يَعْتَذِرُوْنَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ ؕ قُلْ لَّا تَعْتَذِرُوْا

توهان وٽ بهانا ناهي پيش ڪندا جڏهن توهان انهن وٽ موٽي ويندؤ، توهان فرمائجو ته بهانا نه ناهيو

لَنْ نُّؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ ؕ وَسَيَرَى اللّٰهُ

اسان توهان جي ڳالهه تي هرگز يقين نه ڪنداسين. الله اسان کي توهان جون خبرون ٻڌائي ڇڏيون آهن ۽ اجهو الله ۽ سندس

عَمَلَكُمْ وَرَسُوْلُهٗ ثُمَّ تُرَدُّوْنَ اِلٰى عٰلِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

رسول توهان جا ڪم ڏسندا ف٢١١ پوءِ توهان کي ان جي طرف موٽايو ويندو جيڪو ظاهر ۽ لڪ سڀ کي ڄاڻي ٿو

فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿۹۴﴾ سَيَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا

اهو توهان کي ٻڌائيندو جيڪي توهان ڪندا هئا. هاڻي توهان جي اڳيان الله جو قسم کڻندا ف٢١٢ جڏهن توهان انهن وٽ موٽي

انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوْا عَنْهُمْ ؕ فَاَعْرِضُوْا عَنْهُمْ ؕ اِنَّهُمْ

ويندؤ هن لاءِ ته توهان انهن جي خيال ۾ نه پئو ف٢١٣ هائو توهان انهن جو خيال ڇڏي ڏيو ف٢١٤ اهي ته پليت

رِجْسٌ ۫ وَّمَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۚ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿۹۵﴾

آهن ف٢١٥ ۽ انهن جو ٺڪاڻو جهنم آهي سندن ڪرتوتن جو بدلو. ف٢١٦ توهان جي اڳيان

يَحْلِفُوْنَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ ۚ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ

قسم کڻندا آهن ته توهان انهن کان راضي ٿيو ۽ جيڪڏهن توهان انهن کان راضي ٿي به وڃو ف٢١٧ پوءِ بيشڪ الله ته فاسق

لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفٰسِقِيْنَ ﴿۹۶﴾ اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَّ

ماڻهن کان راضي نه ٿيندو. ف٢١٨ بدوي (جهنگلي ماڻهو) ف٢١٩ ڪفر ۽ منافقي ۾ وڌيڪ سخت آهن ف٢٢٠ ۽ هن جي

نِفَاقًا وَّاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوْا حُدُوْدَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ ؕ وَ

قابل آهن جو جاهل رهن انهن احڪامن کان جيڪي الله پنهنجي رسول تي لاٿا ۽ الله علم ۽ حڪمت

اللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿۹۷﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَّتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا

وارو آهي. ۽ ڪي بدوي اهي آهن جو الله جي راهه ۾ خرچ ڪرڻ کي ڇٽي سمجهندا آهن ف٢٢١ ۽ توهان جي

وَّيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَآئِرَ ؕ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ السَّوْءِ ؕ وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ

مٿان زماني جي گردش اچڻ جي انتظار ۾ رهندا آهن ف٢٢٢ انهن تي ئي بُري گردش آهي ف٢٢٣ ۽ الله ٻڌي ڄاڻي ٿو.

عَلِيْمٌ ﴿۹۸﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُّؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَ

۽ ڪجهه ٻهراڙيءَ وارا اهي آهن جيڪي الله ۽ قيامت تي ايمان رکن ٿا ف٢٢٤ ۽ جيڪي خرچ ڪن ان کي

ف٢١٠ ته عذر پيش ڪندا، جهاد کان رهجي ويندڙ منافق اوهان جي جهاد جي سفر کان واپس ورڻ وقت.

ف٢١١ جو توهان منافقي کان توبهه ڪريو ٿا يا اُن تي قائم رهو ٿا. بعض مفسرن چيو ته انهن وعدو ڪيو هو ته آئنده اهي مؤمنن جي مدد ڪندا ان تي سگهي ئي ته انهيءَ اعتبار کان فرمايو ويو هجي ته الله ۽ رسول توهان جا ڪم ڏسندا ته واقعي توهان پنهنجي انهيءَ عهد کي به پاڙيو ٿا يا نه؟

ف٢١٢ پنهنجي انهيءَ سفر کان مديني طيبه موٽي اچڻ وقت.

ف٢١٣ ۽ مٿن ملامت وغيره نه ڪريو.

ف٢١٤ ۽ انهن کان پاسو ڪريو. ڪن مفسرن فرمايو ته انهن سان اٿڻ ويهڻ ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ ڇڏي ڏيو. چنانچه جڏهن محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم مديني شريف پهتا ته پاڻ سونهارن مسلمانن کي حڪم فرمايو ته منافقن سان نه ڳالهايو نه وري ساڻن اٿو ويهو، جو ته سندن اندر پليت ۽ عمل بڇڙا آهن، تڏهن ۽ ملامت سان سندن اصلاح ڪا نه ٿيندي، هن لاءِ ته.

ف٢١٥ ۽ انهيءَ پليتي جي پاڪ ٿيڻ جو ڪو طريقو ئي ڪونهي.

ف٢١٦ دُنيا پليت عمل. شان نزول:- حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته هي آيت جد بن قيس، معتب بن قشير ۽ سندن ساٿين جي باري ۾ لٿي. اهي اسي منافق هئا. حضور محبوب نبي اڪرم صلى الله عليه وسلم جن، ساڻن ڳالهائڻ ۽ اٿڻ ويهڻ کان منع فرمائي. مقاتل فرمايو ته هيءَ آيت عبدالله بن ابي بن سلول جي باري ۾ لٿي، جنهن محبوب نبي اڪرم صلى الله عليه وسلم جن جي آڏو قسم کنيو هو ته هاڻي هو ڪڏهن به جهاد ۾ هلڻ لاءِ سُستي نه ڪندو، ۽ حضور محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي راضي ٿيڻ جي درخواست پيش ڪئي نه ڪانئن حضور جن راضي ٿي وڃن. انهيءَ تي اها آيت ۽ انهيءَ کان بعد واري آيت نازل ٿي.

ف٢١٧ ۽ انهن جا عذر قبول به ڪريو ته به انهن کي ڪو فائدو نه ٿيندو، ڇو ته توهان سندن قسم ۽ ساک تي اعتبار به ڪيٽي ڪريو.

ف٢١٨ هن ڪري ته الله تعالىٰ سندن دل جي ڪفر ۽ نفاق کي ڄاڻي ٿو.

ف٢١٩ جهنگ جا رهندڙ.

ف٢٢٠ ڇو ته اهي علمي مجلس ۽ عالمن جي صحبت کان پري رهندا آهن.

ف٢٢١ ڇو ته اهي جو ڪجهه خرچ ڪندا آهن، رضاءِ الاهي ۽ ثواب جي واسطي نه پر نمائش ۽ مسلمانن جي خوف کان خرچ ڪندا آهن.

ف٢٢٢ ۽ پيا نهاريندا آهن ته ڪڏهن مسلمانن جي طاقت ختم ٿي ٿئي- کين خبر ڪانهي ته الله پاڪ کي ڇا منظور آهي ف٢٢٣ ۽ اهي ئي تڪليف مصيبت ۽ بد حالي ۾ گرفتار ٿيندا. شان نزول:- هيءَ آيت اسد، غطفان ۽ تميم قبيلي جي بدوين بابت نازل ٿي. وري انهن مان الله تعالىٰ جن کي جدا ڪيو، تن جو بيان اڳين آيت ۾ آهي (خازن). ف٢٢٤ مجاهد چيو ته اهي ماڻهو مزنيه قبيلي جي شاخ بني مقرن جا آهن. ڪلبي چيو ته اهي اسلم، غفار ۽ جهينه قبيلي وارا آهن. بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي ته محبوب رسول اڪرم نور مجسم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته قريش، انصار، جهينه، مزنيه، اسلم ۽ شجاع آزاد ڪيل غلام آهن. الله ۽ رسول کان سواءِ سندن ڪو به آقا ۽ مولىٰ ڪونهي.

يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبٰتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوٰتِ الرَّسُوْلِ ؕ اَلَاۤ اِنَّهَا

الله جي ويجهائي ۽ رسول کان دعائون وٺڻ جو ذريعو سمجهندا آهن ف۲۲۵ ها ٿو اهو انهن جي واسطي قربت جو سبب آهي،

قُرْبَةٌ لَّهُمْ ؕ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فِیْ رَحْمَتِهٖ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ ﴿۹۹﴾ وَ

الله جلد انهن کي پنهنجي رحمت ۾ داخل ڪندو، بيشڪ الله بخشيندڙ مهربان آهي. ۽ سڀني کان اڳ ۾

السّٰبِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهٰجِرِیْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِیْنَ

پهريان مهاجر ف۲۲۶ ۽ انصار ف۲۲۷ ۽ جن ڀلائي سان انهن جي پيروي ڪئي ف۲۲۸

اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ ۙ رَّضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ

الله انهن کان راضي ٿيو ف۲۲۹ ۽ اهي الله کان راضي ٿيا ف۲۳۰ ۽ انهن جي واسطي تيار ڪري رکيا ٿائين باغ، جن جي هيٺان

جَنّٰتٍ تَجْرِیْ تَحْتَهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِیْنَ فِیْهَاۤ اَبَدًا ؕ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِیْمُ ﴿۱۰۰﴾

نهرون وهن ٿيون هميشه هميشه انهن ۾ رهندا، اها ئي وڏي ڪاميابي آهي

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِّنَ الْاَعْرَابِ مُنٰفِقُوْنَ ؕۛ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِیْنَةِ ؔۛ

۽ توهان جي آس پاس ف۲۳۱ جا ڪجھ بدوي منافق آهن ۽ ڪي مديني وارا

مَرَدُوْا عَلَی النِّفَاقِ ۫ لَا تَعْلَمُهُمْ ؕ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ؕ سَنُعَذِّبُهُمْ

نفاق انهن جي عادت ٿي ويئي آهي تون انهن کي نه ٿو ڄاڻين، اسان انهن کي سڃاڻون ٿا ف۲۳۲ جلد اسان انهن کي ٻيو

مَّرَّتَیْنِ ثُمَّ یُرَدُّوْنَ اِلٰی عَذَابٍ عَظِیْمٍ ﴿۱۰۱﴾ وَاٰخَرُوْنَ اعْتَرَفُوْا

ڀيرو ف۲۳۳ سزا ڏينداسين پوءِ وڏي عذاب جي طرف موٽايا ويندا ف۲۳۴. ۽ ڪجھ ٻيا آهن جن پنهنجن

بِذُنُوْبِهِمْ خَلَطُوْا عَمَلًا صَالِحًا وَّاٰخَرَ سَیِّئًا ؕ عَسَی اللّٰهُ اَنْ

گناهن جو اقرار ڪيو ف۲۳۵ ۽ گڏ وچڙ عمل ڪيائون هڪڙا چڱا ف۲۳۶ ۽ ٻيا بُرا ف۲۳۷ قريب آهي جو الله انهن

یَّتُوْبَ عَلَیْهِمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ ﴿۱۰۲﴾ خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً

جي توبه قبول ڪري، بيشڪ الله بخشيندڙ مهربان آهي. اي محبوب انهن جي مال مان زڪواة حاصل ڪريو

تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَکِّیْهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَیْهِمْ ؕ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ

جنهن سان توهان انهن کي پاڪ صاف ڪيو ۽ انهن جي حق ۾ دعا خير ڪريو ف۲۳۸ بيشڪ توهان جي دعا انهن جي قلبن

لَّهُمْ ؕ وَاللّٰهُ سَمِیْعٌ عَلِیْمٌ ﴿۱۰۳﴾ اَلَمْ یَعْلَمُوْۤا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ یَقْبَلُ التَّوْبَةَ

جو سڪون آهي ۽ الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. ڇا انهن کي خبر نه آهي ته الله ئي پنهنجن ٻانهن جي توبه قبول ڪندڙ آهي

ف۲۲۵ ته جڏهن حضور محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي حضور ۾ صدقو آڻن تڏهن حضور محبوب سائين انهن جي لاءِ خير ۽ برڪت ۽ مغفرت جي دعا فرمائن ۽ اهوئي رسول محبوب ڪريم صلی الله
١٢ عليه وسلم جن جو طريقو هو. مسئلو:- اهوئي فاتحه جو اصل آهي ته صدقي
ع ١٠ سان گڏ مغفرت جي دعا ڪئي ويجي ٿي، انهيءَ ڪري فاتحه کي بدعت ۽ ناجائز ٻڌائڻ قرآن ۽ حديث جي خلاف آهي.

ف۲۲۶ اهي سڳورا، جن ٻنهي قبلن جي طرف نماز ون پڙهيون يا بدر وارا يا بيعت رضوان وارا.

ف۲۲۷ بيعت عقبیٰ اولیٰ وارا صحابي، جيڪي ڇهه سڳورا هئا ۽ بيعت عقبه ثانيه وارا ٻارهن صحابه هئا، بيعت عقبه ثالثه وارا ستر هن صحابي سڳورا هئا. اهي سڳورا سابقين انصار سڏجن. تا. (خازن).

ف۲۲۸ چيو ويو آهي ته انهن مان باقي مهاجر ۽ انصار مراد آهن. پوءِ هاڻي سمورا صحابا انهيءَ ۾ اچي ويا ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته پيروي ڪندڙن مان
مع ٥ قيامت تائين ٿيندڙ هي ايماندار مراد آهن، جيڪي ايمان ۽ اطاعت ۽ نيڪيءَ ۾ انصار ۽ مهاجرن جي وات تي هلن. ف۲۲۹ ان کي انهن جا نيڪ عمل قبول. ف۲۳۰ ان جي ثواب ۽ عطا سان خوش. ف۲۳۱ يعني مدينه طيبه جي ارد گرد.

ف۲۳۲ انهيءَ جي معنیٰ يا هيءَ آهي ته اهڙو ڄاڻڻ، جنهن جو اثر انهن کي معلوم هجي اهو اسان جو ڄاڻڻ آهي ته اسان انهن کي عذاب ڪنداسين يا حضور محبوب سائين جن کان منافقن جي حال ڄاڻڻ جي نفي ما سبق جي اعتبار سان آهي ۽ ان جو علم بعد ۾ عطا ٿيو، جيئن ته ٻيءَ آيت ۾ فرمايو اٿس: وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِیْ لَحْنِ الْقَوْلِ (جمل). ڪلبي ۽ سدي چيو ته نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جمعي جي ڏينهن خطبي جي لاءِ قيام ڪري هڪ جي نالي سان فرمايو ته، نڪر اي فلاڻا! تون منافق آهين. نڪر اڙي فلاڻا! تون منافق آهين!! مسجد شريف مان چند ماڻهن کي خوار ڪري ڪڍرايائون. ان مان معلوم ٿيو ته محبوب سائين کي ان کان پوءِ منافقن جي حال جو علم بہ عطا فرمايو ويو. ف۲۳۳ هڪ ڀيرو ته دنيا ۾ خواري ۽ قتل سان گڏ ۽ ٻيو ڀيرو قبر ۾. ف۲۳۴ يعني دوزخ جي عذاب جي طرف، جنهن ۾ سدائين گرفتار رهندا. ف۲۳۵ ۽ انهن ٻين وانگر ڪوڙا عذر نه ڪيا ۽ پنهنجي فعل تي پشيمان ٿيا. شان نزول:- جمهور مفسرن جو قول آهي ته هيءَ آيت مدينه طيبه جي مسلمانن جي هڪ جماعت جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي جنگ تبوڪ ۾ حاضر نه ٿيا هئا. ان کان پوءِ پشيمان ٿيا ۽ توبه ڪيائون ۽ چيائون ف افسوس! اسان گمراهه ٿيڻ وارن سان گڏ يا عورتن سان گڏ رهجي وياسين ۽ حضور محبوب صلی الله عليه وسلم جن ۽ سندن صحابه ڪرام جهاد ۾ آهن. جڏهن محبوب سائين پنهنجي سفر کان واپس ٿيا ۽ مديني جي ويجهو پهتا، تڏهن انهن ماڻهن قسم کنيو ته اسان پاڻ کي مسجد جي ٿنڀن سان ٻڌنداسون ۽ هرگز نه کوليندا سون، جيستائين حضور محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن پاڻ نه کولين. اهي قسم کڻي مسجد جي ٿنڀن سان ٻڌجي ويا. جڏهن حضور محبوب پاڪ تشريف فرما ٿيا، تڏهن انهن کي ڏسي فرمايائون اهي ڪير آهن؟ عرض ڪيو ويو ته هي اُهي آهن جيڪي جهاد ۾ حاضر ٿيڻ کان رهجي ويا هئا. انهن الله تعالیٰ سان عهد ڪيو آهي ته اهي پاڻ کي نه کوليندا، جيستائين حضور جن کانئن راضي ٿي کين پاڻ نه کولين. محبوب ڪريم جن فرمايو ۽ مان الله جو قسم کڻان ٿو ته مان انهن کي نه کوليندس، نه انهن جو عذر قبول ڪريان جيستائين جو مون کي الله تعالیٰ جي طرفان انهن جي کولڻ جو حڪم نه ڏنو وڃي. تڏهن هيءَ آيت نازل ٿي ۽ محبوب رسول عظيم ڪريم صلی الله عليه وسلم جن کين کوليو. انهن عرض ڪيو يا رسول الله! هي مال اسانجي پٺتي رهجي وڃڻ جي سبب ٿيا، سي وٺو ۽ صدقو ڪريو ۽ اسان کي پاڪ ڪري ڇڏيو ۽ اسان جي لاءِ بخشش جي دعا فرمايو. محبوب سائين فرمايو، مون کي توهان جي مال وٺڻ جو حڪم نه ڏنو ويو. ان تي ايندڙ آيت نازل ٿي. ف۲۳۶ هتي نيڪ عمل مان يا ذوهه جو اعتراف ۽ توبه مُراد آهي يا ان تخلف کان اڳين جنگين ۾ محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن سان گڏ حاضر ٿيڻ يا طاعت ۽ تقویٰ جا سمورا عمل. ان تقدير تي هيءَ آيت سمورن مسلمانن جي حق ۾ ٿيندي. ف۲۳۷ هن مان تخلف يعني جهاد کان رهجي وڃڻ مراد آهي. ف۲۳۸ آيت ۾ جيڪو صدقو بيان ٿيل آهي، ان جي معنیٰ ۾ مفسرن جا ڪيترائي قول آهن: (١) هيءُ ته اهو صدقو غير واجب هو، جيڪو ڪفاري جي طور انهن دوستن ڏنو هو، جن جو ذڪر مٿين آيت ۾ آهي. (٢) قول هي آهي ته ان صدقي مان مُراد اها زڪواة آهي، جيڪا انهن جي ذمي واجب هئي، اهي توبه تائب ٿيا ۽ انهن زڪواة ادا ڪرڻ گهري ته الله تعالیٰ ان جي وٺڻ جو حڪم ڏنو. امام ابوبڪر رازي جصاص هن قول کي ترجيح ڏني آهي ته صدقي مان زڪواة مراد آهي (خازن ۽ احڪام القرآن) مدارڪ ۾ آهي ته سنت هيءَ آهي ته صدقي وٺڻ وارو، صدقي ڏيڻ واري جي لاءِ دعا گهري ۽ بخاري ۽ مسلم ۾ حضرت عبدالله بن ابی اوفیٰ جي حديث آهي ته جڏهن ڪو محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن وٽ صدقو آڻيندو هو، پاڻ انجي

عَنْ عِبَادِهٖ وَيَاْخُذُ الصَّدَقٰتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿١٠٤﴾
۽ صدقا پاڻ پنهنجي قدرت واري هٿ ۾ وٺندو آهي ۽ الله ئي توبهه قبول ڪندڙ مهربان آهي. ف ٢٣٩
وَقُلِ اعْمَلُوْا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُوْلُهٗ وَالْمُؤْمِنُوْنَ ؕ وَسَتُرَدُّوْنَ
توهان فرمايو ڪم ڪريو اجهو توهان جا ڪم ڏسندو الله ۽ ان جو رسول ۽ مسلمان ۽ جلد ان جي طرف
اِلٰى عٰلِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿١٠٥﴾ وَاٰخَرُوْنَ
موٽندؤ جيڪو ظاهر ۽ لڪ سموري کي ڄاڻي ٿو، پوءِ اهو توهان کي توهان جي ڪرتوتن جي خبر ڏيندو.
مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوْبُ عَلَيْهِمْ ؕ وَاللّٰهُ
۽ ڪجهه بيا ف ٢٤٠ موقوف رکيا ويا الله جي حڪم تي يا ته انهن کي عذاب ڏيئي يا انهن جي توبهه قبول ڪري ف ٢٤١
عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿١٠٦﴾ وَالَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَّكُفْرًا وَّتَفْرِيْقًا
۽ الله علم ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ اهي جن مسجد ٺاهي ف ٢٤٢ نقصان پهچائڻ ف ٢٤٣ واسطي ۽ ڪفر جي سبب ف ٢٤٤ ۽
بَيْنَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَاِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ مِنْ قَبْلُ ؕ
مسلمانن ۾ ڦوٽ وجهڻ جي واسطي ف ٢٤٥ ۽ ان جي انتظار جي واسطي، جيڪو اڳيئي الله ۽ ان جي رسول جو مخالف
وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَآ اِلَّا الْحُسْنٰى ؕ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكٰذِبُوْنَ ﴿١٠٧﴾
آهي ف ٢٤٦ ۽ اهي ضرور قسم کڻندا اسان ته چڱائي جو ارادو ڪيو هو ۽ الله شاهد آهي ته بيشڪ اهي ڪوڙا
لَا تَقُمْ فِيْهِ اَبَدًا ؕ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ
آهن. توهان ان مسجد ۾ ڪڏهن به نه بيهجو ف ٢٤٧ بيشڪ اها مسجد جنهن جو بنياد پهرئين ڏينهن پرهيزگاريءَ تي رکيو ويو
اَحَقُّ اَنْ تَقُوْمَ فِيْهِ ؕ فِيْهِ رِجَالٌ يُّحِبُّوْنَ اَنْ يَّتَطَهَّرُوْا ؕ وَاللّٰهُ
آهي ف ٢٤٨ اها وڌيڪ حقدار آهي جو توهان ان ۾ قيام ڪريو هن ۾ اهي ماڻهو آهن جيڪي خوب پاڪ رهڻ کي پسند ڪندا آهن ف ٢٤٩
يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِيْنَ ﴿١٠٨﴾ اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهٗ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ
۽ پاڪائي رکندڙ الله کي پسند آهن. پوءِ ڇا جنهن پنهنجو بنياد رکيو الله جي خوف ۽ ان جي
اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَّنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهٗ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ
رضا تي ف ٢٥٠ اهو ڀلو يا اهو جنهن پنهنجي اڏاوت جي بنياد کي هڪ ڪرندڙ کڏ جي ڪناري تي
هَارٍ فَانْهَارَ بِهٖ فِيْ نَارِ جَهَنَّمَ ؕ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٠٩﴾
ف ٢٥١ پوءِ اهو ان کي وٺي ڪري جهنم جي باهه ۾ ڌڪي پيو ف ٢٥٢ ۽ الله ظالمن کي هدايت نه ڏيندو

حق ۾ دعا فرمائيندا هئا. منهنجي پيءُ صدقو حاضر ڪيو ته محبوب سائين دعا فرمائي اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى اٰلِ اَبِيْ اَوْفٰى. مسئلو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته فاتحه ۾ صدقي ڏيڻ وارا صدقو وٺي دعا ڪن ٿا، اهو قرآن ۽ حديث جي مطابق آهي.
ف ٢٣٩ هن ۾ توبهه ڪرڻ وارن کي خوشخبري ڏني ويئي ته سندن توبهه ۽ سندن صدقا مقبول آهن. ڪن مفسرن جو قول آهي ته جن ماڻهن ايجا تائين توبهه نه ڪئي، هن آيت ۾ انهن کي توبهه ۽ صدقي جي ترغيب ڏني ويئي. ف ٢٤٠ متخلفين مان. ف ٢٤١ متخلفين يعني جنگ تبوڪ کان رهجي وڃڻ وارا ٽن قسمن جا هئا: هڪڙا منافق جيڪي نفاق جا عادي هئا. ٻيا اهي جن قصور جي اعتراف ۽ توبهه ۾ جلدي ڪئي، جن جو مٿي ذڪر ٿي چڪو. ٽيان اهي جن توقف ڪيو ۽ جلدي توبهه نه ڪئي، اهي هن آيت مان مراد آهن. ف ٢٤٢ شان نزول:- هيءَ آيت منافقن جي هڪ جماعت جي حق ۾ نازل ٿي جن مسجد قبا کي نقصان پهچائڻ ۽ ان جي جماعت جي ٽوڙ ڦوڙ ڪرڻ جي لاءِ ان جي ڀرسان هڪ مسجد ٺاهي هئي. ان ۾ هڪ وڏي چال هئي، اها هيءَ ته ابو عامر جيڪو جاهليت جي زماني ۾ نصراني راهب ٿي ويو هو، محبوب سيد عالم صلی اللہ علیہ وسلم جن جي مدينه طيبه تشريف فرمائڻ تي محبوب سائين کي چوڻ لڳو هيءُ ڪهڙو دين آهي جيڪو توهان آندو آهي؟ محبوب سائين جن فرمايو مان ملتِ حنفيه دين ابراهيم آندو آهي. چوڻ لڳو مان انهيءَ دين تي آهيان. حضور محبوب جن فرمايو نه. ان چيو ته توهان ان ۾ ڪجهه ٻيو ملائي ڇڏيو آهي. محبوب سائين فرمايو نه، مان خالص صاف ملت آندي آهي. ابو عامر چيو اسان مان جيڪو ڪوڙو هجي، الله ان کي سفر ۾ اڪيلو ۽ عاجز ڪري هلاڪ ڪري. محبوب سائين آمين فرمايو. ماڻهن ان جو نالو ابو عامر فاسق رکي ڇڏيو. احد جي ڏينهن ابو عامر فاسق، حضور جن کي چيو ته جتي ڪڏهن ڪا قوم توهان سان جنگ ڪرڻ واري ملندي، مان ان سان گڏجي توهان سان جنگ ڪندس اهڙيءَ طرح جنگ حنين تائين ان جو ساٿ ڏيڻ معمول رهيو ۽ محبوب پاڪ سان جنگ ۾ مصروف رهيو. جڏهن هوازن کي شڪست ٿي ته اهو مايوس ٿي شام ملڪ جي طرف ڀڳو ته ان منافقن کي خبر موڪلي ته توهان کان جنگ جو جيڪو به سامان سگهي، قوت ۽ هٿيار سڀ گڏ ڪري ۽ منهنجي لاءِ هڪ مسجد ٺاهيو، مان روم جي بادشاهه ڏانهن وڃان ٿو ۽ اتان رومي لشڪر وٺي ايندس ۽ (محبوب سيد عالم محمد صلی اللہ علیہ وسلم) جن ۽ سندن صحابه کي ڪڍندس. اها خبر وٺي ڪري، انهن ماڻهن مسجد ضرار ٺاهي هئي ۽ محبوب سيد عالم صلی اللہ علیہ وسلم جن کي عرض ڪيو هن مسجد اسان آساني جي لاءِ ٺاهي آهي ته جيڪي ماڻهو ڪراڙا ضعيف ۽ ڪمزور آهن، سي هن ۾ آساني سان نماز پڙهندا رهن. توهان هن ۾ هڪ نماز پڙهو ۽ برڪت جي دعا گهرو. محبوب سائين جن فرمايو ته هاڻي ته مان تبوڪ جي

لاءِ تيار آهيان. واپسي تي الله جي مرضي هوندي ته اتي نماز پڙهندس. جڏهن محبوب ڪريم صلی اللہ علیہ وسلم جن تبوڪ جي جنگ کان واپس ٿي مدينه طيبه جي ويجهو هڪ جاءِ ۾ رهيا، تڏهن منافقن درخواست ڪئي ته اسان جي مسجد ۾ تشريف وٺي هلو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ انهن جي خراب ارادن کي ظاهر ڪيو ويو. تڏهن محبوب رسول ڪريم صلی اللہ علیہ وسلم جن ڪن صحابن کي حڪم فرمايو ته ان مسجد کي وڃي ڊاهيو ۽ ساڙيو اهڙيءَ طرح ايئن ئي ڪيو ويو ۽ ابو عامر راهب شام ملڪ ۾ سفر جي حالت ۾ نهايت عاجزي ۽ اڪيلائي ۾ هلاڪ ٿيو. ف ٢٤٣ مسجد قبا وارن کي. ف ٢٤٤ جو اتي خدا ۽ رسول سان ڪفر ڪن ۽ نفاق کي قوت ڏين. ف ٢٤٥ جيڪي مسجد قبا ۾ نماز لاءِ گڏ ٿين ٿا. ف ٢٤٦ يعني ابو عامر راهب. ف ٢٤٧ هن محبوب سيد عالم صلی اللہ علیہ وسلم جن کي مسجد ضرار ۾ نماز پڙهڻ کان ممانعت فرمائي ويئي. مسئلو:- جيڪا مسجد فخر، رياءِ نام نمود يا الله جي رضا کان سواءِ ڪنهن ٻي غرض خاطر يا ناپاڪ مال مان ٺاهي ويئي هجي، سا مسجد ضرار سان ملحق ڪئي آهي. (مدارڪ). ف ٢٤٨ هن مان مسجد قبا مراد آهي. جنهن جو بنياد محبوب رسول ڪريم صلی اللہ علیہ وسلم جن رکيو ۽ جيستائين محبوب سائين قبا ۾ قيام فرمايو ان ۾ نماز پڙهي. بخاري شريف جي حديث ۾ آهي ته محبوب رسول ڪريم صلی اللہ علیہ وسلم جن هر هفتي مسجد قبا ۾ تشريف فرمائيندا هئا. ٻي حديث ۾ آهي ته مسجد قبا ۾ نماز پڙهڻ جو ثواب عمره جي برابر آهي. مفسرن جو هڪ قول هيءُ به آهي ته هن مان مسجد مدينه مراد آهي ۽ هن ۾ به حديثون وارد ٿيل آهن انهن ٻنهي ڳالهين ۾ ڪجهه ٽڪراءُ نه آهي، ڇو ته آيت جو مسجد قبا جي حق ۾ نازل ٿيڻ ان کي مستلزم نه آهي، جو مسجد مدينه ۾ اهي وصفون نه هجن. ف ٢٤٩ سمورين پليتين کان پاڪ آهن ڪان. شان نزول:- هيءَ آيت مسجد قبا وارن جي حق ۾ نازل ٿي. محبوب سيد عالم صلی اللہ علیہ وسلم جن انهن کي فرمايو اي انصارو! الله تعالیٰ عز وجل توهان جي تعريف فرمائي. توهان وضو ۽ استنجا جي وقت ڪهڙو عمل ڪريو ٿا؟ انهن عرض گذاريو يا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم! اسان وڏو استنجا ٽن پٿرن سان ڪريون ٿا. ان کان پوءِ وري پاڻي سان پاڪائي ڪريون ٿا. مسئلو:- جيڪڏهن پليتي نڪرڻ واري جاءِ کان تجاوز ڪري ته پوءِ پاڻيءَ سان استنجا واجب، ورنه مستحب آهي. مسئلو:- پٿرن سان استنجا سنت آهي. محبوب نبي ڪريم صلی اللہ علیہ وسلم جن ان تي هميشگي فرمائي ۽ ڪڏهن ڇڏيو به ڏنو. ف ٢٥٠ جيئن ته مسجد قبا ۽ مسجد مدينه. ف ٢٥١ جيئن ته مسجد ضرار وارا. ف ٢٥٢ مراد هيءَ آهي ته جنهن شخص پنهنجي دين جو بنياد تقويٰ ۽ الله جي رضا جي مضبوط سطح تي رکيو، سو بهتر

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَن تَقَطَّعَ

آهي. انهيءَ اڏاوت جي چنائي هميشه انهن جي دلين ۾ ڪُنڪندي رهندي ف٢٥٣

قُلُوبُهُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

سواءِ هن جي ته اُنهن جي دل جا ٽڪرا ٽڪرا ٿي وڃن ف٢٥٤ ۽ الله علم ۽ حڪمت وارو آهي. بيشڪ الله مسلمانن

أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ ۚ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

کان سندن مال ۽ جان خريد ڪري ورتا آهن هن بدلي ۾ ته انهن جي واسطي جنت آهي ف٢٥٥

فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ

الله جي واٽ ۾ لڙائي ڪن ته قتل ڪن ف٢٥٦ ۽ قتل ٿين ف٢٥٧ ان جي ڀلائي جي ذمي آهي

وَالْقُرْآنِ ۚ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ ۚ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ

سچو واعدو، توريت ۽ انجيل ۽ قرآن ۾ ف٢٥٨ ۽ الله کان وڌيڪ عهد پاڙيندڙ ڪير

الَّذِي بَايَعْتُم بِهِ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾ التَّائِبُونَ

آهي، پوءِ خوشيون ملهايو پنهنجي سودي تي جيڪو توهان ان سان ڪيو آهي ۽ اها وڏي ڪاميابي

الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ

آهي. توبهه ڪندڙ ف٢٥٩ عبادت گذار ف٢٦٠ ساراهه ڪندڙ ف٢٦١ روزا رکندڙ رڪوع ڪندڙ

الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنكَرِ وَالْحَافِظُونَ

سجدو ڪندڙ ف٢٦٢ چڱائي جو حڪم ڪندڙ ۽ بُرائي کان روڪيندڙ ۽ الله

لِحُدُودِ اللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ

جي حدن کي نظر ۾ رکندڙ ف٢٦٣ ۽ خوشخبري ٻڌاءِ مسلمانن کي ف٢٦٤. نبي ۽ ايمان وارن

آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن

کي لائق نه آهي جو مُشرڪن جي واسطي بخشش گهرن جيتوڻيڪ اهي سندن مائٽ هجن ف٢٦٥

بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ

جڏهن ته انهن تي ظاهر ٿي ويو ته اهي دوزخي آهن ف٢٦٦ ۽ ابراهيم جو پنهنجي پيءُ ف٢٦٧

إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ

جي واسطي بخشش گهرڻ نه هو مگر هڪ واعدي جي سبب جو ان سان ڪري چڪو هو ف٢٦٨ جڏهن ابراهيم تي ظاهر ٿي

آهي، نه اهو، جنهن پنهنجي دين جو بنياد باطل ۽ نفاق تي ڪرندڙ ڪنڌي تي رکيو.

ف٢٥٣ ۽ ان جي ڪيرائڻ جو صدمو باقي رهندو. ف٢٥٤ ته ٽڪرا ٽڪرا ٿي، يا مري

ع ١٣ / ١١ / ٢ قبر ۾ يا جهنم ۾. معني هيءَ آهي ته انهن جي دلين جو غم ۽ غصو مرڻ تائين باقي رهندو. سه بيرتا بر هي لے حسودکيں رنجيست بکاز مشقت او جز بمرگ نتوان رست ۽ هيءَ معنيٰ به ٿي سگهي ٿي ته جيستائين انهن جون دليون پنهنجي ڏوهن جي پشيماني ۽ افسوس کان ٽڪرا ٽڪرا نه ٿين ۽ اهي خلوص سان توبهه تائب نه ٿين، ان وقت تائين اُهي انهيءَ رنج ۽ غم ۾ رهندا (مدارڪ). ف٢٥٥ خُدا جي واٽ ۾ جان ۽ مال خرچ ڪري جنت حاصل ڪندڙ ايمان وارن جو هڪ مثال آهي جنهن سان ڪرم ۽ لطف جو اظهار ٿئي ٿو ته جهان جي پالڻهار انهن کي جنت عطا فرمائڻ انهن جي جان ۽ مال جي عيوض قرار ڏنو ۽ پاڻ کي خريدار بنايو. اها ڪمال عزت افزائي آهي، جو اهو اسان جو خريدار بڻجي ۽ اسان کان خريد ڪري ڪهڙي شيءِ کي، جيڪا نه اسان جي ناهيل، نه اسان جي پيدا ڪيل. جان آهي ته ان جي پيدا ڪيل ۽ مال آهي ته ان جو عطا فرمايل. شانِ نزول:- جڏهن انصار محبوب نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي عقبه جي رات بيعت ڪئي، تڏهن عبدالله بن رواحه رضي الله تعاليٰ عنه عرض ڪيو ته يا رسول الله! پنهنجي رب جي لاءِ ۽ پنهنجي لاءِ ڪجهه شرط فرمايو، جيڪي توهان گهرو. فرمايائون، مان پنهنجي رب جي لاءِ ته هيءُ شرط ڪريان ٿو ته توهان ان جي عبادت ڪريو ۽ ڪنهن کي ان سان شريڪ نه ڪريو ۽ پنهنجي لاءِ هيءُ ته جن شين کان توهان پنهنجي جان ۽ مال کي بچايو ۽ محفوظ رکو ٿا، تن کي منهنجي لاءِ به پسند نه ڪريو. انهن عرض ڪيو ته اسان ائين ڪريون ته اسان کي ڇا ملندو؟ فرمايائون ته جنت. ف٢٥٦ خدا جي دشمن کي. ف٢٥٧ خدا جي واٽ ۾. ف٢٥٨ هن مان ثابت ٿيو ته سمورين شريعتن ۽ ملتن ۾ جهاد جو حڪم هو. ف٢٥٩ سمورن گناهن کان. ف٢٦٠ الله تعاليٰ جا فرمانبردار ٻانها، جيڪي اخلاص سان سندس عبادت ڪن ٿا ۽ عبادت کي پنهنجي مٿان لازم ڄاڻن ٿا. ف٢٦١ جيڪي هر حال ۾ الله تعاليٰ جو حمد ڪن ٿا. ف٢٦٢ يعني نمازن جا پابند ۽ انهن کي خوبيءَ سان ادا ڪرڻ وارا. ف٢٦٣ ۽ ان جا احڪام بجا آڻڻ وارا اهي ماڻهو جنتي آهن. ف٢٦٤ ته اهي الله تعاليٰ جا عهد پورا ڪندا ته الله تعاليٰ کين جنت ۾ داخل فرمائيندو. ف٢٦٥ شان نزول:- هن آيت جي شان نزول ۾ مُفسرن جا چند قول آهن: (١) نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن پنهنجي چاچي ابوطالب کي فرمايو هو ته مان توهان جي لاءِ

مغفرت گهرندس، جيستائين مون کي منع نه ڪيو وڃي. الله تعاليٰ هيءَ آيت نازل فرمائي منع فرمائي ڇڏي. (٢) محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته مان پنهنجي رب کان پنهنجي والده جي قبر جي زيارت جي اجازت گهري. ان مون کي اجازت ڏني، پوءِ مون ان جي لاءِ مغفرت جي اجازت گهري ته مون کي اجازت نه ڏنائين ۽ مون تي هيءَ آيت نازل ٿي. مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ الخ

اقول:- اهو شان نزول جو صحيح سبب نه آهي، ڇو ته اها حديث حاڪم روايت ڪئي ۽ ان کي صحيح چيائين ۽ ذهبي حاڪم تي اعتبار ڪري ميزان ۾ ان جي تصحيح ڪئي، پر مختصر المستدرڪ ۾ ذهبيءَ هن حديث کي ضعيف ڪيو ۽ چيو ته ايوب بن هاني کي ابن معين ضعيف ٻڌايو آهي. ان کان سواءِ هيءُ حديث، بخاري جي حديث جي مخالف آهي، جنهن ۾ هن آيت جي نزول جو سبب سندن والد جي لاءِ استغفار ڪرڻ نه ٻڌايو ويو، بلڪ بخاري شريف جي حديث مان اهوئي ثابت آهي ته ابوطالب جي لاءِ استغفار ڪرڻ جي باب ۾ هيءُ حديث وارد ٿي. ان کان سواءِ ٻيون حديثون، جيڪي هن مضمون جون آهن، جن کي طبراني، ابن سعد ۽ ابن شاهين وغيره روايت ڪيو آهي، اهي سڀ ضعيف آهن. ابن سعد طبقات ۾ حديث جي تخريج کان پوءِ ان کي غلط ٻڌايو ۽ سند المحدثين امام جلال الدين سيوطي پنهنجي رسالي "التعظيم والمنة" ۾ ان مضمون جي سڀني حديثن کي معلول ٻڌايو آهي. انهيءَ ڪري اهو سبب شانِ نزول ۾ صحيح نه آهي ۽ هيءُ ثابت آهي ان تي گهڻا دليل قائم آهن ته محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي والده ماجده موحده ۽ ابراهيمي دين تي هئي. (٣) ڪن صحابن، محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کي پنهنجن ابن ڏاڏن لاءِ استغفار ڪرڻ جي درخواست ڪئي هئي، ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ف٢٦٦ ڪفر تي مئا. ف٢٦٧ يعني آزر. ف٢٦٨ هن مان ياته اهو واعدو مراد آهي، جيڪو حضرت ابراهيم عليه السلام آزر سان ڪيو هو ته مان پنهنجي رب کان تنهنجي مغفرت جي دعا گهرندس، يا اهو واعدو مراد آهي، جيڪو آزر حضرت ابراهيم عليه السلام سان اسلام آڻڻ جو ڪيو هو. شان نزول:- حضرت علي المرتضيٰ رضي الله تعاليٰ عنه کان روايت ٿيل آهي ته جڏهن هيءَ آيت نازل ٿي، سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي. تڏهن مان ٻڌو ته هڪ شخص پنهنجي والدين جي لاءِ مغفرت جي دعا گهري رهيو آهي، هن جي باوجود، جو اهي ٻئي مُشرڪ هئا. پوءِ چيو مانس ته تون مشرڪن جي لاءِ مغفرت جي دُعا گهرين ٿو؟ اُن چيو ته ڇا ابراهيم عليه السلام، آزر جي لاءِ دُعا نه گهري هئي، اهو به ته مشرڪ

اَنَّهٗ عَدُوٌّ لِّلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ ؕ اِنَّ اِبْرٰهِیْمَ لَاَوَّاهٌ حَلِیْمٌ ﴿۱۱۴﴾ وَمَا كَانَ

ويو ته اهو الله جو دشمن آهي ته ان کان بيزار ٿي ويو ٢٦٩ بيشڪ ابراهيم گريو ۽ عاجزي ڪندڙ ٢٧٠ ۽ برد بار آهي. ۽ الله جو

اللّٰهُ لِیُضِلَّ قَوْمًۢا بَعْدَ اِذْ هَدٰىهُمْ حَتّٰی یُبَیِّنَ لَهُمْ مَّا یَتَّقُوْنَ ؕ

شان نه آهي جو ڪنهن قوم کي هدايت ڪرڻ کان پوءِ گمراه فرمائي ٢٧١ جيستائين جو انهن کي صاف ٻڌائي ته ڪهڙين شين کان انهن

اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ ﴿۱۱۵﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهٗ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَ

کي بچڻو آهي ٢٧٢ بيشڪ الله سڀ ڪجهه ڄاڻي ٿو. بيشڪ الله جي واسطي ئي آهي آسمانن ۽ زمين جي بادشاهي.

الْاَرْضِ ؕ یُحْیٖ وَیُمِیْتُ ؕ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ وَّلِیٍّ وَّلَا

جياري ٿو ۽ ماري ٿو ۽ الله کان سواءِ نه توهان جو ڪو والي آهي (حمايتي) ۽ نه مددگار

نَصِیْرٍ ﴿۱۱۶﴾ لَقَدْ تَّابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِیِّ وَالْمُهٰجِرِیْنَ وَالْاَنْصَارِ

بيشڪ الله جون رحمتون متوجه ٿيون ان غيب جون خبرون ڏيندڙ (نبي) ۽ انهن مهاجرن ۽ انصارن تي جن

الَّذِیْنَ اتَّبَعُوْهُ فِیْ سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْۢ بَعْدِ مَا كَادَ یَزِیْغُ قُلُوْبُ

تڪليف جي گهڙي ۾ ان جو ساٿ ڏنو ٢٧٣ هن کان پوءِ جو قريب هو جو انهن مان ڪن ماڻهن جون دليون ڦري وڃن

فَرِیْقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَیْهِمْ ؕ اِنَّهٗ بِهِمْ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ ﴿۱۱۷﴾ وَّعَلَى الثَّلٰثَةِ

٢٧٤ پوءِ انهن تي رحمت سان متوجه ٿيو ٢٧٥ بيشڪ اهو انهن تي نهايت مهربان ۽ رحم وارو آهي. ۽ انهن ٽن تي به (جن جي توبه)

الَّذِیْنَ خُلِّفُوْا ؕ حَتّٰۤی اِذَا ضَاقَتْ عَلَیْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ

موقوف رکي وئي هئي ٢٧٦ ايستائين جو زمين جڏهن پنهنجي ڪشادگي جي باوجود انهن تي سوڙهي ٿي وئي ٢٧٧ ۽ اهي پنهنجي

وَضَاقَتْ عَلَیْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوْۤا اَنْ لَّا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّاۤ

جان کان تنگ اچي ويا ٢٧٨ ۽ انهن کي يقين ٿيو ته الله کان پناهه جي جاءِ نه آهي مگر الله ئي وٽ

اِلَیْهِ ؕ ثُمَّ تَابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوْبُوْا ؕ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیْمُ ﴿۱۱۸﴾ ع

پوءِ ٢٧٩ انهن جي توبه قبول ڪيائين جيئن تائب رهن بيشڪ الله ئي توبه قبول ڪندڙ مهربان آهي.

یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُوْنُوْا مَعَ الصّٰدِقِیْنَ ﴿۱۱۹﴾ مَا

اي ايمان وارو! الله کان ڏڄو ٢٨٠ ۽ سچن جي صحبت ۾ هجو. ٢٨١ مديني وارن

كَانَ لِاَهْلِ الْمَدِیْنَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِّنَ الْاَعْرَابِ اَنْ یَّتَخَلَّفُوْا

۽ انهن جي آس پاس وارن ڳوٺاڻن کي لائق نه هو ٢٨٢ رسول الله کان پٺتي رهجي وڃڻ

منزل ٢

هو ۽ اهو واقعو مان محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کان حاصل ڪيو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته حضرت ابراهيم عليه السلام جو استغفار اسلام جي اميد سان هو، جنهن جو آزر ساڻن واعدو ڪري چڪو هو ۽ پاڻ آزر سان استغفار جو واعدو ڪري چُڪا هُئا. جڏهن اها منقطع ٿي وئي، تڏهن پاڻ ان کان پنهنجو رشتو قطع ڪري ڇڏيائين ٢٦٩ ۽ بخشش گهرڻ ڇڏي ڏنو. ٢٧٠ گهڻيون دعائون ۽ عاجزي وارو ٢٧١ يعني انهن تي گمراهي جو حڪم ڪري ۽ انهن کي گمراهن ۾ داخل فرمائي. ٢٧٢ معنيٰ هي آهي ته جيڪا شيءِ منع ٿيل آهي ۽ ان کان پاسو ڪرڻ واجب آهي. ان تي الله تبارڪ وتعاليٰ تيستائين پنهنجي ٻانهن جي پڪڙ نه ٿو فرمائي، جيستائين ان جي ممانعت جو صاف بيان الله تعاليٰ جي طرف کان نه اچي انهيءَ ڪري ممانعت کان اڳ ان فعل جي ڪرڻ ۾ حرج نه آهي. (مدارڪ ۽ خازن) مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته جنهن شيءِ جي طرف شريعت کان ممانعت نه هجي، سا جائز آهي. شان نزول:- جڏهن مؤمنن کي مُشرڪن جي لاءِ بخشش گهرڻ کان منع فرمايو ويو، تڏهن انهن کي انديشو ٿيو ته اسان پهريائين جيڪو استغفار ڪري چُڪا آهيون، ڪٿي اُن تي پڪڙ نه ٿئي. اهڙيءَ آيت سان انهن کي تسلي ڏني وئي ۽ ٻڌايو ويو ته ممانعت جو بيان ٿيڻ کان پوءِ ان تي عمل ڪرڻ سان پڪڙ ٿئي ٿي. ٢٧٣ يعني جنگ تبوڪ ۾ جنهن کي جنگِ عسرت به چوندا آهن. هن جنگ ۾ تنگي جو هيءُ حال هو جو ڏهن ڏهن ماڻهن ۾ سواري جي لاءِ هڪ هڪ اُٺ هو. واري واري سان انهيءَ تي سوار ٿيندا هئا ۽ کاڌي جي گهٽتائي جو هيءُ حال هو جو هڪ کارڪ تي ڪيترا ڪيترا ماڻهو گذران ڪندا هئا. اهڙيءَ طرح هر هڪ کارڪ چوسي هڪ لپ پاڻي پيئو ٿي. پاڻي جي به نهايت گهٽتائي ۽ سخت گرمي هئي، اُڃ جو غلبو ۽ پاڻي ان لڀ

ان حال ۾ صحابه ڪرام پنهنجي صدق، يقين ۽ ايمان ۽ اخلاص سان حضور

ع ۱۴ ۸ ۳ محبوب سائين جي قرباني ۾ ثابت قدم رهيا. حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه عرض ڪيو يا رسول الله! الله تعاليٰ کان دعا فرمايو. فرمايائون ڇا توکي هيءَ خواهش آهي. عرض ڪيائين ها ائو. پوءِ حضور جن هٿ مبارڪ مٿي کڻي دعا فرمائي ۽ اڃا هٿ مبارڪ مٿي کنيا ئي مس هئا ته الله تعاليٰ ڪڪر موڪليو، برسات ٿي، لشڪر پاڻي پيتو، لشڪر وارن پنهنجا ٿانو ڀري ورتا. ان کان پوءِ جڏهن اڳتي وڌيا ته زمين سڪل هئي. ڪڪر لشڪر کان ٻاهر برسات ئي نه وسائي. اهو خاص انهيءَ لشڪر کي پاڻي پيارڻ لاءِ موڪليو ويو هو. ٢٧٤ ۽ اهي ان شدت ۽ سختيءَ ۾ محبوب رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کان جدا ٿيڻ پسند نه ڪن. ٢٧٥ ۽ اهي صابر ۽ ثابت رهيا ۽ انهن جو خلوص محفوظ رهيو ۽ جيڪو خطرو دل ۾ ٿيو هو، تنهن تي پشيمان ٿيا. ٢٧٦ توبه کان. جن جو ذڪر آيت وَاٰخَرُوْنَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ ۾ آهي ۽ اهي ٽي صحابه ڪعب بن مالڪ، هلال بن اميه ۽ مراره بن ربيع آهن، اهي سڀ انصاري هئا. محبوب ڪريم صلي الله عليه وسلم جن تبوڪ کان واپس ٿي ڪري، انهن کان جهاد ۾ حاضر نه ٿيڻ جو سبب ڪري، فرمايو بيهو، جيستائين الله تعاليٰ توهان جي واسطي ڪو فيصلو فرمائي ۽ مسلمانن کي انهن سان ملڻ جلڻ ۽ ڳالهائڻ کان منع فرمايو ايستائين جو انهن جي رشتيدارن ۽ دوستن به انهن سان ڳالهائڻ ڇڏي ڏنو ۽ ايئن پيو معلوم ٿيو ته جڻ ڪو انهن کي سڃاڻي ئي نه ٿو ۽ انهن جي ڪنهن سان واقفيت ئي نه آهي. ان حال ۾ انهن کي پنجاهه ڏينهن گذريا. ٢٧٧ ۽ انهن کي ڪا اهڙي جاءِ نه ملي، جتي هڪ گهڙي آرام ۽ قرار حاصل ڪن. هر وقت پريشاني ۽ رنج ۽ غم ۽ بي چيني ۽ پريشاني ۾ مبتلا رهيا. ٢٧٨ سخت رنج ۽ غم کان نه ڪو غمخوار آهي، جنهن سان ڳالهه ڪن، نه ڪو غمخوار، جنهن کي دل جو حال ٻڌائن. وحشت ۽ اڪيلائي آهي ۽ رات ڏينهن جي رقت ۽ زاري. ٢٧٩ الله تعاليٰ انهن تي رحم فرمايو ۽. ٢٨٠ گناه ڇڏيو. ٢٨١ جيڪي ايمان جا سچا آهن، مخلص آهن. محبوب رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي اخلاص سان تصديق ڪن ٿا. سعيد بن جبير جو قول آهي ته صادقين مان حضرت ابوبڪر ۽ عمر رضي الله تعاليٰ عنهما مراد آهن. ابن جريج چوي ٿو ته مُهاجر. حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما فرمايو ته اهي ماڻهو جن جون نيتون ثابت رهيون ۽ دل ۽ اعمال مستقيم ۽ اهي جنگ تبوڪ ۾ خلوص سان حاضر ٿيا. مسئلو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته اجماع حجت آهي، ڇو ته صادقين سان گڏ رهڻ جو حڪم فرمايو اٿس. هن سان انهن جي قول جو قبول ڪرڻ لازم اچي ٿو. ٢٨٢ هتي مديني وارن مان مدينه طيبه ۾ رهڻ وارا مراد آهن، ته ڀلي اهي مُهاجر يا انصار هجن.

عَنۡ رَّسُوۡلِ اللّٰهِ وَلَا يَرۡغَبُوۡا بِاَنۡفُسِهِمۡ عَنۡ نَّفۡسِهٖ ؕ ذٰلِكَ
ف٢٨٣ ۽ نه ئي پاڻ کي انهن جي ذات کان وڌيڪ پيارو رکڻ ف٢٨٤ هي
بِاَنَّهُمۡ لَا يُصِيۡبُهُمۡ ظَمَاٌ وَّلَا نَصَبٌ وَّلَا مَخۡمَصَةٌ فِىۡ سَبِيۡلِ
ان ڪري جو انهن کي اُڃ يا ڪا به تڪليف يا بُک الله جي راهه ۾ نٿي پهچي ۽ ڪافرن
اللّٰهِ وَلَا يَطَئُوۡنَ مَوۡطِئًا يَّغِيۡظُ الۡكُفَّارَ وَلَا يَنَالُوۡنَ مِنۡ عَدُوٍّ
کي ساڙ ڏياريندڙ ڪنهن به جاءِ تي پير رکن ٿا ف٢٨٥ ۽ جو ڪجهه ڪنهن به دشمن جو نقصان ڪن ٿا ف٢٨٦
نَّيۡلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمۡ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيۡعُ اَجۡرَ
ان سموري جي عيوض انهن جي واسطي نيڪ عمل لکيو ويندو ف٢٨٧ بيشڪ الله چڱن جو اجر ضايع نه
الۡمُحۡسِنِيۡنَ ۙ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنۡفِقُوۡنَ نَفَقَةً صَغِيۡرَةً وَّلَا كَبِيۡرَةً
ڪندو آهي. ۽ جو ڪجهه خرچ ڪندا آهن، خرچ ننڍو هجي ف٢٨٨ يا وڏو ف٢٨٩
وَّلَا يَقۡطَعُوۡنَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمۡ لِيَجۡزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحۡسَنَ مَا
۽ جيڪي واديون (نالا) طي ڪندا آهن سمورو انهن جي پلي ۾ لکيو وڃي ٿو جيئن الله انهن جي بهتر
كَانُوۡا يَعۡمَلُوۡنَ ﴿١٢١﴾ وَمَا كَانَ الۡمُؤۡمِنُوۡنَ لِيَنۡفِرُوۡا كَآفَّةً ؕ فَلَوۡلَا
ڪمن جو ڪين صلو ڏئي. ف٢٩٠ ۽ مسلمانن کان هي ته نٿو ٿي سگهي جو سڀ جا سڀ نڪرن ف٢٩١ ايئن ڇو نٿي
نَفَرَ مِنۡ كُلِّ فِرۡقَةٍ مِّنۡهُمۡ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوۡا فِى الدِّيۡنِ وَ
جو انهن جي هر گروهه منجهان ف٢٩٢ هڪ جماعت نڪري جيڪا دين جي سمجهه حاصل ڪري ۽
لِيُنۡذِرُوۡا قَوۡمَهُمۡ اِذَا رَجَعُوۡۤا اِلَيۡهِمۡ لَعَلَّهُمۡ يَحۡذَرُوۡنَ ﴿١٢٢﴾ يٰۤاَيُّهَا
واپس اچي پنهنجي قوم کي خوف ڏيارين ف٢٩٣ هن اميد تي ته اهي بچن. ف٢٩٤ اي ايمان
الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا قَاتِلُوا الَّذِيۡنَ يَلُوۡنَكُمۡ مِّنَ الۡكُفَّارِ وَلۡيَجِدُوۡا فِيۡكُمۡ
وارؤ! جهاد ڪريو پنهنجي ويجهڙائي ۾ رهندڙ ڪافرن سان ف٢٩٥ ۽ جڳائي ٿو ته اهي توهان ۾
غِلۡظَةً ؕ وَاعۡلَمُوۡۤا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الۡمُتَّقِيۡنَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذَا مَاۤ اُنۡزِلَتۡ
سختي محسوس ڪن، ۽ يقين ڪريو ته الله جو ساٿ پرهيزگارن سان آهي. ف٢٩٦ ۽ جڏهن ڪا سورت لهي ٿي
سُوۡرَةٌ فَمِنۡهُمۡ مَّنۡ يَّقُوۡلُ اَيُّكُمۡ زَادَتۡهُ هٰذِهٖۤ اِيۡمَانًا ۚ فَاَمَّا الَّذِيۡنَ
ته انهن مان ڪو چوي ٿو ته هن آيت ڪنهن جي ايمان ۾ ترقي پيدا ڪئي، ف٢٩٧ ها مؤمنن جي ايمان

ف٢٨٣ ۽ جهاد ۾ حاضر نه ٿين. ف٢٨٤ بلڪ انهن کي حڪم هو ته سختي ۽ تڪليف ۾ محبوب سائين جو ساٿ نه ڇڏن ۽ سختي جي موقعي تي پنهنجون جانيون مٿن فدا ڪن. ف٢٨٥ ۽ ڪافرن جي زمين کي پنهنجن گهوڙن جي سنبن سان ڪُچلن ٿا. ف٢٨٦ قيد يا قتل ڪري يا شڪست ڏيئي. ف٢٨٧ هن مان ثابت ٿيو ته جيڪو شخص الله تعالیٰ جي اطاعت جو اراده ڪري، تنهن جو اٿڻ، ويهڻ، هلڻ، حرڪت ڪرڻ ماٺ رهڻ وغيره سڀ نيڪيون آهن ۽ الله تعالیٰ وٽ لکيون وڃن ٿيون. ف٢٨٨ يعني ٿورو، مثلاً هڪ ڪارڪ. ف٢٨٩ جيئن حضرت عثمان غني رضی الله تعالیٰ عنه جيش عسرت ۾ خرچ ڪيو. ف٢٩٠ هن آيت مان جهاد جي فضيلت ۽ ان جو سڀ کان بهتر عمل هجڻ ثابت ٿيو. ف٢٩١ ۽ يڪدم پنهنجو وطن خالي ڪن. ف٢٩٢ هڪ جماعت وطن ۾ رهي ۽. ف٢٩٣ حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما کان روايت ٿيل آهي ته عرب جي قبيلن مان هر هڪ قبيلي جون جماعتون محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي حضور ۾ حاضر ٿينديون هيون ۽ محبوب سائين جن کان دين جا مسئلا سکندا ۽ سمجهه حاصل ڪندا هئا ۽ پنهنجي لاءِ احڪام معلوم ڪندا هئا ۽ پنهنجي قوم جي لاءِ محبوب پاڪ انهن کي الله تعالیٰ ۽ رسول جي فرمانبرداريءَ جو حڪم ڏيندا هئا ۽ نماز زڪوٰة وغيره جي تعليم لاءِ انهن کي پنهنجي قوم تي مامور فرمائيندا هئا. جڏهن اهي ماڻهو پنهنجي قوم وٽ پهچندا هئا، تڏهن اعلان ڪندا هئا ته جيڪو اسلام آڻي، سو اسان مان آهي ۽ ماڻهن کي خدا جو خوف ڏياريندا هئا ۽ دين جي مخالفت کان ڊيڄاريندا هئا، ايستائين جو پنهنجي والدين کي ڇڏي ڏيندا هئا ۽ محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن انهن کي دين جا سمورا ضروري علم تعليم فرمائيندا هئا (خازن). اهو محبوب ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جو عظيم معجزو آهي، جو بلڪل اڻ پڙهيل ماڻهن کي تمام ٿوري دير ۾ دين جي احڪام جو عالم ۽ قوم جو هادي بڻائي ڇڏيندا هئا. هن آيت مان چند مسئلا معلوم ٿيا: مسئلو:- دين جو علم حاصل ڪرڻ فرض آهي. جيڪي شيون ٻانهي تي فرض ۽ واجب آهن ۽ جيڪي ان لاءِ ممنوع ۽ حرام آهن، تن جو سکڻ عين فرض آهي ۽ ان کان وڌيڪ علم حاصل ڪرڻ فرض ڪفايه آهي. حديث شريف ۾ آهي ته علم سکڻ هر مسلمان تي فرض آهي. امام شافعي رضی الله تعالیٰ عنه فرمايو ته علم سکڻ نفل نماز کان افضل آهي. مسئلو:- علم جي ڳولا جي لاءِ سفر جو حڪم، حديث ۾ آهي، جيڪو شخص علم جي ڳولا لاءِ واٽ هلي، الله تعالیٰ ان جي لاءِ جنت جي واٽ آسان ڪري ٿو (ترمذي). مسئلو:- فقه افضل ترين علم آهي. حديث شريف ۾ آهي، محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن فرمايو: الله تعالیٰ جنهن لاءِ ڀلائي چاهيندو آهي ته ان کي دين ۾ فقيه بڻائي ٿو. مان تقسيم ڪرڻ وارو آهيان ۽ الله تعالیٰ ڏيڻ وارو (بخاري ۽ مسلم). حديث ۾ آهي ته هڪ فقيه، شيطان تي هزار عابدن کان وڌيڪ سخت آهي. (ترمذي). فقه دين جي احڪام جي علم کي چوندا آهن. فقه اصطلاحي ان جو صحيح مصداق آهي. ف٢٩٤ الله تعالیٰ جي عذاب کان دين جي احڪام جو اتباع ڪري. ف٢٩٥ سمورن ڪافرن سان قتال واجب آهي. ويجها هجن يا پري وارا، پر ويجها مقدم آهن، پوءِ اُهي جيڪي انهن سان ڳنڍيل هجن، ايئن ئي درجي بدرجي. ف٢٩٦ انهن کي غلبو ڏئي ٿو ۽ انهن جي مدد فرمائي ٿو. ف٢٩٧ يعني منافق پاڻ ۾ ٺٺولي ڪندي اهڙيون ڳالهيون ڪن ٿا، تن جي جواب ۾ ارشاد ٿئي ٿو.

ع ١٥ / ٤

اٰمَنُوْا فَزَادَتْهُمْ اِیْمَانًا وَّهُمْ یَسْتَبْشِرُوْنَ ﴿۱۲۴﴾ وَاَمَّا الَّذِیْنَ فِیْ
۽ جن جي دلين ۾ ... ۽ اهي خوشيون ملهائن ٿا . ... ۾ ان ترقي ڏنائين
قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰی رِجْسِهِمْ وَمَاتُوْا وَهُمْ
آزار آهي ف٢٩٨ انهن کي پليتي تي پليتي وڌايائين ف٢٩٩ ۽ اهي ڪفر تي ئي
كٰفِرُوْنَ ﴿۱۲۵﴾ اَوَلَا یَرَوْنَ اَنَّهُمْ یُفْتَنُوْنَ فِیْ كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً اَوْ
مري ويا . ڇا انهن کي ف٣٠٠ ڏسڻ ۾ نه ٿو اچي ته هر سال هڪ ڀيرو يا ٻه ڀيرا آزمائش
مَرَّتَیْنِ ثُمَّ لَا یَتُوْبُوْنَ وَلَا هُمْ یَذَّكَّرُوْنَ ﴿۱۲۶﴾ وَاِذَا مَاۤ اُنْزِلَتْ
۾ ڦاسندا آهن ف٣٠١ پوءِ نه ته توبهه ڪندا آهن ۽ نه نصيحت پرائين ٿا . ۽ جڏهن ڪا سورت
سُوْرَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰی بَعْضٍ ؕ هَلْ یَرٰىكُمْ مِّنْ اَحَدٍ ثُمَّ
لهي ٿي ته انهن مان هڪڙا ٻين ڏانهن نهارڻ لڳندا آهن ف٣٠٢ ته توهان کي ڪو ڏسي ته نه ٿو ف٣٠٣ پوءِ
انْصَرَفُوْا ؕ صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوْبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا یَفْقَهُوْنَ ﴿۱۲۷﴾
مڙندا آهن ف٣٠٤ الله انهن جون دليون ڦيرائي ڇڏيون ف٣٠٥ جو اهي بي سمجهه قوم آهن ف٣٠٦
لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِیْزٌ عَلَیْهِ مَا عَنِتُّمْ
بيشڪ توهان وٽ تشريف وٺي آيو توهان منجهان اهو رسول ف٣٠٧ جنهن کي توهان جي تڪليف ڏاڍي ڏکي لڳندي آهي
حَرِیْصٌ عَلَیْكُمْ بِالْمُؤْمِنِیْنَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ ﴿۱۲۸﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا
توهان جي ڀلائي جو سختي سان چاهيندڙ مسلمانن تي شفقت فرمائيندڙ مهربان آهي ف٣٠٨ پوءِ جي اهي منهن
فَقُلْ حَسْبِیَ اللّٰهُ ۖٞ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ؕ عَلَیْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ
ڦيرين ف٣٠٩ ته توهان فرمايو مون کي الله ڪافي آهي ان کان سواءِ ڪو عبادت جي لائق نه آهي مون انهيءَ تي ڀروسو ڪيو ۽
الْعَرْشِ الْعَظِیْمِ ﴿۱۲۹﴾ ع
اهو وڏي عرش جو مالڪ آهي ف٣١٠

سُوْرَةُ یُوْنُسَ ١٠ — مَكِّيَّةٌ ٥١ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ — اٰیَاتُهَا ١٠٩ — رُكُوْعَاتُهَا ١١

سورهٔ يونس مڪي ۾ نازل ٿي هن ۾ الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان (شروع) ف١ ١٠٩ آيتون ۽ ١١ رڪوع آهن
الٓرٰ ۫ تِلْكَ اٰیٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِیْمِ ﴿۱﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ
هي حڪمت واري ڪتاب جون آيتون آهن . ڇا ماڻهن کي هن ڳالهه تي عجب لڳو ته اسان انهن

ف٢٩٨ شڪ ۽ نفاق جو.
ف٢٩٩ ته جيترو اڳي نازل ٿيو هو، انهيءَ جي انڪار جي وبال ۾ گرفتار هيا. هاڻي جيڪو وڌيڪ نازل ٿيو، تنهن جي انڪار جي خرابي ۾ به مبتلا ٿيا.
ف٣٠٠ يعني منافقن کي.
ف٣٠١ مرضن، سختين ۽ ڏڪر وغيره سان گڏ.
ف٣٠٢ ۽ اکين سان پڇي نڪرڻ جو اشارو ڪري ٿو ۽ چوي ٿو.
ف٣٠٣ جيڪڏهن ڏٺو ويو ته ويهجي ويا ورنه نڪري ويا.
ف٣٠٤ ڪفر جي طرف.
ف٣٠٥ ان سبب کان.
ف٣٠٦ پنهنجي نفعي ۽ نقصان کي نه ٿا سوچين.
ف٣٠٧ محبوب محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی الله عليه وسلم جن عربي قريشي، جن جي حسب نسب کي توهان خوب ڄاڻو ٿا، جو توهان ۾ سڀني کان عالي نسب آهن ۽ توهان انهن جي صدق وامانت، زهد وتقویٰ طهارت وتقدس ۽ اخلاق حميده کي به خوب ڄاڻو ٿا ۽ هڪ قراءة ۾ اَنْفَسِكُمْ "ف" جي زبر سان آيو آهي، تنهن جي معنیٰ آهي ته توهان ۾ سڀني کان نفيس ترين شرف ۽ افضل وارا آهن. هن آيت ڪريمه ۾ محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي تشريف آوري يعني سندن ميلاد مبارڪ جو بيان آهي. ترمذي جي حديث مان به ثابت آهي ته سيد عالم محبوب مڪرم صلی الله عليه وسلم جن پنهنجي پيدائش جو بيان قيام ڪري فرمايو. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته محفل ميلاد جو اصل قرآن ۽ حديث مان ثابت آهي.
ف٣٠٨ هن آيت ۾ الله تبارڪ وتعالیٰ پنهنجي حبيب صلی الله عليه وسلم جن کي پنهنجن ٻن نالن سان مُشرف فرمايو. اهو ڪمال تڪريم آهي هن محبوب سرور انور صلی الله عليه وسلم جن جي.
ع ١٦ ٧ ٥
ف٣٠٩ يعني منافق ۽ ڪافر توهان تي ايمان آڻڻ کان منهن موڙين.
ف٣١٠ حاڪم، مستدرڪ ۾ ابي بن ڪعب کان هڪ حديث روايت ڪئي آهي ته لَقَدْ جَآءَكُمْ کان سورة جي پڇاڙي تائين ٻئي آيتون قرآن ڪريم ۾ سڀني کان پوءِ نازل ٿيون.
ف١ سُورة يونس، مڪي آهي، ٽن آيتن کان سواءِ فَاِنْ كُنْتَ فِیْ شَكٍّ کان. هن ۾ يارهن رڪوع، هڪ سئو نو آيتون، هڪ هزار اٺ سئو ٽيهه ڪلما ۽ نو هزار نوانوي حرف آهن.

اَوْحَيْنَآ اِلٰى رَجُلٍ مِّنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَ بَشِّرِ الَّذِيْنَ
منجهان هڪڙي مرد جي طرف وحي موڪليوسين ته ماڻهن کي ڊيڄار ۲ ۽ ايمان وارن کي خوشخبري
اٰمَنُوْٓا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ؕ قَالَ الْكٰفِرُوْنَ
ڏي جو انهن جي واسطي سندن رب وٽ سچ جو مقام آهي ، ڪافرن چيو بيشڪ
اِنَّ هٰذَا لَسٰحِرٌ مُّبِيْنٌ ﴿٢﴾ اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ
هي ته کليو کلايو جادوگر آهي. ۳ بيشڪ توهان جو رب الله آهي جنهن آسمان
السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضَ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ
۽ زمين ڇهن ڏينهن ۾ ناهيا پوءِ عرش تي استوا فرمايائين جيئن ان جي شان جي لائق آهي هر ڪم جي
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ ؕ مَا مِنْ شَفِيْعٍ اِلَّا مِنْۢ بَعْدِ اِذْنِهٖ ؕ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ
تدبير فرمائي ٿو ۴ ڪوبه سفارشي نه آهي مگر سندس اجازت کان پوءِ ۵ هي آهي الله توهان جو رب ۶
فَاعْبُدُوْهُ ؕ اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ ﴿٣﴾ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيْعًا ؕ وَعْدَ اللّٰهِ
پوءِ ان جي عبادت ڪيو پوءِ ڇا توهان ڌيان نه ڏيندؤ. توهان سڀني کي انهيءَ جي طرف موٽڻو آهي ۷ الله جو
حَقًّا ؕ اِنَّهٗ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ لِيَجْزِيَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَ
سچو واعدو بيشڪ اهو پهريون پيرو پيدا ڪري ٿو، فنا کان پوءِ ٻيو پيرو پيدا ڪندو ته جيئن صلو ڏئي انهن کي جن ايمان آندو
عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ بِالْقِسْطِ ؕ وَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ
۽ چڱا ڪم ڪيائون انصاف سان ۸ ۽ ڪافرن جي پيئڻ جي واسطي ٽهڪندڙ پاڻي
حَمِيْمٍ وَّ عَذَابٌ اَلِيْمٌۢ بِمَا كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ ﴿٤﴾ هُوَ الَّذِيْ جَعَلَ
۽ دردناڪ عذاب آهي انهن جي ڪفر جو بدلو. اهو ئي آهي جنهن سج کي
الشَّمْسَ ضِيَآءً وَّ الْقَمَرَ نُوْرًا وَّ قَدَّرَهٗ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوْا عَدَدَ
جڳ روشن ڪندڙ بنايو ۽ چنڊ چمڪندڙ ۽ ان جي واسطي منزل مقرر فرمايائين ۹ جيئن توهان سالن جي ڳڻپ ۽
السِّنِيْنَ وَ الْحِسَابَ ؕ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ ۚ يُفَصِّلُ
۱۰ حساب جو علم رکو ، الله اهو سمورو پيدا نه ڪيو مگر حق سان ۱۱ نشانيون تفصيل وار
الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ﴿٥﴾ اِنَّ فِي اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ مَا
بيان فرمائي ٿو علم وارن جي واسطي. ۱۲ بيشڪ رات ۽ ڏينهن بدلجي اچڻ ۽ جو ڪجهه

ف۲ شان نزول :- حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما فرمايو جڏهن الله تبارڪ وتعاليٰ محبوب سردار عالم صلی الله عليه وسلم جن کي رسالت سان مشرف فرمايو ۽ پاڻ ان جو اظهار ڪيائون، تڏهن عرب انڪاري ٿي ويا ۽ انهن مان ڪن هي چيو ته الله تعاليٰ ان کان برتر آهي، جو ڪنهن بشر کي رسول بڻائي. ان تي هي آيتون نازل ٿيون.

ف۳ ڪافرن پهريائين ته بشر جو رسول هجڻ قابل تعجب ۽ انڪار قرار ڏنو پوءِ جڏهن حضور محبوب ڪريم جن جا معجزا ڏٺائون ۽ يقين ٿيو ته هي بشر جي طاقت کان بالاتر آهن، تڏهن کين جادوگر چيائون. انهن جي اها دعويٰ ته ڪوڙي ۽ باطل آهي مگر هن ۾ محبوب سائين جن جي ڪمال ۽ پنهنجي عجز جو اعتراف لڏو وڃي ٿو.

ف۴ يعني سموري مخلوق جي امور جي حڪمت اقتضا موجب سرانجام فرمائي ٿو.

ف۵ هن ۾ بُت پرستن جي ان قول جو رد آهي ته بُت سندن شفاعت ڪندا. انهن کي ٻڌايو ويو ته شفاعت ماذونين (اجازت ڏنلن) کان سواءِ ڪوبه نه ڪندو ۽ ماذون صرف ان جا مقبول ٻانها ٿيندا.

ف۶ جيڪو آسمان ۽ زمين جو خالق ۽ سڀني امورن جو مدبر آهي. ان کان سواءِ ڪو معبود نه آهي. فقط اهوئي عبادت جي لائق آهي.

ف۷ قيامت جي ڏينهن ۽ اهوئي آهي.

ف۸ هن آيت ۾ حشر- نشر ۽ معاد جو بيان ۽ منڪرن جو رد آهي ۽ ان تي نهايت سهڻي انداز ۾ دليل قائم فرمايو ويو آهي ته اهو پهريئن پيري ٺاهي ٿو ۽ مُرڪب عنصرن کي پيدا ڪري ۽ ترڪيب ڏئي ٿو ته پوءِ موت سان متفرق ۽ منتشر ٿيڻ کان پوءِ انهن کي وري ٻيهر ترڪيب ڏيڻ ۽ نهيل انسان کي فنا ڪرڻ کان پوءِ وري ٻيهر ٺاهڻ ۽ اهائي جان، جيڪا اُن بَدن سان متعلق هئي، اُن کي اُن بدن جي درستي کان پوءِ وري انهيءَ بدن سان متعلق ڪرڻ ان جي قدرت کان ڪهڙو پري آهي ۽ ان ٻيهر پيدا ڪرڻ جو مقصد عملن جي جزا يعني تابعدار کي ثواب ۽ نافرمان کي عذاب ڏيڻ آهي.

ف۹ اٺاويهه منزلون، جيڪي ٻارهن برجن تي منقسم آهن. هر برج جي لاءِ اڍائي منزلون آهن. چنڊ هر رات هڪ منزل ۾ رهي ٿو ۽ مهينو ٽيهن ڏينهن جو هجي ته ٻه راتيون، ورنه هڪ رات لڪي ٿو.

ف۱۰ مهينن، ڏينهن ۽ گهڙين جو.

ف۱۱ جو ان سان ان جي قدرت ۽ سندس وحدانيت جا دليل ظاهر ٿين. ف۱۲ ته انهن ۾ غور ڪري نفعو حاصل ڪن.

خَلَقَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَّقُوْنَ ﴿٦﴾ اِنَّ

الله آسمانن ۽ زمين ۾ پيدا ڪيو انهن ۾ نشانيون آهن تقوىٰ وارن جي واسطي. بيشڪ

الَّذِيْنَ لَا يَرْجُوْنَ لِقَآءَنَا وَرَضُوْا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوْا

جيڪي اسان سان ملڻ جي اميد نٿا رکن ۱۳ ۽ دُنيا جي حياتيءَ پسند ڪري ويٺا ۽ ان تي مطمئن ٿي ويا

بِهَا وَالَّذِيْنَ هُمْ عَنْ اٰيٰتِنَا غٰفِلُوْنَ ﴿٧﴾ اُولٰٓئِكَ مَاْوٰىهُمُ النَّارُ

۱۴ ۽ جيڪي اسان جي آيتن کان غفلت اختيار ڪن ٿا. ۱۵ انهن ماڻهن جو ٺڪاڻو دوزخ آهي

بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿٨﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ

انهن جي ڪرتوتن جو بدلو. بيشڪ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا

يَهْدِيْهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيْمَانِهِمْ ۚ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهٰرُ فِىْ

انهن جو رب انهن جي ايمان سبب کين هدايت ڏيندو ۱۶ انهن جي هيٺان نهرون وهنديون هونديون نعمت

جَنّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰىهُمْ فِيْهَا سُبْحٰنَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيْهَا

جي باغن ۾ انهن جي دعا ان ۾ هي هوندي ته اي الله تنهنجي پاڪائي آهي ۱۷ ۽ سندن ملاقات جي وقت

ع ١٠ / ٦ سَلٰمٌ ۚ وَاٰخِرُ دَعْوٰىهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٠﴾ وَلَوْ

خوشي جو پهريون بول سلام آهي ۱۸ ۽ انهن جي دُعا جو خاتمو هي ته سمورين تعريفون الله جي واسطي جيڪو رب آهي سمورن جهانن جو ۱۹

يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ

۽ جيڪڏهن الله ماڻهن تي برائي ايئن ئي جلد موڪلي ها جيئن اهي ڀلائي جي جلدي ڪندا آهن ته انهن جي واعدي جو وقت پورو ٿي چڪو

اَجَلُهُمْ ۭ فَنَذَرُ الَّذِيْنَ لَا يَرْجُوْنَ لِقَآءَنَا فِىْ طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ﴿١١﴾

هجي ها ۲۰ پوءِ اسان ڇڏي ڏيون ٿا انهن کي جيڪي اسان سان ملڻ جي اميد نٿا رکن جو پنهنجي سرڪشي ۾ ڀٽڪندا رهن ۲۱

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْۢبِهٖٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَآئِمًا ۚ

جڏهن انسان کي ۲۲ تڪليف پهچندي آهي ته اسان کي پڪاريندو آهي، سُتي ۽ ويٺي ۽ بيٺي ۲۳ پوءِ جڏهن

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهٗ مَرَّ كَاَنْ لَّمْ يَدْعُنَآ اِلٰى ضُرٍّ مَّسَّهٗ ۭ كَذٰلِكَ

اسان ان کان تڪليف ٽاري ڇڏيندا آهيون ته هليو ويندو آهي ۲۴ ڄڻ ته ڪڏهن ڪنهن تڪليف پهچڻ تي اسان کي سڏيو ئي نه هئائين اهڙي

زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِيْنَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُوْنَ مِنْ

طرح چڱا ڪري ڏيکاريا ويا آهن حد کان لنگهندڙن کي ۲۵ سندن ڪرتوت ۲۶ ۽ بيشڪ اسان توهان کان اڳيون قومون ۲۷ هلاڪ فرمائي

۱۳ قيامت جي ڏينهن ۽ ثواب ۽ عذاب جا قائل نه آهن.

۱۴ ۽ هن فاني کي هميشگي واريءَ تي ترجيح ڏنائون ۽ اُن جي طلب ۾ عمر گذاريائون.

۱۵ حضرت ابن عباس رضی اللّٰه تعالیٰ عنهما کان روايت آهي ته هتي آيتن مان محبوب سيد عالم صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي ذات پاڪ ۽ قرآن شريف مراد آهن ۽ غفلت مان مُراد انهن کان منهن موڙڻ آهي.

۱۶ جنتن جي طرف. قتادة جو قول آهي ته جڏهن مؤمن پنهنجي قبر مان نڪرندو ته ان جو عمل خوبصورت شڪل ۾ ان جي اڳيان ايندو اهو شخص چوندو ته تون ڪير آهين؟ اهو چوندو ته مان تنهنجو عمل آهيان ۽ ان جي لاءِ نور ٿيندو ۽ جنت تائين پهچائيندو ۽ ڪافر جو معاملو برعڪس ٿيندو ته اُن جو عمل بُري شڪل ۾ ظاهر ٿي ڪري اُن کي جهنم ۾ پهچائيندو.

۱۷ يعني جنت وارا الله تعالىٰ جي تسبيح، تحميد ۽ تقديس ۾ مشغول رهندا ۽ ان جي ذڪر سان انهن کي فرحت ۽ سرور ۽ انتها درجي جي لذت حاصل ٿيندي، سُبحَان الله!.

۱۸ يعني جنت وارا پاڻ ۾ هڪ ٻئي جي تحيت ۽ تڪريم سلام سان ڪندا يا ملائڪ انهن کي تحفي طور سلام عرض ڪندا يا ملائڪ، رب ڪريم عز وجل جي طرف کان انهن وٽ سلام آڻيندا.

۱۹ انهن جي ڪلام جي شروعات الله تعالىٰ جي تعظيم ۽ پاڪائي سان هوندي ۽ ڪلام جي انتها ان جي حمد ۽ ثنا تي هوندي.

۲۰ يعني جيڪڏهن الله تعالىٰ ماڻهن جون بددعائون، جيئن اهي غضب جي وقت پنهنجي لاءِ ۽ پنهنجي اهل، اولاد ۽ مال جي لاءِ ڪن ٿا ۽ چون ٿا اسان هلاڪ ٿي وڃون، خدا اسان کي تباهه ڪري، برباد ڪري ۽ اهڙائي ڪلما پنهنجي اولاد ۽ مائٽن جي واسطي چئي وڃن ٿا، جنهن کي هندي ۾ ڪوسنا (بددعا ڏيڻ) چوندا آهن. جيڪڏهن اها دعا جلدي قبول ڪئي وڃي ها (جهڙي جلدي اهي خير جي دُعا قبول ٿيڻ ۾ گهرن ٿا) ته انهن ماڻهن جو خاتمو ٿي چڪو هجي ها ۽ اُهي ڪڏهن جا هلاڪ ٿي چُڪا هُجن ها، پر الله تبارڪ وتعالىٰ پنهنجي ڪرم سان خير جي دُعا قبول فرمائڻ ۾ جلدي ڪري ٿو. بددُعا جي قبوليت ۾ نه. اها ان جي رحمت آهي.

شان نزول:- نضر بن حارث چيو هو يا رب! جيڪڏهن هي دين اسلام تو وٽ حق آهي ته پوءِ اسان جي مٿان آسمان مان پٿر وساءِ. ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته جيڪڏهن الله تعالىٰ ڪافرن جي لاءِ عذاب ۾ جلدي فرمائي ها جيئن انهن جي لاءِ مال ۽ اولاد وغيره دُنيا جي ڀلائي ڏيڻ ۾ جلدي فرمايائين ته پوءِ اهي سڀ هلاڪ ٿي چُڪا هُجن ها. ۲۱ ۽ اسان انهن کي مُهلت ڏيون ٿا ۽ انهن جي عذاب ۾ جلدي نٿا فرمايون. ۲۲ هتي ماڻهوءَ مان ڪافر مراد آهن. ۲۳ هر حال ۾ ۽ جيستائين سندس تڪليف ختم نه ٿئي، دُعا ۾ مشغول رهي ٿو. ۲۴ پنهنجي پهرين طريقي تي ۽ اهائي ڪفر جي وات اختيار ڪري ٿو ۽ تڪليف جي وقت کي وساري ڇڏي ٿو. ۲۵ يعني ڪافرن کي. ۲۶ مقصد هيءُ آهي ته انسان مصيبت جي وقت گهڻو ئي بي صبر ۽ راحت جي وقت نهايت ناشڪر. جڏهن تڪليف پهچيس ٿي ته، اُٿئي، ويٺي، سُتي هر حال ۾ دُعا گهري ٿو. جڏهن الله تعالىٰ تڪليف دور ڪري ڇڏيس ٿو، تڏهن شڪر بجا نٿو آڻي ۽ پنهنجي پهرين حالت تي موٽي وڃي ٿو. هيءُ غافل جو حال آهي. مؤمن عاقل جو حال ان جي خلاف آهي، اهو مصيبت ۽ تڪليف تي صبر ڪري ٿو. راحت ۽ آرام ۾ شڪر ڪري ٿو. تڪليف ۽ راحت جي مڙني حالن ۾ الله تعالىٰ جي حضور ۾ عاجزي سان زاري ۽ دُعا ڪري ٿو ۽ هڪ مقام ان کان به اعلىٰ آهي، جيڪو مومنن ۾ به مخصوص ٻانهن کي حاصل آهي ته جڏهن ڪا مصيبت ۽ تڪليف اچي ٿي ان تي صبر ڪن ٿا. قضاء الاهي تي دل سان راضي رهن ٿا ۽ سمورن حالن تي شڪر ڪن ٿا. ۲۷ يعني اُمتون.

قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا ۙ وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ وَمَا كَانُوا

چڏيون، جڏهن اهي ڪاڦر ٿي ويا وٽ ٢٨ ۽ انهن جا رسول وٽن روشن دليل وٺي آيا وٽ ٢٩ ۽ اهي ايمان آڻڻ

لِيُؤْمِنُوا ۚ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنٰكُمْ

وارا ئي نه هئا. اسان ايئن ئي بدلو ڏيندا آهيون مجرمن کي. پوءِ اسان انهن کان بعد

خَلٰٓئِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ وَإِذَا

توهان کي زمين ۾ خليفو (جاءِ نشين) مقرر ڪيو جيئن ڏسون ته توهان ڪهڙا عمل ٿا ڪريو. وٽ ٣٠ جڏهن انهن

تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنٰتٍ ۙ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ

تي اسان جون روشن آيتون وٽ ٣١ پڙهيون وينديون آهن ته جيڪي ماڻهو نٿا ڀانئين ته اسان سان ملڻ جي اميد آهي وٽ ٣٢ سي چون ٿا ته هن کان سواءِ

بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُ ۚ قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ

ٻيو قرآن وٺي آءُ وٽ ٣٣ يا هن کي مٽائي ڇڏ وٽ ٣٤ تون فرماءِ مون کي حق نه ٿو پهچي جو مان ان کي پنهنجي طرفان

تِلْقَآئِ نَفْسِيٓ ۚ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحٰٓى إِلَيَّ ۚ إِنِّيٓ أَخَافُ إِنْ

مٽايان مان ان جو تابع آهيان جيڪو منهنجي طرف وحي ٿيندو آهي وٽ ٣٥ مان جيڪڏهن پنهنجي رب جي نافرماني ڪريان

عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ لَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ

وٽ ٣٦ ته مون کي وڏي ڏينهن جي عذاب جو خوف آهي وٽ ٣٧ تون فرماءِ جيڪڏهن الله گهري ها ته مان ان کي توهان تي نه پڙهان ها

عَلَيْكُمْ وَلَآ أَدْرٰىكُمْ بِهٖ ۖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّنْ قَبْلِهٖ ۚ أَفَلَا

نه اهو توهان کي ان بابت خبردار ڪري ها وٽ ٣٨ پوءِ بيشڪ مان ان کان اڳ توهان ۾ پنهنجي عمر جو گهڻو حصو گذاري چڪو آهيان وٽ ٣٩

تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ

پوءِ ڇا توهان کي عقل نه آهي. وٽ ٤٠ پوءِ ان کان وڌيڪ ظالم ڪير آهي جيڪو الله تي ڪوڙ گهڙي وٽ ٤١ يا ان

بِاٰيٰتِهٖ ۚ إِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ

جي آيتن کي ڪوڙو سمجهي بيشڪ ڏوهارين جي واسطي ڀلائي نه ٿيندي. ۽ الله کان سواءِ اهڙين شين وٽ ٤٢

مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَآءِ شُفَعَآؤُنَا عِنْدَ

جي پوڄا ڪن ٿا جيڪي نه نقصان ڏيئي سگهن ۽ نه ئي فائدو پهچائي سگهن ۽ چون ٿا ته هي ته الله وٽ اسان جا سفارشي آهن

اللّٰهِ ۚ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوٰتِ وَلَا فِي

وٽ ٤٣ تون فرماءِ ڇا! توهان الله کي اها ڳالهه ٻڌايو ٿا جيڪا ان جي علم ۾ نه آسمانن ۾ آهي ۽ نه زمين

وٽ ٢٨ ۽ ڪفر ۾ مبتلا ٿيا.

وٽ ٢٩ جيڪي انهن جي صدق جا گهڻا واضح دليل هئا، پر انهن نه جيو ۽ نبين سڳورن جي تصديق نه ڪيائون.

وٽ ٣٠ ته جيئن توهان سان توهان جي عمل جي لائق معاملو فرمائون.

وٽ ٣١ جن ۾ اسان جي توحيد ۽ بت پرستي جي برائي ۽ بت پرستن جي سزا جو بيان آهي.

وٽ ٣٢ ۽ آخرت تي ايمان نه ٿا رکن.

وٽ ٣٣ جنهن ۾ بتن جي برائي نه هجي.

وٽ ٣٤ شان نزول:- ڪافرن جي هڪ جماعت نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي چيو ته جيڪڏهن توهان گهرو ٿا ته اسان توهان تي ايمان آڻيون ته پوءِ توهان ان قرآن کان سواءِ ٻيو قرآن آڻيو جنهن ۾ لات، عزىٰ، منات وغيره بتن جي برائي ۽ انهن جي عبادت ڇڏڻ جو حڪم نه هجي ۽ جيڪڏهن الله تعالىٰ اهڙو قرآن نازل نه ڪري ته پوءِ توهان پنهنجي طرف کان ناهيو يا انهي قرآن کي تبديل ڪري اسان جي مرضي جي مطابق ڪري ڇڏيو ته اسان ايمان آڻينداسون.

انهن جو اهو ڪلام يا ته مسخري ۽ ٺٺولي جي طريقي سان هو يا انهن تجربي ۽ امتحان جي لاءِ ايئن چيو هو ته جيڪڏهن هي ٻيو قرآن ناهن يا ان کي مٽائين ته پوءِ ثابت ٿي ويندو ته قرآن ڪلام رباني نه آهي. الله تعالىٰ پنهنجي حبيب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي حڪم ڏنو ته ان جو هي جواب ڏيو، جيڪو آيت ۾ ذڪر ٿيو ٿو.

وٽ ٣٥ مان ان ۾ ڪا تبديلي، ڪمي بيشي نه ٿو ڪري سگهان. هي منهنجو ڪلام نه آهي، ڪلامِ الاهي آهي.

وٽ ٣٦ يا ان جي ڪتاب جي حڪمن کي مٽايان.

وٽ ٣٧ ۽ هي قرآن ناهڻ انسان جي قدرت کان ٻاهر آهي ۽ مخلوق جو ان کان عاجز هجڻ خوب ظاهر ٿي چڪو.

وٽ ٣٨ يعني ان جي تلاوت صرف الله تعالىٰ جي مرضي خاطر آهي.

وٽ ٣٩ ۽ چاليهه سال توهان ۾ رهيو آهيان. ان زماني ۾ توهان وٽ ڪجهه نه آندو، مان توهان کي ڪجهه نه ٻڌايم. توهان منهنجي حالات خوب مشاهدو ڪيو آهي، مان ڪنهن کان هڪ حرف به نه پڙهيو. ڪنهن ڪتاب جو مطالعو نه ڪيو. ان کان پوءِ هي عظيم ڪتاب آندو، جنهن جي اڳيان هر فصيح ڪلام پوئتي ۽ بي حقيقت ٿي ويو. هن ڪتاب ۾ نفيس علم آهن اصول ۽ فروع جو بيان آهي. احڪام ۽ آداب ۾ سهڻي اخلاق جي تعليم آهي. غيبي خبرون آهن. هن جي فصاحت ۽ بلاغت ملڪ جي سمورن فصيحن ۽ بليغن کي عاجز ڪري ڇڏيو آهي هر سليم عقل واري جي لاءِ هيءَ ڳالهه سج کان وڌيڪ روشن ٿي وئي آهي ته اهو الله تعالىٰ جي وحي کان سواءِ ممڪن ئي نه آهي. وٽ ٤٠ جو ايترو سمجهي سگهو ته هي قرآن شريف الله تعالىٰ جي طرف کان آهي. مخلوق جي قدرت ۾ نه آهي ته ان جو مثال ناهي سگهي. وٽ ٤١ ان جي لاءِ شريڪ ٻڌائي. وٽ ٤٢ بت. وٽ ٤٣ يعني دنيوي امور ۾، جو ته آخرت ۽ مرڻ کان پوءِ اٿڻ جو ته اهي عقيدو ئي نه ٿا رکن.

الْاَرْضِ ؕ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّاۤ اُمَّةً

۾ ف٤٤ ان جي پاڪائي آهي ۽ اهو بلند آهي انهن جي شرڪ کان. ۽ ماڻهو هڪ ئي اُمت

وَّاحِدَةً فَاخْتَلَفُوْا ؕ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَّبِّكَ لَقُضِيَ

هئا ف٤٥ پوءِ مختلف ٿيا ۽ جيڪڏهن تنهنجي رب جي طرف کان هڪڙي ڳالهه اڳي ٿي نه چڪي ها ف٤٦

بَيْنَهُمْ فِيْمَا فِيْهِ يَخْتَلِفُوْنَ ﴿١٩﴾ وَيَقُوْلُوْنَ لَوْلَاۤ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ

ته اتي ئي انهن جي اختلافن جو فيصلو انهن جي خلاف ٿي چڪو هجي ها. ف٤٧ ۽ چون ٿا انهن تي سندن رب جي

مِّنْ رَّبِّهٖ ۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُوْا ۚ اِنِّيْ مَعَكُمْ مِّنَ

طرفان ڪا نشاني ڇو نه ٿي لهي ف٤٨ تون فرماءِ غيب ته الله جي واسطي آهي پوءِ توهان انتظار ڪريو مان به توهان سان

الْمُنْتَظِرِيْنَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَاۤ اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِّنْۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ

گڏ انتظار ڪريان ٿو. ۽ جڏهن اسان ماڻهن کي رحمت جو مزو چکائيندا آهيون تڪليفن کان پوءِ جيڪا انهن کي پهتي

اِذَا لَهُمْ مَّكْرٌ فِيْۤ اٰيَاتِنَا ؕ قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا ؕ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُوْنَ

هئي، تڏهن اهي اسان جي آيتن جي خلاف سازش شروع ڪندا آهن ف٤٩. تون فرماءِ الله جي مخفي تدبير سڀ کان تڪڙي آهي ف٥٠

مَا تَمْكُرُوْنَ ﴿٢١﴾ هُوَ الَّذِيْ يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ؕ حَتّٰۤى اِذَا كُنْتُمْ

بيشڪ اسان جا ملائڪ توهان جي سازش لکي رهيا آهن ف٥١. اهو ئي آهي جيڪو توهان کي خشڪيءَ ۽ بحري رستن ۾ سير ڪرائي ٿو، ف٥٢

فِي الْفُلْكِ ۚ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيْحٍ طَيِّبَةٍ وَّفَرِحُوْا بِهَا جَآءَتْهَا رِيْحٌ

ايستائين جو توهان ٻيڙين ۾ آهيو ۽ اهي ف٥٣ مناسب هوا سان انهن کي وٺي هلن ۽ هي ان تي خوش ٿين

عَاصِفٌ وَّجَآءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَّظَنُّوْۤا اَنَّهُمْ اُحِيْطَ

ف٥٤ انهن تي طوفان جو جهٽڪو آيو ۽ هر طرف کان موجن اچي انهن کي گهيريو ۽ انهن کي محسوس ٿيو ته اسان

بِهِمْ ۙ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ ۚ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ

گهيري ۾ آهيون، ان وقت الله کي پڪارين ٿا نِجا اُن جا ٻانها ٿي ڪري، جيڪڏهن تون اسان کي هن

لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الشّٰكِرِيْنَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّاۤ اَنْجٰىهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُوْنَ فِي الْاَرْضِ

کان ڇوٽڪارو ڏيندين ته اسان ضرور شڪرگذار ٿينداسين. ف٥٥ پوءِ جڏهن الله انهن کي بچائي ٿو ته تڏهن وري

بِغَيْرِ الْحَقِّ ؕ يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰۤى اَنْفُسِكُمْ ۙ مَّتَاعَ

زمين ۾ ناحق سرڪشي ڪرڻ لڳندا آهن ف٥٦ اي انسانو! توهان جي سرڪشي توهان جي واسطي ئي وبال آهي، دنيا جي

ف٤٤ يعني ان جو وجود ئي نه آهي، ڇو ته جيڪا شيءِ موجود آهي، سا ضرور الله جي علم ۾ آهي.

ف٤٥ هڪ دينِ اسلام تي. جيئن حضرت آدم عليه السلام جي زماني ۾ قابيل جو هابيل کي قتل ڪرڻ جي وقت تائين حضرت آدم عليه السلام ۽ سندس اولاد هڪ ئي دين تي هئا. ان کان پوءِ انهن ۾ اختلاف ٿيو ۽ هڪ قول هي آهي ته حضرت نوح عليه السلام جي زماني تائين هڪ دين تي رهيا، پوءِ اختلاف پيدا ٿيو ته حضرت نوح عليه السّلام مبعوث فرمايو ويو. هڪ (ٻيو) قول هي آهي ته حضرت نوح عليه السلام جي ٻيڙيءَ مان لهڻ جي وقت ماڻهو هڪ دين اسلام تي هئا. هڪ (ٽيون) قول هي آهي ته حضرت ابراهيم عليه السلام جي زماني کان سڀ ماڻهو هڪ دين تي هئا ايستائين جو عمرو بن لحي دين کي تبديل ڪيو. ان تقدير تي اَلنَّاسُ مان مراد خاص عرب ٿيندا. هڪ

ع ٢ / ٧

(چوٿون) قول هي آهي ته ماڻهو هڪ دين تي هئا يعني ڪفر تي. پوءِ الله تعالىٰ نبين سڳورن کي موڪليو ته پوءِ انهن مان ڪن ايمان آندو ۽ ڪن عالمن چيو ته معنىٰ هيءَ آهي ته ماڻهو پهرين پيدائش ۾ فطرتِ سليمه تي هئا پوءِ انهن ۾ اختلاف ٿيا. حديث شريف ۾ آهي ته هر ٻار فطرت تي پيدا ٿئي ٿو، پوءِ سندس والدين ان کي يهودي بڻائين ٿا نصراني بڻائين ٿا يا مجوسي بڻائين ٿا ۽ حديث شريف ۾ فطرت مان فطرت اسلام مراد آهي.

ف٤٦ ۽ هر اُمت لاءِ هڪ مقرر وقت معين نه ڪيو ويو هجي ها يا عملن جي جزا قيامت تائين مؤخر نه فرمائي وئي هجي ها.

ف٤٧ عذاب جي نزول سان.

ف٤٨ باطل وارن جو طريقو آهي ته جڏهن انهن جي خلاف مضبوط دليل قائم ٿيندو آهي ۽ اهي جواب کان عاجز ٿي ويندا آهن، تڏهن ان دليل جو ذڪر اهڙيءَ طرح ڇڏي ڏيندا آهن، جڻ ته اهو پيش ئي نه ٿيو ۽ هي چوندا آهن ته دليل آڻيو ته جيئن ٻڌڻ وارا هن مغالطي ۾ پئجي وڃن ته انهن جي مقابلي ۾ اڃا تائين ڪو دليل ئي قائم نه ڪيو ويو آهي. اهڙيءَ طرح ڪافرن، محبوب سائين جن جي معجزن ۽ خصوصًا قرآن ڪريم جي عظيم معجزي جي طرف کان اکيون بند ڪري هي چوڻ شروع ڪيو ته ڪا نشاني ڇو نه آئي، جڻ ته انهن معجزا ڏٺائي نه آهن ۽ قرآن پاڪ کي اهي نشاني شمار ئي نه ٿا ڪن. الله تعالىٰ پنهنجي رسول صلى الله عليه وسلم جن کي فرمايو ته توهان فرمايو ته غيب ته الله تعالىٰ جي لاءِ آهي، هاڻي رستو ڏسو مان به توهان سان گڏ رستو ڏسي رهيو آهيان. تقرير جو جواب هيءَ آهي ته مضبوط دلالت هن تي قائم آهي ته محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي قرآن پاڪ جو ظاهر ٿيڻ سمورو ئي عظيم الشان معجزو آهي. حضور محبوب سائين جن انهن ۾ پيدا ٿيا، انهن جي وچ ۾ وڏا ٿيا، حضور محبوب ڪريم جن جو سمورو زمانو انهن جي اکين آڏو گذريو. اهي خوب ڄاڻيندا هئا ته پاڻ نه ڪنهن ڪتاب جو مطالعو ڪيائون نه ڪنهن اُستاد جي شاگردي ڪيائون، هڪ ئي وقت قرآن ڪريم متا نئين ظاهر ٿيو ۽ اهڙي بي مثال اعلىٰ ترين ڪتاب جو اهڙي شان سان نازل ٿيڻ وحي کان سواءِ ممڪن ئي نه آهي. هي قرآن ڪريم جي ته ظاهره معجزي هجڻ جو دليل آهي ۽ جڏهن اهڙو مضبوط دليل قائم آهي، تڏهن نبوت جي اثبات جي لاءِ ڪنهن ٻي نشاني جو طلب ڪرڻ قطعًا غير ضروري آهي. اهڙي حالت ۾ ان نشاني جو نازل ڪرڻ، نه ڪرڻ الله تعالىٰ جي مشيت تي آهي، ڪري، تو ڪري نه ڪري. پوءِ اهو امر غيب ٿيو ۽ ان جي لاءِ انتظار لازم آيو ته الله تعالىٰ ڇا ٿو ڪري، پر اهو هيءَ غير ضروري نشاني، جيڪا ڪافرن طلب ڪئي آهي، نازل فرمائي يا نه فرمائي، نبوت ثابت ٿي چڪي ۽ رسالت جو ثبوت مضبوط معجزن سان ڪمال کي پهچي چڪو. ف٤٩ مڪي وارن تي الله تعالىٰ ڏڪر مسلط ڪيو، انهي مصيبت ۾ اهي ست سال رهيا، ايستائين جو اهي هلاڪت جي ويجهو پهتا، پوءِ ان رحم فرمايو، برسات پئي، زمينون سرسبز ٿيون. جيتوڻيڪ ان تڪليف ۽ راحت ٻنهي ۾ قدرت جون نشانيون هيون ۽ تڪليف کان پوءِ راحت وڏي عظيم نعمت هئي، ان تي شڪرلازم هو، مگر ان جي بجاءِ اهي نصيحت قبول ڪندڙ نه ٿيا ۽ فساد ۽ ڪفر جي طرف موٽيا. ف٥٠ ۽ ان جو عذاب دير نه ٿو ڪري. ف٥١ ۽ توهان جون خفيه تدبيرون ڪاتب الاعمال ملائڪن کان به مخفي نه آهن، پوءِ الله عليم وخبير کان ڪيئن لڪي سگهن ٿيون. ف٥٢ ۽ توهان کي سفر جي ڪاٽ جي قدرت ڏئي ٿو. خشڪي ۾ توهان پيادل ۽ سواري ذريعي منزلون طئي ڪريو ٿا ۽ دريائن ۾ ٻيڙين ۽ جهازن سان سفر ڪريو ٿا ۽ اهو توهان کي خشڪي ۽ پاڻي ٻنهي ۾ سير جا وسيلا عطا فرمائي ٿو. ف٥٣ يعني ٻيڙيون. ف٥٤ ته هوا موافق آهي. اوچتو. ف٥٥ تنهنجي نعمتن جا تو تي ايمان آڻي ۽ خاص تنهنجي عبادت ڪري. ف٥٦ ۽ واعدي جي خلاف ڪري ڪفر ۽ نافرماني ۾ مبتلا ٿين ٿا.

الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٢٣﴾

حياتي ۾ نفعو وٺي ببهو، پوءِ توهان کي اسان جي طرف موٽڻو آهي، ان وقت توهان کي توهان جا ڪرتوت ٻڌائيندا سي. ٥٧

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ اَنْزَلْنٰهُ مِنَ السَّمَآءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ

دُنيا جي زندگي جو مثال ته انهي پاڻي وانگر آهي جنهن کي اسان آسمان مان لاٿو پوءِ ان جي سبب زمين مان ڄمندڙ

نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَاْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَآ اَخَذَتِ

سمورا سلا گهاٽا ٿي ڪري نڪرن جنهن مان ڪجھ ماڻهو ۽ جانور کائن ٿا ٥٨ ايستائين جو جڏهن زمين

الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَآ اَنَّهُمْ قٰدِرُوْنَ عَلَيْهَآ

سينگار جهڻ لڳي ٥٩ ۽ خوب سينگارجي ويئي ۽ ان جا مالڪ سمجهي ويٺا ته هاڻي اهو سمورو اسان جي وس ۾ اچي ويو ٦٠

اَتٰىهَآ اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنٰهَا حَصِيْدًا كَاَنْ لَّمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ

ته اسان جو حڪم ان تي اچي ويو رات ۾ يا ڏينهن ۾ ٦١ ته اسان ان کي ڪري ڇڏيو لُٽيل جڻ ته ڪالھ هو ئي

كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ﴿٢٤﴾ وَاللّٰهُ يَدْعُوْٓا اِلٰى دَارِ

ڪونه ٦٢ اسان اهڙي طرح آيتون تفصيلوار بيان ڪندا آهيون غور ڪندڙن جي واسطي. ٦٣ ۽ الله سلامتي

السَّلٰمِ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿٢٥﴾ لِلَّذِيْنَ

جي گهر جي طرف سڏي ٿو ٦٤ ۽ جنهن کي وڻيس سڌي واٽ هلائي ٿو. ٦٥ چڱن جي واسطي

اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوْهَهُمْ قَتَرٌ وَّلَا ذِلَّةٌ

چڱائي آهي ۽ ان کان به زياده ٦٦ ۽ انهن جي منهن تي نه چڙهندي ڪارائپ ۽ نه خواري ٦٧

اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِيْنَ كَسَبُوا السَّيِّاٰتِ

اهي ئي جنتي آهن، اهي ان ۾ سدائين رهندا. ۽ جن بُرا ڪم ڪيا ٦٨

جَزَآءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِّنَ اللّٰهِ مِنْ

ته بُرائي جو بدلو انهي جهڙو آهي ٦٩ ۽ انهن تي ذلت چڙهندي. انهن کي الله کان بچائڻ وارو

عَاصِمٍ كَاَنَّمَآ اُغْشِيَتْ وُجُوْهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا

ڪير نه هوندو، جڻ ته سندن منهن تي اونداهي رات جا ٽڪرا چاڙهيا ويا هجن ٧٠

اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢٧﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا ثُمَّ

اُهي دوزخي آهن اهي ان ۾ هميشه رهندا. ۽ جنهن ڏينهن اسان انهن سمورن کي اٿاريندا سي ٧١

ف٥٧ ۽ انهن جي توهان کي سزا ڏيندا سي.

ف٥٨ اناج ۽ ميوا ۽ سبزيون.

ف٥٩ تمام سُٺي، سرسبز ۽ شاداب ٿي.

ف٦٠ ته پوکون تيار ٿي ويون، ميوا پچي ويا، اهڙي وقت.

ف٦١ يعني اوچتو اسان جو عذاب آيو، توڙي بجلي ڪرڻ جي شڪل ۾ يا اولن وسڻ يا طوفان لڳڻ جي صورت ۾.

ف٦٢ هيءُ انهن ماڻهن جي حال جو هڪ مثال آهي، جيڪي دُنيا جا عاشق آهن ۽ آخرت جي انهن کي ڪا پرواهه نه آهي. هِن ۾ گهڻو دلپذير طريقي تي خاطرگزين ڪيو ويو آهي ته دنيوي زندگي اميدن جو سبز باغ آهي جڏهن ماڻهو ان ۾ عمر وڃائي هن انتها تي پهچي ٿو، جتي ان کي مراد جي حاصل ٿيڻ جو اطمينان هجي ۽ اهو ڪاميابي جي نشي ۾ مست هجي. اوچتو ان کي موت پهچي ٿو ۽ اهو سمورين نعمتن ۽ لذتن کان محروم ٿي وڃي ٿو. قتادة چيو ته دُنيا جو طلبگار جڏهن بلڪل بي فڪر ٿيئي ٿو، ان وقت اُن تي الله تعالىٰ جو عذاب اچي ٿو ۽ اُن جو سمورو سامان، جنهن سان اُن جون اميدون وابسته هيون، لُٽجي وڃي ٿو.

ف٦٣ ته جيئن اُهي نفعو حاصل ڪن ۽ شڪن ۽ وهمن جي اونداهين کان ڇوٽڪارو لهن ۽ بي بقا دنيا جي بي ثباتيءَ کان باخبر رهن.

ف٦٤ دُنيا جي بي ثباتي بيان فرمائڻ کان پوءِ دار باقي جي طرف دعوت ڏنائين. قتادہ چيو ته دارالسلام جنت آهي. هيءُ الله تعالىٰ جي ڪمال رحمت وڪرم آهي، جو پنهنجن ٻانهن کي جنت جي دعوت ڏنائين.

ف٦٥ سڌي راهه دين اسلام آهي. بخاريءَ جي حديث ۾ آهي ته حضور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ ملائڪ حاضر ٿيا پاڻ خواب ۾ هئا. انهن مان ڪن چيو ته محبوب سائين خواب ۾ آهن ۽ ڪن چيو ته اکيون خواب ۾ آهن ۽ سندن دل سجاڳ آهي. ڪي چوڻ لڳا ته ان جو ڪو مثال بيان ڪريو. پوءِ انهن چيو ته جهڙيءَ طرح ڪنهن شخص هڪ جاءِ ناهي ۽ ان ۾ قسم قسم جون نعمتون مُهيا ڪيائين ۽ هڪ سڏيندڙ کي موڪليائين ته ماڻهن کي سڏي، جنهن اُن سڏيندڙ جي اطاعت ڪئي، ان مڪان ۾ داخل ٿي انهن نعمتن کي کاڌائين پيتائين ۽ جنهن سڏيندڙ جي اطاعت نه ڪئي، سو نه مڪان ۾ داخل ٿي سگهيو نه ئي ڪجھ کائي سگهيو. وري اهي چوڻ لڳا ته ان مثال جي تطبيق ڪريو ته سمجھ ۾ اچي. تطبيق هيءَ آهي ته مڪان جنت آهي. سڏيندڙ محبوب محمّد (صلى الله عليه وسلم) جن آهن. جنهن سندن اطاعت ڪئي، تنهن الله جي اطاعت ڪئي، جنهن سندن نافرماني ڪئي، تنهن گويا الله تعالىٰ جي نافرماني ڪئي. ف٦٦ ڀلائي وارن مان الله تعالىٰ جا فرمانبردار ٻانها مؤمن مُراد آهن ۽ هي جيڪو فرمايائين ته اُنهن جي لاءِ ڀلائي آهي، ان ڀلائي مان جنت مُراد آهي ۽ زيادت ان تي الله تعالىٰ جو ديدار آهي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته جنت ۾ جنتين جي داخل ٿيڻ کان پوءِ الله تعالىٰ فرمائيندو، ڇا توهان گهرو ٿا ته توهان تي اڃا وڌيڪ عنايت ڪريان؟ اُهي عرض ڪندا يارب! ڇا تو اسان جا منهن سفيد نه ڪيا! ڇا تو اسان کي جنت ۾ داخل نه ڪيو! ڇا تو اسان کي دوزخ کان ڇوٽڪارو نه ڏنو! محبوب سائين فرمايو، پوءِ پردو هٽايو ويندو ته ديدار الاهي انهن کي هر نعمت کان وڌيڪ پيارو هوندو. صحاح جون گهڻيون حديثون هي ثابت ڪن ٿيون ته زِيَادَةٌ مان آيت ۾ ديدار الاهي مُراد آهي. ف٦٧ جو لهاڻا گالهه جهنم وارن جي لاءِ آهي. ف٦٨ يعني ڪفر ۽ نافرمانيءَ ۾ مبتلا ٿيا. ف٦٩ ايئن نه آهي ته جيئن نيڪن جو ثواب ڏهوڻو ۽ ست سوڻو ڪيو ويو ٿو. ايئن ئي بُرائين جو عذاب به وڌايو وڃي ٿو بلڪ جيتري بُرائي هوندي ۽ اوتروئي عذاب ڪيو ويندو. ف٧٠ اهو حال هوندو انهن جي منهن ڪارائي جو. خدا جي پناهه! ف٧١ سموري مخلوق کي حساب جي جاءِ ۾ جمع ڪندا سي.

نَقُولُ لِلَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَآؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ
پوءِ مشرڪن کي فرمائينداسين ته توهان ۽ توهان جا ناهيل شريڪ پنهنجي جاءِ تي ويهو پوءِ اسان (انهن کي مسلمانن کان) جدا ڪنداسين
وَقَالَ شُرَكَآؤُهُمْ مَّا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُوْنَ ﴿٢٨﴾ فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ۢ بَيْنَنَا
۽ انهن جا شريڪ انهن کي چوندا ته توهان ڪڏهن اسان جي پوڄا ڪندا هيو. ف٧٣ پوءِ الله ڪافي آهي شاهد
وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغٰفِلِيْنَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُوْا
اسان ۽ توهان جي وچ ۾ جو اسان کي توهان جي پوڄا جي خبر نه هئي. اتي هر ساهه کي معلوم
كُلُّ نَفْسٍ مَّآ اَسْلَفَتْ وَرُدُّوْٓا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰىهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ
ٿي ويندو جيڪي ان اڳي ڪري موڪليو ف٧٤ ۽ الله جي طرف موٽايا ويندا جيڪو انهن جو سچو سائين آهي ۽ انهن جون سموريون ڳهڙيل ڳالهيون ف٧٥
مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿٣٠﴾ قُلْ مَنْ يَّرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ ع ٣ النصف ١٠ ٨
انهن کان وڃائجي وينديون. ف٧٦ تون فرماءِ توهان کي روزي ڪير ڏيندو آهي آسمان ۽ زمين مان ف٧٧
يَّمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُّخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ
يا ڪير مالڪ آهي ڪنن ۽ اکين جو ف٧٨ ۽ ڪير ڪڍي ٿو جيئري کي مُئل کان ۽ ڪير ٻاهر ٿو
الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُّدَبِّرُ الْاَمْرَ ؕ فَسَيَقُوْلُوْنَ اللّٰهُ ۚ فَقُلْ
آڻي مُئل کي جيئري کان ف٧٩ ۽ ڪير سمورن ڪمن جي تدبير ڪري ٿو پوءِ اجهو چوندا ته الله ف٨٠ پوءِ توهان فرمايو
اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿٣١﴾ فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا
چو نه ٿا ڊڄو. ف٨١ پوءِ هي الله آهي توهان جو سچو رب ف٨٢ پوءِ حق کان بعد ڇا آهي مگر
الضَّلٰلُ ۚۖ فَاَنّٰى تُصْرَفُوْنَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِيْنَ
گمراهي ف٨٣ پوءِ ڪاڏي ڦيرايا وڃو ٿا. اهڙيءَ طرح ثابت ٿي چڪو آهي تنهنجي رب جو ڪلمو
فَسَقُوْٓا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿٣٣﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَّنْ
فاسقن تي ف٨٤ ته اهي ايمان نه آڻيندا. تون فرماءِ توهان جي شريڪن ۾ ڪو اهڙو آهي ف٨٥
يَّبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ ؕ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ
جو پهريائين پيدا ڪري پوءِ فنا کان بعد ٻيهر پيدا ڪري ف٨٦ تون فرماءِ الله پهريائين پيدا ڪندو آهي فنا کان بعد ٻيهر پيدا
فَاَنّٰى تُؤْفَكُوْنَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَّنْ يَّهْدِيْٓ اِلَى الْحَقِّ ؕ
ڪندو پوءِ ڪاڏي اونڌا وڃو ٿا. ف٨٧ فرمايو توهان جي شريڪن ۾ ڪو اهڙو آهي جيڪو حق جي واٽ ڏيکاري ف٨٨

ف٧٢ يعني اهي بت جن کي توهان پوڄيندا هيو. ف٧٣ قيامت جي ڏينهن هڪ گهڙي اهڙي سختيءَ جي هوندي، جو بُت پنهنجن پوڄارين جي پوڄا جو انڪار ڪندا ۽ الله جو قسم کڻي چوندا ته اسان نه ٻُڌندا هئاسين، نه ڄاڻندا هئاسين، نه سمجهندا هئاسين ته توهان اسان کي پوڄيو ٿا. ان تي بُت پرست چوندا ته الله جو قسم! اسان توهان کي ئي پوڄيندا هئاسين ته پوءِ بُت چوندا. ف٧٤ يعني ان جاءِ ۾ سڀني کي معلوم ٿي ويندو ته انهن اڳي جيڪي عمل ڪيا هئا سي ڪهڙا هئا سُٺا يا خراب، نقصان وارا يا فائدي وارا. ف٧٥ بتن کي خدا جو شريڪ ٻڌائڻ ۽ معبود ٺاهڻ. ف٧٦ ۽ باطل ۽ بي حقيقت ثابت ٿيندا. ف٧٧ آسمان مان برسات وسائي ۽ زمين مان سارڪ ڄمائي. ف٧٨ ۽ اهي حواس توهان کي ڪنهن ڏنا آهن. ڪنهن اهي عجائب توهان کي عنايت ڪيا آهن، انهن کي گهڻو وقت ڪير محفوظ رکي ٿو! ف٧٩ انسان کي نطفي مان ۽ نطفي کي انسان مان، پکيءَ کي آني مان ۽ آني کي پکيءَ مان، مؤمن کي ڪافر مان ۽ ڪافر کي مؤمن مان عالم کي جاهل مان جاهل کي عالم مان ف٨٠ ۽ ان جي ڪامل قدرت جو اعتراف ڪندا ۽ ان کان سواءِ ڪو چارو نه هوندو. ف٨١ ان جي عذاب کان ۽ ڇو بُتن کي پوڄيو ٿا ۽ انهن کي معبود بڻايو ٿا جن جي باوجود، جو اهي ڪا قدرت نه ٿا رکن. ف٨٢ جنهن جي ايتري ڪامل قدرت آهي ف٨٣ يعني جڏهن اهڙن واضح دليلن ۽ قطعي دليلن سان ثابت ٿي ويو ته عبادت جي لائق صرف الله تعالیٰ آهي، پوءِ ان کان سواءِ سڀ ڪجهه باطل ۽ گمراهي آهي ۽ جڏهن توهان ان جي قدرت کي سڃاڻي ورتو ۽ ان جي ڪاريگري جو اعتراف ڪري ورتو ته پوءِ. ف٨٤ جيڪي ڪفر ۾ پڪا ٿي ويا ۽ رب جي ڳالهه مان مراد قضاءِ الاهي آهي يا الله تعالیٰ جو ارشاد لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ آيت. ف٨٥ جن کي اي مشرڪو! توهان معبود ناهيو ٿا. ف٨٦ ان جو جواب ظاهر آهي ته ڪو اهڙو نه آهي، ڇو ته مُشرڪ به هي ڄاڻن ٿا ته پيدا ڪرڻ وارو الله تعالیٰ ئي آهي، انهيءَ ڪري اي محبوب مصطفیٰ صلی الله عليه وسلم! ف٨٧ ۽ اهڙن روشن دليلن قائم ٿيڻ کان پوءِ سڌي رستي کان ڦري وڃو ٿا. ف٨٨ حجتون ۽ دليل قائم ڪري، رسول موڪلي، ڪتاب نازل فرمائي، مڪلفين کي عقل ۽ نظر عطا فرمائي. ان جو واضح جواب هيءُ آهي ته ڪو به معبود نه آهي. پوءِ اي حبيب (صلی الله عليه وسلم).

قُلِ اللّٰهُ يَهۡدِيۡ لِلۡحَقِّ ؕ اَفَمَنۡ يَّهۡدِيۡۤ اِلَى الۡحَقِّ اَحَقُّ اَنۡ يُّتَّبَعَ 17
تون فرماءِ ته الله حق جي واٽ ڏيکاري ٿو، ڇا پوءِ جيڪو حق جي واٽ ڏيکاري ان جي حڪم تي هلڻ گهرجي يا ان جي جو پاڻ
اَمَّنۡ لَّا يَهِدِّيۡۤ اِلَّاۤ اَنۡ يُّهۡدٰى ۚ فَمَا لَكُمۡ ۟ كَيۡفَ تَحۡكُمُوۡنَ ﴿۳۵﴾
جيڪو پاڻ ئي واٽ نه لهي جيستائين جوان کي واٽ نه ڏيکاري وڃي ف٨٩ پوءِ توهان کي ڇا ٿيو ڪهڙو فيصلو ڪريو ٿا.
وَمَا يَتَّبِعُ اَكۡثَرُهُمۡ اِلَّا ظَنًّا ؕ اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغۡنِيۡ مِنَ الۡحَقِّ شَيۡــًٔا ؕ
۽ انهن ف٩٠ مان اڪثر فقط گمان جي پٺيان هلندا آهن ف٩١ بيشڪ گمان ڪنهن به طرح حق جو فائدو نه ڏيندو آهي
اِنَّ اللّٰهَ عَلِيۡمٌۢ بِمَا يَفۡعَلُوۡنَ ﴿۳۶﴾ وَمَا كَانَ هٰذَا الۡقُرۡاٰنُ اَنۡ
بيشڪ الله انهن جي ڪمن کي ڄاڻي ٿو. ۽ هن قرآن جو هي شان نه آهي جو ڪو پنهنجي
يُّفۡتَـرٰى مِنۡ دُوۡنِ اللّٰهِ وَلٰـكِنۡ تَصۡدِيۡقَ الَّذِيۡ بَيۡنَ
طرفان گهڙي وٺي، الله جي نازل ڪرڻ کان سواءِ ف٩٢ هائو هي اڳين ڪتابن جي تصديق آهي ف٩٣ ۽ تفصيل
يَدَيۡهِ وَتَفۡصِيۡلَ الۡكِتٰبِ لَا رَيۡبَ فِيۡهِ مِنۡ رَّبِّ الۡعٰلَمِيۡنَ ﴿۳۷﴾ ۟ اَمۡ
انهيءَ سموري جو جيڪو لوح محفوظ ۾ لکيل آهي ان ۾ ڪو شڪ نه آهي پروردگار عالم جي طرفان آهي. ڇا هي چون ٿا
يَقُوۡلُوۡنَ افۡتَـرٰٮهُ ؕ قُلۡ فَاۡتُوۡا بِسُوۡرَةٍ مِّثۡلِهٖ وَادۡعُوۡا مَنِ اسۡتَطَعۡتُمۡ
ف٩٤ ته ان هن کي ٺاهيو آهي؟ تون فرماءِ ف٩٥ پوءِ هن جهڙي ڪا هڪ سورت پيش ڪريو ۽ الله کي ڇڏي ڪري جيڪي به ملي سگهن
مِّنۡ دُوۡنِ اللّٰهِ اِنۡ كُنۡتُمۡ صٰدِقِيۡنَ ﴿۳۸﴾ بَلۡ كَذَّبُوۡا بِمَا لَمۡ
سمورن کي سڏيو ف٩٦ جيڪڏهن توهان سچا آهيو. بلڪ انکي ڪوڙو سمجهيائون جنهن جو علم نه
يُحِيۡطُوۡا بِعِلۡمِهٖ وَلَمَّا يَاۡتِهِمۡ تَاۡوِيۡلُهٗ ؕ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِيۡنَ مِنۡ
رکيائون ف٩٧ ۽ انهن اڃا ان جو انجام نه ڏٺو آهي ف٩٨ اهڙي طرح انهن کان اڳين به ڪوڙو سمجهيو ف٩٩
قَبۡلِهِمۡ فَانْظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظّٰلِمِيۡنَ ﴿۳۹﴾ وَمِنۡهُمۡ مَّنۡ يُّؤۡمِنُ
پوءِ ڏس ظالمن جو انجام ڪيئن ٿيو ف١٠٠. ۽ انهن ف١٠١ مان ڪو ان ف١٠٢ تي ايمان آڻي ٿو ۽ انهن
ع ٤ ١٠ ٩ بِهٖ وَمِنۡهُمۡ مَّنۡ لَّا يُؤۡمِنُ بِهٖ ؕ وَرَبُّكَ اَعۡلَمُ بِالۡمُفۡسِدِيۡنَ ﴿۴۰﴾ ۧ وَاِنۡ
مان ڪو ان تي ايمان نه ٿو آڻي ۽ توهان جو رب فسادين کي خوب ڄاڻي ٿو. ف١٠٣ ۽ جيڪڏهن اهي
كَذَّبُوۡكَ فَقُلْ لِّىۡ عَمَلِىۡ وَلَـكُمۡ عَمَلُكُمۡ ۚ اَنۡـتُمۡ بَرِيۡٓـــُٔوۡنَ مِمَّاۤ اَعۡمَلُ
توهان کي ڪوڙو چون ف١٠٤ ته توهان فرمايو ته منهنجي واسطي منهنجو عمل ۽ توهان جي واسطي توهان جو عمل ف١٠٥ توهان کي منهنجي ڪم سان

ف٨٩ جيئن توهان جا بُت آهن ۽ جو ڪنهن جاءِ تي وڃي نه ٿا سگهن جيستائين ڪو کڻي وڃي وارو انهن کي کڻي نه وڃي ۽ نه ڪنهن شيءِ جي حقيقت سمجهن ۽ سچي واٽ کي سڃاڻن ۽ هن کان سواءِ جو الله تعالى انهن کي زندگي ۽ عقل ۽ سمجهه ڏئي. پوءِ جڏهن انهن جي مجبوري جو اهو عالم آهي ته اهي ٻين کي ڇا واٽ ٻڌائي سگهن ٿا. اهڙن کي معبود بڻائڻ انهن جو تابعدار ٿيڻ ڪيترو باطل ۽ بيهودو آهي. ف٩٠ مشرڪ. ف٩١ جنهن جو انهن وٽ ڪو دليل نه آهي، نه انهن جي صحت جي پڪ ۽ يقين. شڪ ۾ پئجي ويا آهن ۽ هي گمان ڪن ٿا ته اڳيان ماڻهو به بت پرستي ڪندا هئا انهن ڪجهه ته سمجهيو هوندو. ف٩٢ مڪي جي ڪافرن هي وهم ڪيو هو ته قرآن ڪريم محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن پاڻ ٺاهيو آهي. هن آيت ۾ انهن جو اهو وهم ختم فرمايو ويو ته قرآن ڪريم اهڙو ڪتاب ئي نه آهي جنهن جي نسبت تردد ٿي سگهي. ان جي مثال ٺاهڻ کان ساري مخلوق عاجز آهي ته پوءِ يقيناً اهو الله تعالى جو نازل فرمايل ڪتاب آهي. ف٩٣ توريت ۽ انجيل وغيره جي. ف٩٤ ڪافر محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نسبت. ف٩٥ جيڪڏهن توهان جو اهو خيال آهي ته پوءِ توهان به عرب آهيو فصاحت وبلاغت جا دعويدار آهيو دنيا ۾ ڪو اهڙو انسان نه آهي جنهن جي ڪلام جي مقابلي ۾ ڪلام ٺاهڻ کي توهان ناممڪن سمجهو ٿا. جيڪڏهن توهان جي گمان ۾ هي انساني ڪلام آهي. ف٩٦ ۽ انهن کان مدد وٺو ۽ سڀئي ملي قرآن شريف جهڙي ڪا هڪ سورت نه ٺاهيو! ؟ ف٩٧ يعني قرآن پاڪ کي سمجهڻ ۽ ڄاڻڻ کان سواءِ انهن ان جي تڪذيب ڪئي ۽ اهو ڪمال جهل آهي جو ڪنهن شيءِ کي ڄاڻڻ کان سواءِ ان جو انڪار ڪيو وڃي. قرآن ڪريم جو اهڙن علمن تي مشتمل هجڻ جن جو علم ۽ عقل جا دعويدار احاطو ڪري سگهن. هن ڪتاب جي بزرگي ظاهر ڪري ٿو. پوءِ اهڙي اعلى علوم واري ڪتاب کي مڃڻ گهربو هو نه ان جو انڪار ڪرڻ. ف٩٨ يعني ان عذاب جو جنهن جا قرآن ۾ واعدا اتيل آهن. ف٩٩ عناد سان پنهنجن رسولن کي هن کان سواءِ جو انهن جا معجزا ۽ آئيون ڏسي ڪري نظر ۽ تدبير کان ڪم وٺن ها. ف١٠٠ ۽ اڳين امتون پنهنجن نبين سڳورن کي ڪوڙو ڪري ڪهڙن ڪهڙن عذابن ۾ مبتلا ٿيا ته پوءِ اي محبوب سيد الانبياءَ (صلى الله عليه وسلم)! توهان جي تڪذيب ڪرڻ وارن کي ڊڄڻ گهرجي. ف١٠١ مڪي وارن. ف١٠٢ محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن يا قرآن ڪريم. ف١٠٣ جيڪي عناد کان ايمان نه ٿا آڻن ۽ ڪفر تي ڄميا رهن ٿا. ف١٠٤ اي محبوب مصطفى صلى الله عليه وسلم ۽ انهن جي رستي تي اچڻ ۽ حق ۽ هدايت قبول ڪرڻ جي اميد منقطع ٿي وڃي. ف١٠٥ هر هڪ پنهنجي عمل جي جزا لهندو.

وَاَنَا بَرِیْٓءٌ مِّمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّسْتَمِعُوْنَ اِلَيْكَ ؕ اَفَاَنْتَ

ڪو واسطو نه آهي. ۽ انهن مان ڪي اهڙا به آهن جيڪي تنهنجي طرف ڪن لڳائين ٿا. وف١٠٦ ته مون کي توهان جي عملن سان ڪو تعلق نه آهي. ٻوءِ ڇا تون

تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوْا لَا يَعْقِلُوْنَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّنْظُرُ اِلَيْكَ ؕ

ٻوڙن کي ٻڌائيندين جيتوڻيڪ انهن کي عقل نه هجي. وف١٠٧ ۽ انهن مان ڪو توهان جي طرف نهاري ٿو وف١٠٨ وف١٠٩

اَفَاَنْتَ تَهْدِی الْعُمْیَ وَلَوْ كَانُوْا لَا يُبْصِرُوْنَ ﴿٤٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ

ڇا تون انڌن کي واٽ ڏيکاريندين، جيتوڻيڪ انهن کي ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه اچي. بيشڪ الله ماڻهن تي

النَّاسَ شَيْـًٔا وَّلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ

ڪو به ظلم نه ڪندو آهي وف١١٠ ها، ماڻهو ئي پنهنجي پاڻ تي ظلم ڪن ٿا. وف١١١ ۽ جنهن ڏينهن انهن کي اٿاريندو

كَاَنْ لَّمْ يَلْبَثُوْٓا اِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُوْنَ بَيْنَهُمْ ؕ قَدْ

وف١١٢ ڄڻ ته دنيا ۾ رهيا ئي نه هئا مگر انهي ئي ڏينهن جي ڪا گهڙي وف١١٣ هڪ ٻئي ۾ سڃاڻپ ڪندا. وف١١٤ ته پوري

خَسِرَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِلِقَآءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ ﴿٤٥﴾ وَاِمَّا

طرح گهاٽي ۾ رهيا، اُهي جن الله سان ملڻ کي ڪوڙو سمجهيو ۽ هدايت تي نه هئا. وف١١٥ ۽ جيڪڏهن

نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِیْ نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ

اسان توکي ڏيکاريون ان مان ڪجهه وف١١٦ جنهن جو وعدو اسان انهن کي ڏيون ٿا وف١١٧ يا توکي اڳي پاڻ وٽ گهرائي وٺون وف١١٨

ثُمَّ اللّٰهُ شَهِيْدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُوْنَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَّسُوْلٌ ۚ فَاِذَا

بهرحال انهن کي اسان ڏانهن موٽڻو آهي، پوءِ الله شاهد آهي وف١١٩ انهن جي ڪمن جو. ۽ هر اُمت ۾ هڪ رسول رهيو وف١٢٠

جَآءَ رَسُوْلُهُمْ قُضِیَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿٤٧﴾ وَ

جڏهن انهن جو رسول وٽن ئي آيو وف١٢١ انهن جي وچ ۾ انصاف جو فيصلو ڪيو ويو وف١٢٢ ۽ انهن تي ظلم نه ٿي ٿيو. ۽

يَقُوْلُوْنَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٤٨﴾ قُلْ لَّآ اَمْلِكُ

چون ٿا اهو وعدو ڪڏهن ايندو جيڪڏهن توهان سچا آهيو. وف١٢٣ تون فرماءِ مان پنهنجي جان

لِنَفْسِیْ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ ؕ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ ؕ اِذَا جَآءَ

جي نفعي ۽ نقصان جو (ذاتي) اختيار نٿو رکان مگر جيڪي الله گهري وف١٢٤ هر ٽولي جي واسطي هڪ مقرر وعدو آهي وف١٢٥ جڏهن انهن

اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَاْخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلَا يَسْتَقْدِمُوْنَ ﴿٤٩﴾ قُلْ

جو وعدو ايندو ته هڪڙي گهڙي نه پٺتي رهي سگهن نه اڳتي وڌن. تون فرماءِ

وف١٠٦ ڪنهن جي عمل تي ٻيو نه پڪڙيو ويندو ۽ جيڪو پڪڙيو ويندو ۽ خود پنهنجي عمل تي پڪڙيو ويندو. اهو فرمائڻ زجر جي ڪري آهي، جو توهان نصيحت نه ٿا مڃيو ۽ هدايت قبول نه ٿا ڪريو ته پوءِ ان جو وبال خود توهان تي ٿيندو، ڪنهن ٻئي جو ان سان نقصان نه آهي.

وف١٠٧ ۽ توهان کان قرآن پاڪ ۽ دين جا احڪام ٻڌن ٿا ۽ بغض و عداوت جي سبب دل ۾ جڳهه نه ٿا ڏين ۽ قبول نه ٿا ڪن ته پوءِ اهو ٻڌڻ بيڪار آهي ۽ اهي هدايت مان فائدي نه لهڻ ۾ ٻوڙن وانگر آهن.

وف١٠٨ ۽ اهي نه حواس کان ڪم وٺن نه عقل کان.

وف١٠٩ ۽ سچ جي دليلن ۽ نبوت جي نشانن کي ڏسي ٿو، پر تصديق نه ٿو ڪري ۽ ان ڏسڻ مان نتيجو نه ٿو ڪڍي، فائدو نه ٿو وٺي دل جي روشنائيءَ کان محروم ۽ باطن جو انڌو آهي.

وف١١٠ بلڪ انهن کي هدايت ۽ واٽ لهڻ جو سمورو سامان عطا فرمائي ٿو ۽ روشن دليل قائم فرمائي ٿو.

وف١١١ جو انهن دليلن ۾ غور نه ٿا ڪن ۽ حق واضح ٿي وڃڻ جي باوجود خود گمراهي ۾ مبتلا ٿين ٿا.

وف١١٢ قبرن مان حساب جي جاءِ ۾ حاضر ڪرڻ جي لاءِ. پوءِ ان ڏينهن جي هيبت ۽ وحشت کان هي حال ٿيندو ته اُهي دنيا ۾ رهڻ جي مدت کي تمام ٿورو سمجهندا ۽ هي خيال ڪندا ته.

وف١١٣ ۽ ان جو سبب هي آهي ته، جڏهن ته ڪافرن دنيا جي طلب ۾ عمر نون ضايع ڪري ڇڏيون ۽ الله تعاليٰ جي اطاعت، جيڪا اِج ڪارآمد ٿئي ها، بجا نه آندائون، تڏهن انهن جي زندگيءَ جو وقت انهن جي ڪم نه آيو، تنهنڪري اهي اُن کي تمام ٿورو سمجهندا.

وف١١٤ قبرن مان نڪرڻ وقت ته هڪ ٻئي کي سڃاڻيندا، جيئن دنيا ۾ سڃاڻيندا هئا. پوءِ قيامت جي ڏينهن جو خوف ۽ دهشتناڪ منظر ڏسي ڪري اها معرفت باقي نه رهندي ۽ هڪ قول هي آهي ته قيامت جي ڏينهن گهڙيءَ گهڙي حال تبديل ٿيندا، ڪڏهن اهڙو حال ٿيندو جو هڪ ٻئي کي سڃاڻيندا، ڪڏهن ايئن جو نه سڃاڻيندا، تڏهن چوندا.

وف١١٥ جيڪا انهن کي نقصان بچائي ها.

وف١١٦ عذاب.

وف١١٧ دنيا ۾ ئي توهان جي حياتيءَ جي زماني ۾، پوءِ اهو ملاحظه ڪريو.

وف١١٨ ته پوءِ آخرت ۾ توهان کي انهن جو عذاب ڏيکاريندا سين. هن آيت مان ثابت ٿيو ته الله تعاليٰ پنهنجي محبوب رسول صلى الله عليه وسلم جن کي ڪافرن جي ذلت ۽ خواري سندن زندگي (دنياجي) ۾ ئي ڪين ڏيکاريندو، جهڙي طرح بدر ۾ ڏيکاري وڃي ٿي ۽ جيڪو عذاب ڪافرن جي لاءِ ڪفر ۽ تڪذيب جي سبب کان آخرت ۾ مقرر فرمايو اٿس، سو آخرت ۾ ڏيکاريندو. وف١١٩ مطلع آهي، عذاب ڏيڻ وارو آهي. وف١٢٠ جيڪو انهن کي سچي دين جي دعوت ڏيندو ۽ طاعت وايمان جو حڪم ڪندو هو. وف١٢١ ۽ احڪام الاهي جي تبليغ ڪندو هو ته ڪجهه ماڻهو ايمان آڻيندا ۽ ڪي تڪذيب ڪندا هئا ۽ منڪر ٿي ويندا هئا. وف١٢٢ ته رسول کي ۽ مٿس ايمان آڻڻ وارن کي ڇوٽڪارو ڏنو ويندو هو ۽ تڪذيب ڪرڻ وارن کي عذاب سان هلاڪ ڪيو ويندو هو. آيت جي تفسير ۾ ٻيو قول هي آهي ته هن ۾ آخرت جو بيان آهي ۽ معنيٰ هي آهي ته قيامت جي ڏينهن هر امت جي لاءِ هڪ رسول ٿيندو ۽ جنهن جي طرف اها منسوب ٿيندي. جڏهن اهو رسول حساب جي جاءِ ۾ ايندو ۽ مؤمن ۽ ڪافر تي شاهدي ڏيندو ۽ تڏهن انهن ۾ فيصلو ڪيو ويندو ۽ جو مؤمن کي ڇوٽڪارو ٿيندو ۽ ڪافر عذاب ۾ گرفتار ٿيندا. وف١٢٣ شان نزول:- جڏهن آيت اِمَّا نُرِيَنَّكَ ۾ عذاب جي ڪنڪار ڏني وئي ته ڪافرن سرڪشي جي ڪري هيءَ چيو ته اي محمد (صلى الله عليه وسلم)! جنهن عذاب جو توهان واعدو ڏيو ٿا سو ڪڏهن ايندو ۽ ان ۾ ڪيتري دير آهي. ان عذاب کي جلد آڻيو ۽ ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. وف١٢٤ يعني دشمنن تي عذاب نازل ڪرڻ ۽ دوستن جي مدد ڪرڻ ۽ انهن کي غلبو ڏيڻ، اهو سڀ الله جي مشيت سان آهي ۽ الله تعاليٰ جي مشيت ۾. وف١٢٥ ان جي هلاڪت ۽ عذاب جو هڪ وقت مقرر آهي لوح محفوظ ۾ لکيل آهي.

اَرَءَيْتُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُهٗ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ

يلا ٻڌايو ته جيڪڏهن ان جو عذاب ﴿١٢٦﴾ توهان تي رات جو ﴿١٢٧﴾ يا ڏينهن جو ﴿١٢٨﴾ ته ان ۾ اها ڪهڙي ڳالهه آهي جنهن

الْمُجْرِمُوْنَ ﴿٥٠﴾ اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ ؕ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ

جي مجرمن کي تڪڙ آهي. پوءِ ڇا جڏهن ﴿١٢٩﴾ ٿي رهندو تڏهن ان جو يقين ڪندؤ ﴿١٣٠﴾ ڇا هاڻي مڃو ٿا، اڳي ته ﴿١٣١﴾

تَسْتَعْجِلُوْنَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيْلَ لِلَّذِيْنَ ظَلَمُوْا ذُوْقُوْا عَذَابَ الْخُلْدِ ۚ

ان جي تڪڙ ٿي ڪيو. پوءِ ظالمن کي چيو ويندو ته هميشه جو عذاب چکو

هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُوْنَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْۢبِـُٔوْنَكَ اَحَقٌّ هُوَ ؕ

توهان کي توهان جي ڪرتوتن جوئي بدلو ملندو. ﴿١٣٢﴾ ۽ توکان پڇن ٿا ڇا اهو ﴿١٣٣﴾ حق آهي

قُلْ اِيْ وَرَبِّيْٓ اِنَّهٗ لَحَقٌّ ؕ وَمَآ اَنْتُمْ بِمُعْجِزِيْنَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ اَنَّ

تون فرماءِ ها، منهنجي رب جو قسم بيشڪ اهو ضرور حق آهي ۽ توهان عاجز نه ٿا ڪري سگهو ﴿١٣٤﴾ ۽ جيڪڏهن

لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ ؕ وَاَسَرُّوا

هر ظلم ڪندڙ جان سموري زمين ﴿١٣٥﴾ جو مالڪ هجي ها ته ضرور پنهنجي جان ڇڏائڻ جي واسطي ڏي ها ﴿١٣٦﴾ ۽ دل ئي دل ۾

النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ ۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا

پشيمان ٿيا جڏهن عذاب ڏٺائون ۽ انهن ۾ انصاف سان فيصلو ڪيو ويو ۽ انهن تي

يُظْلَمُوْنَ ﴿٥٤﴾ اَلَآ اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ اَلَآ اِنَّ

ظلم نه ٿيندو. ٻڌو بيشڪ الله جي واسطي آهي جو ڪجهه آسمانن ۾ ۽ زمين ۾ آهي ﴿١٣٧﴾ ٻڌي ڇڏيو بيشڪ

وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيٖ وَيُمِيْتُ

الله جو واعدو سچو آهي مگر انهن مان گهڻن کي ڄاڻ نه آهي. اهو جياري ۽ ماري ٿو

وَاِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿٥٦﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَتْكُمْ مَّوْعِظَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ

۽ ان جي طرف موٽايا ويندؤ. اي انسانو توهان وٽ توهان جي رب کان نصيحت

وَشِفَآءٌ لِّمَا فِي الصُّدُوْرِ ۙ وَهُدًى وَّرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٥٧﴾ قُلْ

آئي ﴿١٣٨﴾ ۽ دلين جي صحت ۽ هدايت ۽ رحمت ايمان وارن جي واسطي.

بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوْا ؕ هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا

تون فرماءِ الله جي ئي فضل ۽ سندس رحمت تي جڳائي ته خوشي ڪن ﴿١٣٩﴾ اهو انهن جي سموري دن

وقف النبي عليه السلام

ع ١٣ ٥ ١٠

﴿١٢٦﴾ جنهن جي توهان جلدي ڪريو ٿا.

﴿١٢٧﴾ جڏهن توهان غافل سمهيا پيا هجو.

﴿١٢٨﴾ جڏهن توهان زندگيءَ جي ڪمن ۾ مشغول هجو.

﴿١٢٩﴾ اهو عذاب توهان تي نازل.

﴿١٣٠﴾ ان وقت جو يقين ڪو فائدو نه ڏيندو ۽ چيو ويندو.

﴿١٣١﴾ تڪذيب ۽ ٺٺوليءَ جي

﴿١٣٢﴾ يعني دنيا ۾ جيڪي عمل ڪندا هيؤ ۽ ڪفر ۽ نبين سڳورن جي تڪذيب ۾ مصروف رهندا هيؤ، انهيءَ جو بدلو.

﴿١٣٣﴾ بعث ۽ عذاب، جنهن جي نازل ٿيڻ جي توهان اسان کي خبر ڏني.

﴿١٣٤﴾ يعني اهو توهان کي عذاب ضرور پهچندو.

﴿١٣٥﴾ مال ومتاع ۽ دفن ٿيل خزانو.

﴿١٣٦﴾ ۽ قيامت جي ڏينهن ان کي پنهنجي ڇوٽڪاري جي لاءِ فديو ڪري ڇڏيو، مگر اهو فديو قبول نه آهي ۽ سموري دنيا جي دولت خرچ ڪري به هاڻي ڇوٽڪارو ممڪن نه آهي. جڏهن قيامت ۾ اهو منظر پيش آيو ۽ ڪافرن جون اميدون ختم ٿيون.

﴿١٣٧﴾ پوءِ ڪافر ڪنهن شيءِ جو مالڪ ئي نه آهي، بلڪ اهي پاڻ الله تعاليٰ جا مملوڪ آهن، ان جو فديو ڏيڻ ممڪن ئي نه آهي.

﴿١٣٨﴾ هن آيت ۾ قرآن ڪريم جي اچڻ ۽ ان جي نصيحت، شفاء هدايت ۽ رحمت هجڻ جو بيان آهي ته هي ڪتاب انهن عظيم فائدن جو جامع آهي. موعظت جي معنيٰ آهي، اها شيءِ جيڪا انسان کي مرغوب جي طرف سڏي ۽ خطري کان بچائي. خليل چيو ته موعظت نيڪيءَ جي نصيحت ڪرڻ آهي. جنهن سان دل ۾ نرمي پيدا ٿئي. شفاء مان مراد هيءَ آهي ته قرآن پاڪ دلي مرضن کي دور ڪري ٿو. دل جا مرض خراب اخلاق، فاسد عقيدا ۽ هلاڪ ڪندڙ جهالت آهن. قرآن پاڪ انهن سمورن مرضن کي دور ڪري ٿو. قرآن ڪريم جي صفت ۾ هدايت به فرمايو اٿس ڇو ته اهو گمراهيءَ کان بچائي ٿو ۽ حق جي واٽ ڏيکاري ٿو ۽ ايمان وارن جي لاءِ رحمت هن ڪري فرمايو اٿس ته اهي ئي هن مان فائدو حاصل ڪن ٿا.

﴿١٣٩﴾ فرح: ڪنهن پياري ۽ محبوب شيءِ جي لهڻ سان دل کي جيڪا لذت حاصل ٿئي ٿي، ان کي فرح چون ٿا. معنيٰ هيءَ آهي ته ايمان وارن کي الله تعاليٰ جي فضل و رحمت تي خوش ٿيڻ گهرجي، ڇو ته ان انهن کي نصيحتن ۽ دلين جي شفا ۽ ايمان سان دل جي راحت ۽ سڪون عطا فرمايا. حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما، حسن ۽ قتاده چيو ته الله تعاليٰ جي فضل مان اسلام ۽ ان جي رحمت مان قرآن پاڪ مراد آهي. هڪ قول هيءَ آهي ته فضل الله مان قرآن ڪريم ۽ رحمت مان حديثون مراد آهن.

يَجْمَعُوْنَ ﴿٥٨﴾ قُلْ اَرَءَيْتُمْ مَّآ اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِّنْ رِّزْقٍ فَجَعَلْتُمْ
دولت کان بهتر آهي. تون فرماءِ ڀلا ٻڌايو ته جيڪو الله توهان جي واسطي جيڪي رزق لاٿو ان ۾ توهان پنهنجي طرفان حلال
مِّنْهُ حَرَامًا وَّحَلٰلًا ؕ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُوْنَ ﴿٥٩﴾
حرام ناهي ورتو ف١٤٠ تون فرماءِ ڇا الله توهان کي اها اجازت ڏني آهي يا الله تي ڪوڙ گهڙيو ٿا ف١٤١ ۽
وَمَا ظَنُّ الَّذِيْنَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ
ڇا گمان آهي انهن جو جيڪي الله تي ڪوڙ گهڙين ٿا ته قيامت ۾ انهن جو ڪهڙو حال ٿيندو ۽ بيشڪ
لَذُوْ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُوْنَ ﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُوْنُ
الله ماڻهن تي فضل فرمائيندڙ آهي ف١٤٢ مگر اڪثر ماڻهو شڪر نٿا ڪن. ۽ تون ڪنهن
فِيْ شَاْنٍ وَّمَا تَتْلُوْا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَّلَا تَعْمَلُوْنَ مِنْ عَمَلٍ
ڪم ۾ هجين ف١٤٣ ۽ ان جي طرف کان قرآن مان ڪجهه پڙهو ۽ توهان ماڻهو ف١٤٤ ڪو به ڪم ڪيو
اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوْدًا اِذْ تُفِيْضُوْنَ فِيْهِ ؕ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ
اسان توهان تي شاهد هوندا آهيون جڏهن توهان ان کي شروع ڪندا آهيو ۽ تنهنجي رب
رَّبِّكَ مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَآءِ وَلَآ
کان ذري برابر به ڪا شيءِ غائب نه آهي زمين ۾ ۽ نه آسمان ۾ ۽ نه ان کان
اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَآ اَكْبَرَ اِلَّا فِيْ كِتٰبٍ مُّبِيْنٍ ﴿٦١﴾ اَلَآ اِنَّ اَوْلِيَآءَ
ننڍي ۽ نه ان کان وڏي ڪا شيءِ مگر هڪ روشن ڪتاب ۾ آهي ف١٤٥ ٻڌو بيشڪ الله
اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٦٢﴾ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَكَانُوْا
جي ولين تي ڪو به خوف نه آهي ۽ نه ڪو غم ف١٤٦ اهي جن ايمان آندو ۽ تقويٰ
يَتَّقُوْنَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ ؕ لَا
اختيار ڪندا رهيا. انهن جي واسطي خوشخبري آهي دنيا جي زندگي ۾ ف١٤٧ ۽ آخرت ۾ الله جا
تَبْدِيْلَ لِكَلِمٰتِ اللّٰهِ ؕ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿٦٤﴾ وَلَا يَحْزُنْكَ
ڪلما (ڳالهيون) تبديل نٿا ٿي سگهن ف١٤٨ اهائي وڏي ڪاميابي آهي. ۽ توهان کي انهن جي
قَوْلُهُمْ ۘ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيْعًا ؕ هُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿٦٥﴾ اَلَآ اِنَّ لِلّٰهِ
ڳالهين تي ڏک نه ٿئي ف١٤٩ بيشڪ سموري عزت الله جي واسطي آهي ف١٥٠ اهو ئي ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. ٻڌو بيشڪ الله

منزل ٣

ف١٤٠ جهڙيءَ طرح جاهلن بحيره سائبه وغيره کي پنهنجي طرف کان حرام قرار ڏيئي ڇڏيو هو. ف١٤١ مسئلو: هن آيت مان ثابت ٿيو ته ڪنهن شيءِ کي پنهنجي طرف کان حلال يا حرام ڪرڻ ممنوع ۽ خدا تي بهتان آهي. (الله تعاليٰ جي پناهه). اڄڪلهه گهڻا ماڻهو ان ۾ مبتلا آهن. ممنوعات کي حلال چون ٿا ۽ مباحات کي حرام. ڪي وياج کي حلال ڪرڻ تي جميل آهن ۽ ڪي تصوير ن کي، ڪي راند تماشن کي، ڪي عورتن جي بي قيدين ۽ بي پردگين کي، ڪي بک هڙتال کي، جيڪا خود ڪشي آهي، مباح سمجهن ٿا ۽ حلال چون ٿا ۽ ڪي ماڻهو حلال شين کي حرام ڪرڻ تي جميل

ع ٦ ٧ ١١

آهن. جيئن محفل ميلاد کي، فاتحه کي، يارهين شريف کي ۽ ايصال ثواب جي ٻين طريقن کي، ڪي ميلاد شريف، فاتحه، توشه جي شيريني ۽ تبرڪ کي، جيڪي سڀ حلال ۽ پاڪ آهن، ناجائز ۽ ممنوع ٻڌائن ٿا. انهيءَ کي قرآن پاڪ، خدا تي بهتان لڳائڻ ٻڌايو آهي. ف١٤٢ جو رسول موڪلي ٿو، ڪتاب نازل فرمائي ٿو ۽ حلال وحرام کان باخبر ڪري ٿو. ف١٤٣ اي حبيب اڪرم صلی الله عليه وآله وسلم! ف١٤٤ اي مسلمانو! ف١٤٥ ڪتاب مبين مان لوح محفوظ مراد آهي. ف١٤٦ وليّ جو اصل ولاء مان آهي، جيڪو قرب ۽ مدد جي معنيٰ ۾ آهي. وليُّ الله اهو آهي جيڪو فرائض سان قربِ الاهي حاصل ڪري ۽ اطاعت الاهي ۾ مشغول رهي ۽ ان جي دل جلالِ الاهي جي روشنيءَ جي معرفت ۾ مستغرق هجي. جڏهن ڏسي ته قدرت الاهي جا دليل ڏسي ۽ جڏهن ٻڌي ته الله تعاليٰ جون آيتون ئي ٻڌي ۽ جڏهن ڳالهائي ته پنهنجي رب جي تعريف سان ئي ڳالهائي ۽ جڏهن حرڪت ڪري ته طاعتِ الاهي ۾ حرڪت ڪري ۽ جڏهن ڪوشش ڪري ته ان امر ۾ ڪري، جيڪو قُربِ الاهي جو ذريعو هجي الله تعاليٰ جي ذڪر کان نه ٿڪجي ۽ دل جي اکين سان خدا کان سواءِ غير کي نه ڏسي. اها صفت ولين جي آهي. ٻانهو جڏهن ان حال تي پهچي ٿو، تڏهن الله تعاليٰ ان جو ولي ونا صر ۽ معين ومددگار ٿئي ٿو. متڪلمين چون ٿا ته ولي اهو آهي، جيڪو صحيح اعتقاد مبني بر دليل رکندو هجي ۽ صالح عمل شريعت جي مطابق ادا ڪندو هجي. ڪن عارفن فرمايو ته ولايت نالو آهي قربِ الاهي ۽ هميشه الله تعاليٰ سان گڏ مشغول رهڻ جو. جڏهن ٻانهو ان مقام تي پهچي ٿو، تڏهن ان کي ڪنهن شيءِ جو خوف نه ٿو رهي ۽ نه ڪنهن شيءِ جي ختم ٿي وڃڻ جو غم ٿئي ٿو. حضرت ابن عباس رضی الله تعاليٰ عنهما فرمايو ته ولي اهو آهي، جنهن کي ڏسڻ سان الله تعاليٰ ياد اچي. اهو ئي

وقف لازم

طبريءَ جي حديث ۾ آهي. ابن زيد چيو ته ولي اهو آهي، جنهن ۾ اها صفت هجي، جيڪا هن آيت ۾ مذڪور آهي اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَكَانُوْا يَتَّقُوْنَ يعني ايمان ۽ تقويٰ ٻنهي جو جامع هجي. ڪن عالمن فرمايو ته ولي اهي آهن، جيڪي خالص الله تعاليٰ جي لاءِ محبت ڪن. ولين جي اها صفت گهڻين حديثن ۾ وارد ٿي آهي. ڪن اڪابرن فرمايو ته ولي اهي آهن، جيڪي طاعت سان قربِ الاهي جي طلب ڪن ٿا ۽ الله تعاليٰ ڪرامت سان انهن جي ڪارسازي فرمائي ٿو يا اهي جن جي هدايت جو دليل سان گڏ الله تعاليٰ ڪفيل هجي ۽ اهي ان جي بندگيءَ جي حق ادا ڪرڻ ۽ ان جي خلق تي رحم ڪرڻ جي لاءِ واقف ٿي ويا. اهي معنائون ۽ عبارتون جيتوڻيڪ الڳ آهن، پر انهن ۾ اختلاف ڪجهه به نه آهي، ڇو ته هر هڪ عبارت ۾ ولي جي هڪ صفت بيان ڪئي وئي آهي. جيئن قربِ الاهي حاصل ٿئي ٿو، اهي سڀ صفتون ان ۾ هونديون آهن. ولايت جي درجن ۽ مرتبن ۾ هر هڪ پنهنجي درجي جي قدر سان فضل ۽ شرف رکي ٿو. ف١٤٧ هن خوشخبريءَ مان يا ته اها مراد آهي، جيڪا پرهيزگار ايمان وارن کي قرآن ڪريم ۾ جابجا ڏني وئي آهي يا بهترين خواب مراد آهي، جيڪو مؤمن ڏسندو آهي يا ان جي لاءِ ڏٺو ويندو آهي، جيئن ته گهڻين حديثن ۾ وارد ٿيو آهي ۽ ان جو سبب هي آهي ته ولي جي دل ۽ ان جو روح ٻئي ذڪرالاهي ۾ مستغرق رهن ٿا ته پوءِ خواب جي وقت ان جي دل ۾ ذڪر ۽ معرفت الاهيءَ کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه هوندو آهي، ان ڪري جڏهن ولي خواب ڏسندو آهي، تڏهن ان جو خواب سچو ۽ الله تعاليٰ جي طرف کان ان جي حق ۾ خوشخبري ٿيندو آهي. ڪن مفسرن ان خوشخبريءَ مان دنيا جي نيڪ نامي به مراد ورتي آهي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کي عرض ڪيو ويو ته ان شخص جي لاءِ ڇا ارشاد فرمايو ٿا، جيڪو نيڪ عمل ڪري ٿو ۽ ماڻهو ان جي تعريف ڪن ٿا. فرمايائون ته اها مؤمن جي لاءِ عاجل خوشخبري آهي. عالم فرمايئن ٿا ته اها عاجل خوشخبري، رضاءِ الاهي ۽ الله تعاليٰ جي محبت فرمائڻ ۽ خلق جي دل ۾ محبت وجهي ڇڏڻ جو دليل آهي، حديث شريف ۾ آيل آهي ته ان کي زمين ۾ مقبول ڪيو ويندو آهي. قتاده چيو ته ملائڪ موت جي وقت الله تعاليٰ جي طرف کان خوشخبري ڏين ٿا. عطا جو قول آهي ته دنيا جي خوشخبري ته اها آهي، جيڪا ملائڪ موت جي وقت ٻڌائن ٿا ۽ آخرت جي خوشخبري اها آهي، جيڪا مؤمن کي ساهه نڪرڻ کان پوءِ ٻڌائي ويحي ٿي ته هن کان الله تعاليٰ راضي آهي. ف١٤٨ ان جا وعدا خلاف نٿا ٿي سگهن. جيڪي ان پنهنجي ڪتاب ۾ ۽ پنهنجن رسولن جي زبان سان پنهنجن ولين ۽ پنهنجن فرمانبردارن سان

مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ ؕ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ
جي ئي ملڪيت ۾ آهن جيترا به آسمانن ۾ آهن ۽ جيترا زمين ۾ ف١٥١ ۽ ڇا جي پٺيان وڃي رهيا آهن ف١٥٢
مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ شُرَكَآءَ ؕ اِنْ يَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا
جيڪي الله کان سواءِ شريڪن کي پڪارين ٿا، اهي ته گمان جي پٺيان آهن ۽ اهي فقط اٽڪل
يَخْرُصُوْنَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذِىْ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوْا فِيْهِ وَالنَّهَارَ
(ڏُڪا) هڻندا آهن. ف١٥٣ اهوئي آهي جنهن توهان جي واسطي رات پيدا ڪئي جيئن توهان ان ۾ آرام ڪريو ف١٥٤ ۽ ڏينهن
مُبْصِرًا ؕ اِنَّ فِىْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّسْمَعُوْنَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ
اکيون کوليندڙ ف١٥٥ بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن ٻڌندڙن جي واسطي. ف١٥٦ چوڻ لڳا الله پنهنجي واسطي
وَلَدًا سُبْحٰنَهٗ ؕ هُوَ الْغَنِىُّ ؕ لَهٗ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ؕ اِنْ
اولاد ٺاهي آهي ف١٥٧ پاڪائي آهي سندس ۽ اهوئي بي نياز آهي، انهيءَ جو آهي جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجهه زمين ۾ ف١٥٨
عِنْدَكُمْ مِّنْ سُلْطٰنٍۭ بِهٰذَا ؕ اَتَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٦٨﴾
توهان وٽ ان جو ڪو به دليل نه آهي ڇا الله جي خلاف اهڙا ڳالهه ڪريو ٿا، جنهن جي توهان کي ڄاڻ نه آهي.
قُلْ اِنَّ الَّذِيْنَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُوْنَ ﴿٦٩﴾ ؕ
تون فرماءِ اهي جيڪي الله تي ڪوڙ گهڙين ٿا تن جو ڀلو نه ٿيندو.
مَتَاعٌ فِى الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيْقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيْدَ
دُنيا ۾ ڪجهه نفعو وٺڻو آهي پوءِ انهن کي اسان جي طرف موٽي اچڻو آهي پوءِ اسان انهن کي سخت عذاب
بِمَا كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ ﴿٧٠﴾ ع وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوْحٍ ۘ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖ
چکائينداسين سندن ڪفر جي سبب انهن کي نوح جي خبر پڙهي ٻڌاءِ جڏهن انهيءَ پنهنجي قوم
يٰقَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَّقَامِىْ وَتَذْكِيْرِىْ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ
کي چيو اي منهنجي قوم جيڪڏهن توهان کي ڏکيو لڳو آهي منهنجو رهڻ ف١٥٩ ۽ الله جون نشانيون ياد ڏيارڻ ف١٦٠ ته پوءِ
فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوْٓا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ
مان الله تي ئي ڀروسو ڪيو ف١٦١ پوءِ توهان سمورا پنهنجي ڪوڙن معبودن سميت پنهنجو ڪم پڪو ڪيو ته پوءِ توهان جي
اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوْٓا اِلَىَّ وَلَا تُنْظِرُوْنِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ
ڪم ۾ ڪو به ڳجهه توهان تي نه رهي پوءِ جيڪي ٿي سگهيو منهنجي واسطي فيصلو ڪيو ۽ مون کي مهلت نه ڏيو ف١٦٢ پوءِ جيڪڏهن توهان منهن

ع ١٠ — ١٢

سان فرمايا. ف١٤٩ هن ۾ محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي تسڪين فرمائي ويئي ته ڪافر نابڪار جيڪي توهان جي تڪذيب ڪن ٿا ۽ توهان جي خلاف بُرا بُرا مشورا ڪن ٿا، توهان ان جو ڪو غم نه فرمايو. ف١٥٠ اهو جنهن کي گهُري عزت ڏئي ۽ جنهن کي گهُري ذليل ڪري. اي سيد الانبياءِ! اهو توهان جو ناصر ۽ مددگار آهي. ان توهان کي ۽ توهان جي صدقي ۾ توهان جي فرمانبردارن کي عزت ڏني. جيئن ٻيءَ آيت ۾ فرمايو اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ ته الله تعالىٰ جي لاءِ عزت آهي ۽ ان جي رسول جي لاءِ ۽ ايمان وارن جي لاءِ.

ف١٥١ سڀ ان جا مملوڪ آهن، ان جي قدرت ۽ اختيار هيٺ، ۽ مملوڪ رب نه ٿو ٿي سگهي. ان ڪري الله تعالىٰ کان سواءِ هر هڪ جي پوڄا باطل آهي. هي توحيد جو هڪ عمدو دليل آهي.

ف١٥٢ يعني ڪنهن دليل جي تابعداري ڪن ٿا، مُراد هي آهي ته انهن وٽ ڪو دليل نه آهي.

ف١٥٣ ۽ بي دليل، صرف گمان فاسد سان پنهنجن باطل معبودن کي خدا جو شريڪ بڻائن ٿا. ان کان پوءِ الله تعالىٰ پنهنجي قدرت ۽ نعمت جو اظهار فرمائي ٿو.

ف١٥٤ ۽ آرام ڪري ڏينهن جي ٿڪاوٽ دور ڪريو.

ف١٥٥ روشن ته جيئن توهان پنهنجي زندگيءَ جي حاجتن ۽ سببن کي پورو ڪري سگهو.

ف١٥٦ جيڪي ٻڌن ۽ سمجهن ته جنهن انهن شين کي پيدا ڪيو آهي اهوئي معبود آهي، ان جو ڪو شريڪ نه آهي، ان کان پوءِ مُشرڪن جو هڪ مقولو ذڪر فرمائي ٿو.

ف١٥٧ ڪافرن جو هي ڪلمو نهايت بڇڙو ۽ انتها درجي جي جهالت آهي الله تعالىٰ ان جو رد فرمائي ٿو.

ف١٥٨ هتي مُشرڪن جي ان مقولي جا ٽي رد فرمايائين. پهريون رد ته سُبْحٰنَهٗ ڪلمي ۾ آهي، جنهن ۾ ٻڌايو ويو ته ان جي ذات اولاد کان پاڪ آهي ته اهو حقيقي واحد آهي. ٻيو رد هُوَ الْغَنِىُّ فرمائڻ ۾ آهي ته اهو سموريءَ مخلوق کان بي نياز آهي ته پوءِ اولاد ان جي لاءِ ڪيئن ٿي سگهي ٿي. اولاد ته يا ڪمزور گهُرندو جيئن ان سان قوت حاصل ڪري يا فقير گهُرندو آهي جيئن ان کان مدد وٺي يا ذليل گهُرندو آهي، جيئن ان ذريعي عزت حاصل ڪري، مطلب ته جيڪو گهُرندو آهي، سو حاجت رکندو آهي، پوءِ جيڪو غني يا غير محتاج هجي ان لاءِ ولد ڪهڙيءَ طرح ٿي سگهي ٿو. ولد والد جو پڻ هڪ جزو ٿيندو آهي ته پوءِ والد هجڻ مُرڪب هجڻ کي لازم ۽ مُرڪب هجڻ ممڪن هجڻ کي ۽ هر ممڪن غير جو محتاج آهي، ته پوءِ حادث ٿيو. انهيءَ ڪري محال ٿيو ته غني قديم جو ڪو ولد هجي. ٽيون رد لَهٗ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ۾ آهي ته سموري مخلوق ان جي مملوڪ آهي ۽ مملوڪ هجڻ پُٽ هجڻ سان گڏ جمع نه ٿو ٿئي. انهيءَ ڪري انهن مان ڪو ان جو اولاد نه ٿو ٿي سگهي. ف١٥٩ ۽ گهڻي مُدت تائين توهان ۾ رهڻ. ف١٦٠ ۽ ان تي توهان منهنجي قتل ڪرڻ ۽ ڪڍڻ جو ارادو ڪيو آهي ف١٦١ ۽ پنهنجو معاملو ان واحد لاشريڪ لهٗ جي حوالي ڪيو. ف١٦٢ مون کي ڪا پرواهه نه آهي. حضرت نوح عليه السلام جو اهو ڪلام معجزي جي طريقي سان آهي. مقصد هي آهي ته مون کي پنهنجي قوي ۽ قادر پالڻهار تي پورو پورو ڀروسو آهي. توهان ۽ توهان جا بي اختيار معبود مون کي ڪو به نقصان پهچائي نه ٿا سگهن.

فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِّنْ اَجْرٍ ؕ اِنْ اَجْرِیَ اِلَّا عَلَی اللّٰهِ ۙ وَاُمِرْتُ اَنْ
ڦيريو ف۱۶۳ ته مان توهان کان ڪا مزدوري نه ٿو گهران ف۱۶۴ منهنجو اجر ته فقط الله تي آهي ف۱۶۵ ۽ مون کي حڪم آهي ته مان
اَكُوْنَ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿۷۲﴾ فَكَذَّبُوْهُ فَنَجَّيْنٰهُ وَمَنْ مَّعَهٗ فِی
مسلمانن مان هجان. پوءِ انهن ان کي ف۱۶۶ ڪوڙو سمجهيو پوءِ اسان ان کي ۽ انهن کي جيڪي ساڻس ٻيڙي
الْفُلْكِ وَجَعَلْنٰهُمْ خَلٰٓئِفَ وَاَغْرَقْنَا الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۚ فَانْظُرْ
۾ گڏ هئا اسان انهن کي نائب ڪيو ف۱۶۷ ۽ اسان ٻوڙيو انهن کي جن اسان جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيو
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِيْنَ ﴿۷۳﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْۢ بَعْدِهٖ رُسُلًا
پوءِ ڏس ته ڊيڄاريلن جو انجام ڪيئن ٿيو. پوءِ ان کان بعد اسان ٻيا رسول موڪليا
اِلٰی قَوْمِهِمْ فَجَآءُوْهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَمَا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا بِمَا كَذَّبُوْا بِهٖ
ف۱۶۸ سندن قومن جي طرف پوءِ اهي انهن وٽ روشن دليل وٺي آيا پوءِ به اهي ان تي ايمان آڻڻ وارا نه هئا
مِنْ قَبْلُ ؕ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰی قُلُوْبِ الْمُعْتَدِيْنَ ﴿۷۴﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا
جنهن کي اڳي ڪوڙو چئي چڪا هئا اهڙيءَ طرح اسان ٺپو هڻي ڇڏيندا آهيون سرڪشن جي دلين تي.
مِنْۢ بَعْدِهِمْ مُّوْسٰی وَهٰرُوْنَ اِلٰی فِرْعَوْنَ وَمَلَا۠ئِهٖ بِاٰيٰتِنَا
پوءِ ان کان بعد اسان موسیٰ ۽ هارون کي فرعون ۽ ان جي درٻارين جي طرف پنهنجون نشانيون ڏيئي
فَاسْتَكْبَرُوْا وَكَانُوْا قَوْمًا مُّجْرِمِيْنَ ﴿۷۵﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ
موڪليو پوءِ انهن وڏائي ڪئي ۽ اهي ڏوهاري ماڻهو هئا. پوءِ جڏهن انهن وٽ اسان جي طرفان
عِنْدِنَا قَالُوْٓا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿۷۶﴾ قَالَ مُوْسٰٓی اَتَقُوْلُوْنَ
حق آيو ف۱۶۹ چوڻ لڳا بيشڪ هي ته کليو جادو آهي. موسیٰ چيو، ڇا! حق جي واسطي ائين چئو ٿا
لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَكُمْ ؕ اَسِحْرٌ هٰذَا ؕ وَلَا يُفْلِحُ السّٰحِرُوْنَ ﴿۷۷﴾ قَالُوْٓا
جڏهن اهو توهان وٽ آيو ڇا هي جادو آهي ف۱۷۰ ۽ جادوگر ڪامياب نه ٿيندا آهن. چوڻ لڳا ف۱۷۱ ڇا تون
اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا وَتَكُوْنَ لَكُمَا الْكِبْرِيَآءُ
اسان وٽ ان جي واسطي آيو آهين ته اسان کي ان ف۱۷۲ کان موڙي ڇڏين جنهن تي اسان پنهنجي پيءُ ڏاڏن کي لڌو ۽ زمين ۾ توهان
فِی الْاَرْضِ ؕ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِيْنَ ﴿۷۸﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُوْنِیْ
ٻنهي جي واسطي وڏائي رهي ۽ اسان توهان تي ايمان آڻڻ وارا نه آهيون. ۽ فرعون ف۱۷۳ چيو علم واري جادوگر کي

ف۱۶۳ منهنجيءَ نصيحت کان.
ف۱۶۴ جنهن جي فوت ٿيڻ جو مون کي افسوس آهي.
ف۱۶۵ اهوئي مون کي جزا ڏيندو. مطلب هي آهي ته منهنجو وعظ ۽ نصيحت خالص الله تعالیٰ جي لاءِ آهي، ڪنهن دنيوي غرض کان نه آهي.
ف۱۶۶ يعني حضرت نوح عليه السلام کي.
ف۱۶۷ ۽ هلاڪ ٿيڻ وارن کان پوءِ زمين ۾ ساڪن ڪيوسين.
ف۱۶۸ هود، صالح، ابراهيم، لوط، شعيب وغيرهم عليهم الصلوٰة والسلام.
ف۱۶۹ حضرت موسیٰ عليه السلام جي واسطي سان ۽ فرعونين سڃاڻي ورتو ته اهو حق آهي، الله تعالیٰ جي طرف کان آهي ته پوءِ به ظلمًا ۽ عُلوًّا نفسيّا.
ف۱۷۰ هرگز نه آهي. ف۱۷۱ فرعوني، حضرت موسیٰ عليه الصلوٰة والسلام کي.
ف۱۷۲ دين وملت ۽ بُت پرستي ۽ فرعون پرستي.
ف۱۷۳ سرڪش ۽ متڪبر چاهيو ته حضرت موسیٰ عليه السلام جي معجزي جو مقابلو باطل سان ڪري ۽ دُنيا کي هِن مغالطي ۾ وجهي ته حضرت موسیٰ عليه الصلوٰة والسلام جا معجزا (معاذالله) جادوءَ جي قسم مان آهن، ان ڪري اُن.

بِكُلِّ سٰحِرٍ عَلِيْمٍ (٧٩) فَلَمَّا جَآءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُّوْسٰۤى اَلْقُوْا
مون وٽ وٺي اچو. پوءِ جڏهن جادوگر آيا موسىٰ انهن کي فرمايو ڦٽي ڪريو جيڪي توهان کي
مَاۤ اَنْتُمْ مُّلْقُوْنَ (٨٠) فَلَمَّاۤ اَلْقَوْا قَالَ مُوْسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ ۙ السِّحْرُ ؕ
سٽڻو آهي ف١٧٤ پوءِ جڏهن انهن سٽيو موسىٰ چيو هي جوڪجهه توهان آندو آهي سو ته جادو
اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِيْنَ (٨١)
آهي ف١٧٥ اجهو بيشڪ الله ان کي باطل ڪندو، الله فسادين جو ڪم نه ٺاهيندو آهي.
وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمٰتِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُوْنَ (٨٢) ع فَمَاۤ اٰمَنَ
۽ الله پنهنجي ڪلمن سان حق کي حق ڪري ڏيکاريندو آهي ف١٧٦ ڀلي مجرمن کي نه وڻي. پوءِ موسىٰ تي ايمان نه آندو مگر
لِمُوْسٰۤى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۟ئِهِمْ
سندس قوم جي اولاد مان ڪجهه ماڻهن ف١٧٧ فرعون ۽ ان جي درٻارين کان خوف جي سبب ته متان انهن کي
اَنْ يَّفْتِنَهُمْ ؕ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِ ۚ وَاِنَّهٗ لَمِنَ
ف١٧٨ هٽڻ تي مجبور ڪري نه وجهن ۽ بيشڪ فرعون زمين تي ڳاٽو اوچو ڪندڙ هو ۽ بيشڪ اهو حد
الْمُسْرِفِيْنَ (٨٣) وَقَالَ مُوْسٰى يٰقَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ
کان لنگهي ويو. ف١٧٩ ۽ موسىٰ چيو اي منهنجي قوم! جيڪڏهن توهان الله تي ايمان آندو ته پوءِ
فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوْۤا اِنْ كُنْتُمْ مُّسْلِمِيْنَ (٨٤) فَقَالُوْا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا ۚ
انهيءَ تي ڀروسو ڪريو ف١٨٠ جيڪڏهن توهان اسلام رکو ٿا. چون لڳا اسان الله تي ئي ڀروسو ڪيو
رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ (٨٥) ۙ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ
اي اسان جا رب اسان کي ظالم ماڻهن جي واسطي آزمائش نه بناءِ. ف١٨١ ۽ پنهنجي رحمت فرمائي اسان کي
مِنَ الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ (٨٦) وَاَوْحَيْنَاۤ اِلٰى مُوْسٰى وَاَخِيْهِ اَنْ تَبَوَّاٰ
ڪافرن کان ڇوٽڪارو ڏي. ف١٨٢ اسان موسىٰ ۽ ان جي ڀاءُ کي وحي موڪليو ته مصر ۾
لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوْتًا وَّاجْعَلُوْا بُيُوْتَكُمْ قِبْلَةً وَّاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ ؕ
پنهنجي قوم جي واسطي جايون ٺاهيو ۽ پنهنجي گهرن تي نماز جي جاءِ مقرر ڪريو ف١٨٣ ۽ نماز قائم رکو
وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ (٨٧) وَقَالَ مُوْسٰى رَبَّنَاۤ اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ
۽ مسلمانن کي خوشخبري ٻڌاءِ ف١٨٤ ۽ موسىٰ عرض ڪيو اي اسان جا رب تو فرعون ۽ ان جي سردارن کي سينگار

ف١٧٤ رسا، شهتير وغيره ۽ جيڪو توهان کي جادو ڪرڻو آهي، ڪريو، اهو پاڻ هن ڪري فرمايائين ته حق ۽ باطل ظاهر ٿي وڃي ۽ جادو جا ڪرشما جيڪي اهي ڪرڻ وارا آهن، انهن جو فساد واضح ٿئي.

ف١٧٥ نه اهي آيات الاهيه، جن کي فرعون پنهنجي بي ايماني سان جادو ٻڌايو.

ف١٧٦ پنهنجي حڪم، پنهنجي قضا، قدر ۽ پنهنجي ان وعدي سان ته حضرت موسىٰ عليه السلام کي جادوگرن تي غالب ڪندو.

ف١٧٧ هن ۾ محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي تسلي آهي ته
٨ ع ١٢ ١٣ پاڻ پنهنجي اُمت جي ايمان آڻڻ جو نهايت اهتمام فرمائيندا هئا ۽ انهن جي مُنهن موڙڻ سان غمگين ٿيندا هئا. سند ن تسڪين فرمائي وئي ته هن جي باوجود، جو حضرت موسىٰ عليه السلام ايترو وڏو معجزو ڏيکاريو پوءِ به ٿورن ماڻهن ايمان آندو. اهڙيون حالتون نبين سڳورن کي پيش اينديون رهيون آهن. پاڻ پنهنجي اُمت جي مُنهن موڙڻ سان رنجيده نه ٿين. مِنْ قَوْمِهٖ ۾ جيڪو ضمير آهي، اهو يا ته حضرت موسىٰ عليه السلام جي طرف ورندڙ آهي. هن صورت ۾ قوم جي ذريت مان بني اسرائيل مُراد ٿيندا، جن جي اولاد مصر ۾ ساڻس گڏ هئي ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته هن مان اهي ماڻهو مُراد آهن، جيڪي فرعون جي قتل کان بچي رهيا هئا، ڇو ته جڏهن بني اسرائيل جا ڇوڪرا فرعون جي حڪم سان قتل ڪيا ويندا هئا، تڏهن بني اسرائيل جون ڪجهه عورتون، جيڪي فرعون جي قوم جي عورتن سان ڪجهه رسم و رواج رکنديون هيون، اهي جڏهن ٻار ڄڻينديون هيون ته ان جي جان جي انديشي کان اهو ٻار فرعوني قوم جي عورتن کي ڏيئي ڇڏينديون هيون. اهڙا ٻار جيڪي فرعونين جي گهرن ۾ پليا هئا، ان ڏينهن حضرت موسىٰ عليه السلام تي ايمان آندائون، جنهن ڏينهن الله تعالىٰ کيس جادوگرن تي غلبو ڏنو هو ۽ هڪ قول هيءُ به آهي ته اهو ضمير فرعون جي طرف موٽي ٿو ۽ فرعون جي قوم جي ذريت مُراد آهي. حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما کان مروي آهي ته اهي فرعون جي قوم جا ٿورا ماڻهو هئا، جن ايمان آندو.

ف١٧٨ دين کان.

ف١٧٩ جو پاڻ کي ڪري خُدائي جو دعويدار ٿيو.

ف١٨٠ اهو پنهنجي فرمانبردارن جي مدد ڪري ٿو ۽ دُشمنن کي هلاڪ فرمائي ٿو. مسئلو: هن آيت مان ثابت ٿيو ته الله تعالىٰ تي ڀروسو ڪرڻ ڪمال ايمان جي اقتضاء آهي. ف١٨١ يعني انهن کي اسان تي غالب نه ڪري ته جيئن اهي هي گُمان نه ڪن ته اهي حق تي آهن. ف١٨٢ ۽ انهن جي ظلم ۽ ڏاڍ کان بچاءِ. ف١٨٣ ته جيئن قبلي جي طرف ٿيو. حضرت موسىٰ ۽ هارون عليهما السلام جو قبلو ڪعبه شريف هو ۽ شروعات ۾ بني اسرائيلن کي اهو ئي حڪم هو ته اهي گهرن ۾ لڪي نمازون پڙهن ته جيئن فرعونين جي شر ۽ ايذاء کان محفوظ رهن. ف١٨٤ مدد الاهي جي ۽ جنت جي.

مَلَاَهٗ زِيْنَةً وَّاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۙ رَبَّنَا لِيُضِلُّوْا عَنْ

و١٨٥ ۽ مال دُنيا جي زندگيءَ ۾ ڏنئي اي اسان جا رب هن جي واسطي جو تنهنجي واٽ کان (ماڻهن کي)

سَبِيْلِكَ ۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ

ڀٽڪائن ۔ اي اسان جا رب انهن جو مال برباد ڪري ڇڏ و١٨٦ ۽ انهن جي دل سخت ڪري ڇڏ

فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ اُجِيْبَتْ

پوءِ ايمان نه آڻين جيستائين جو دردناڪ عذاب ڏسي نه وٺن. و١٨٧ فرمايائين توهان ٻنهي جي دعا

دَّعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيْمَا وَلَا تَتَّبِعٰٓنِّ سَبِيْلَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٨٩﴾

قبول ٿي ويئي و١٨٨ پوءِ ثابت قدم رهو و١٨٩ ۽ نادانن جي واٽ نه هلو. و١٩٠

وَجٰوَزْنَا بِبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُوْدُهٗ بَغْيًا

۽ اسان بني اسرائيلن کي درياءَ پار وٺي ويا سين پوءِ فرعون ۽ ان جي لشڪرن انهن جو پيڇو

وَّعَدْوًا ۭ حَتّٰٓى اِذَآ اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ ۙ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا

ڪيو سرڪشي ۽ ظلم سان ايستائين جو جڏهن اهو ٻڏڻ جي ويجهو ٿيو و١٩١ تڏهن چوڻ لڳو مان ايمان آندو ته ڪو به

الَّذِيْٓ اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُوْٓا اِسْرَآءِيْلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿٩٠﴾ اٰۗلْئٰنَ

سچو معبود نه آهي سواءِ ان جي ، جنهن تي بني اسرائيل ايمان آندو ۽ مان مسلمان آهيان . و١٩٢

وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيْكَ

چاهائين و١٩٣ ۽ اڳ ۾ ته تون نافرمان ۽ فسادي رهيو هئين. و١٩٤ اڄ اسان

بِبَدَنِكَ لِتَكُوْنَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً ۭ وَاِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ

تنهنجي لاش کي بچائينداسين جيئن تون پنهنجي پوين جي واسطي نشاني ثابت ٿئين و١٩٥ ۽ بيشڪ ماڻهو

عَنْ اٰيٰتِنَا لَغٰفِلُوْنَ ﴿٩٢﴾ۧ وَلَقَدْ بَوَّاْنَا بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ

اسان جي آيتن کان غافل آهن . ۽ بيشڪ اسان بني اسرائيل کي عزت جي جاءِ ڏني و١٩٦

وَّرَزَقْنٰهُمْ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ ۚ فَمَا اخْتَلَفُوْا حَتّٰى جَاۗءَهُمُ

۽ انهن کي پاڪ رزق عطا ڪيو سين پوءِ اختلاف ۾ نه پيا و١٩٧ مگر علم اچڻ

الْعِلْمُ ۭ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِيْ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيْمَا كَانُوْا

کان پوءِ و١٩٨ بيشڪ توهان جو رب قيامت ڏينهن انهن ۾ فيصلو ڪري ڇڏيندو ، جنهن ڳالهه

و١٨٥ عمدو لباس ، نفيس فرش ، قيمتي زيور ، قِسم قِسم جا سامان .

و١٨٦ جو اُهي تنهنجي نعمتن تي شڪر جي بجاءِ بيباڪ ٿي ڪري معصيت ڪن ٿا. حضرت موسىٰ عليه السلام جي اها دعا قبول ٿي ۽ فرعونين جا درهم ۽ دينار وغيره پٿر ٿي ويا ، ايستائين جو ميوا ۽ کائڻ جون شيون ۽ هي انهن نون نشانين مان هڪ آهي ، جيڪي حضرت موسىٰ عليه السلام کي ڏنيون ويون هيون .

و١٨٧ جڏهن حضرت موسىٰ عليه السلام انهن ماڻهن جي ايمان آڻڻ کان مايوس ٿي ويو ، تڏهن پاڻ انهن جي لاءِ دُعا گهريائين ۽ ايئن ئي ٿيو ، جو انهن غرق ٿيڻ جي وقت تائين ايمان نه آندو.

مسئلو :- هن مان معلوم ٿيو ته ڪنهن شخص جي لاءِ ڪفر تي مرڻ جي دُعا گهرڻ ڪُفر نه آهي . (مدارڪ) .

و١٨٨ دُعا جي نسبت حضرت موسىٰ ۽ هارون عليهما السلام ٻنهي جي طرف ڪئي ويئي هن جي باوجود ، جو حضرت موسىٰ عليه السلام دُعا گهُرندو هو ۽ حضرت هارون عليه السلام آمين چوندو هو . هن مان معلوم ٿيو ته آمين چوڻ وارو به دُعا گهُرڻ وارن ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو.

مسئلو :- هي به ثابت ٿيو ته آمين دُعا آهي ، انهيءَ ڪري ان جي لاءِ آهستي چوڻ ئي مناسب آهي. (مدارڪ) . حضرت موسىٰ عليه الصلٰوة والسلام جي دُعا ۽ ان جي مقبوليت جي وچ ۾ چاليهن سالن جو مفاصلو ٿيو.

و١٨٩ دعوت ۽ تبليغ تي .

و١٩٠ جيڪي دُعا جي قبول ٿيڻ ۾ دير ٿيڻ جي حڪمت نه ٿا ڄاڻن .

و١٩١ تڏهن فرعون .

و١٩٢ فرعون قبوليت جي تمنا سان ايمان جو مضمون ٽي ڀيرا تڪرار سان ادا ڪيو ، پر اهو ايمان قبول نه ٿيو ، ڇو ته ملائڪن ۽ عذاب جي ڏسڻ کان پوءِ ايمان مقبول نه آهي . جيڪڏهن اختيار جي حالت ۾ اهو هڪ دفعو به اهو ڪلمو چوي ها ته اُن جو ايمان قبول ڪيو وڃي ها ، پر ان وقت وڃائي ڇڏيو ، جنهن سبب ان کي هي چيو ويو ، جيڪو آيت ۾ مذڪور آهي .

ع ٩ ١٠ ١٤

و١٩٣ اضطرار جي حالت ۾ جڏهن غرق ۾ مبتلا ٿي چُڪو آهي ۽ زندگي جي اميد باقي نه رهي ، ان وقت ايمان آڻي ٿو.

و١٩٤ پاڻ گمراهه هو ، ٻين کي گمراهه ڪندو هو . روايت ٿيل آهي ته هڪ ڀيري حضرت جبرئيل عليه السلام ، فرعون وٽ هڪ استفتاءِ آندي ، جنهن جو هي مضمون هو ته بادشاهه جو ڇا حڪم آهي اهڙي غلام جي حق ۾ ، جنهن هڪ شخص جي مال ۽ نعمت ۾ پرورش ورتي ، پوءِ ان جي ناشُڪري ڪيائين ۽ ان جي حق جو انڪاري ٿي ويو ۽ پنهنجو پاڻ مولىٰ هجڻ جو دعويدار ٿي ويو. ان تي فرعون هي جواب لکيو ته جيڪو غلام پنهنجي آقا جي نعمتن جو انڪار ڪري ۽ ان جي سامهون اچي ، تنهن جي هي سزا آهي ته ان کي درياءَ ۾ ٻوڙيو وڃي . جڏهن فرعون ٻڏڻ لڳو ، تڏهن حضرت جبرئيل عليه السلام سندس اهائي فتوىٰ ان جي سامهون ڪئي ۽ ان کي ان سڃاڻي ورتو. (سبحان الله) ! و١٩٥ تفسير جا عالم چون ٿا ته جڏهن الله تعالىٰ فرعون ۽ سندس قوم کي ٻوڙيو ۽ موسىٰ عليه السلام پنهنجي قوم کي انهن جي هلاڪت جي خبر ڏني ، تڏهن ڪن بني اسرائيل کي شبهو رهيو ۽ ان جي عظمت ۽ هيبت جيڪا انهن جي دلين ۾ هئي ، ان جي ڪري انهن کي ان جي هلاڪت جو يقين نه آيو. الله تعالىٰ جي حڪم سان درياءَ فرعون جي لاش کي ڪناري تي اڇلائي ڏنو. بني اسرائيل ان کي ڏٺو ۽ سڃاتو.

و١٩٦ عزت جي جاءِ يا ته مصر جو ملڪ ۽ فرعون ۽ فرعونين جون ملڪيتون مُراد آهن يا سرزمين شام ۽ قدس ۽ اُردن ، جيڪي نهايت سرسبز ۽ شاداب ۽ زرخيز شهر آهن. و١٩٧ بني اسرائيل جن سان اهي واقعا ٿي ويا. و١٩٨ علم مان مُراد هتي يا توريت آهي ، جنهن جي معنىٰ ۾ يهودي هڪ ٻئي سان اختلاف ڪندا هئا يا محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي تشريف آوري آهي جن کان اڳ ته سڀئي يهودي سندن اقراري ۽ سندن نبوت تي متفق هئا ۽ توريت ۾ جيڪي سندن صفتون مذڪور هيون ، انهن کي مڃيندا هئا ، پر تشريف آوري کان پوءِ اختلاف ڪرڻ لڳا ، ڪن ايمان آندو ۽ ڪن ماڻهن حسد ۽ دُشمنيءَ جي ڪري ڪفر ڪيو. هڪ قول هي آهي ته علم مان قرآن ڪريم مُراد آهي .

فِيْهِ يَخْتَلِفُوْنَ ﴿٩٣﴾ فَاِنْ كُنْتَ فِيْ شَكٍّ مِّمَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ
جھڳڙو ڪندا ھُئا. ف١٩٩ ۽ اي ٻُڌندڙ جيڪڏھن توکي ڪو شڪ ھجي انھيءَ ۾ جيڪو اسان تنھنجي طرف لاتو ته ف٢٠٠ تہ پوءِ
الَّذِيْنَ يَقْرَءُوْنَ الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ لَقَدْ جَآءَكَ الْحَقُّ مِنْ
انھن کان پڇي ڏس جيڪي توکان اڳي ڪتاب پڙھڻ وارا آھن ف٢٠١ بيشڪ تو وٽ تنھنجي رب جي طرف کان
رَّبِّكَ فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا
حق آيو ف٢٠٢ پوءِ تون ھرگز شڪ وارن مان نہ ٿيءُ. ۽ ھرگز انھن مان نہ ٿيءُ جن الله جي آيتن
بِاٰيٰتِ اللّٰهِ فَتَكُوْنَ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿٩٥﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ حَقَّتْ
کي ڪوڙو سمجھيو پوءِ تون نقصان وارن مان ٿي ويندين. بيشڪ اُھي جن تي تنھنجي رب
عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَآءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ
جو ڪلمو ٺيڪ ثابت ٿي چڪو ف٢٠٣ ايمان نہ آڻيندا. جيترو ٺيڪ انھن وٽ سمورين نشانيون اچن
حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ ﴿٩٧﴾ فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ
ايستائين جو دردناڪ عذاب نہ ڏسي وٺن ف٢٠٤ پوءِ ايئن ڇونہ ٿيو جو ڪوٺ وارا ف٢٠٥ ايمان آڻين ھا ف٢٠٦ تہ
فَنَفَعَهَآ اِيْمَانُهَآ اِلَّا قَوْمَ يُوْنُسَ ۚ لَمَّآ اٰمَنُوْا كَشَفْنَا عَنْهُمْ
پوءِ انھن جو ايمان ڪين ڪم ڏئي ھا، ھا ٻُونس جي قوم جڏھن ايمان آندو تہ اسان انھن کان خوار ڪري جو
عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنٰهُمْ اِلٰى حِيْنٍ ﴿٩٨﴾
عذاب زندگيءَ ۾ تاري ڇڏيو ۽ ھڪ وقت تائين انھن کي نفعو وٺڻ ڏنو. ف٢٠٧
وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيْعًا ۭ اَفَاَنْتَ
جيڪڏھن تنھنجو رب چاھي ھا تہ زمين ۾ رھندڙ سڀ جا سڀ ايمان آڻين ھا ف٢٠٨ پوءِ ڇا تون
تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُوْنُوْا مُؤْمِنِيْنَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ
ماڻھن کي زبردستي ڪندين ايستائين جو مسلمان ٿي وڃن ف٢٠٩. ۽ ڪنھن بہ ساھ کي طاقت نہ آھي جو
تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِيْنَ لَا
ايمان آڻي، مگر الله جي حڪم سان ف٢١٠ ۽ عذاب انھن کي ڪندو آھي جن کي
يَعْقِلُوْنَ ﴿١٠٠﴾ قُلِ انْظُرُوْا مَاذَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ وَمَا
عقل نہ آھي. تون فرماءِ تہ ڏسو تہ ف٢١١ آسمانن ۽ زمين ۾ ڇا آھي ف٢١٢ ۽ آيتون ۽ رسول

ف١٩٩ ھِن طرح تہ اي محبوب سيدالانبياءَ! توھان تي ايمان آڻڻ وارن کي جنت ۾ داخل فرمائيندو ۽ توھان جي انڪارين کي جھنم ۾ عذاب فرمائيندو.

ف٢٠٠ پنھنجي محبوب رسول مُحَمَّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن جي واسطي سان. ف٢٠١ يعني ڪتابي عالم، مثلاً حضرت عبدالله بن سلام ۽ سندس ساٿي. تہ جيئن اُھي توھان کي محبوب سيدعالم صلى الله عليه وسلم جن جي نبوت جو اطمينان ڏيارين ۽ سندن نعت ۽ صفت، جيڪا توريت ۾ مذڪور آھي، سا ٻڌائي شڪ ختم ڪن. فائدو:- شڪ انسان وٽ ڪنھن امر ۾ ٻنھي طرفن جو برابر ھجڻ آھي، تو ڙي اھو ھِن طرح ٿئي تہ ٻنھي پاسا برابر قرينا لڌا وڃن، تو ڙي ھن طرح تہ ڪنھن بہ طرف ڪو قرينو نہ ھجي. محققن وٽ شڪ جھالت جي قسمن مان آھي ۽ جھالت ۽ شڪ ۾ عام ۽ خاص مطلق جي نسبت آھي تہ ھر ھڪ شڪ جھالت آھي ۽ ھر جھالت شڪ نہ آھي. ف٢٠٢ جيڪو چِٽن دليلن ۽ روشن نشانين سان ايترو روشن آھي، جو ان ۾ شڪ جي مجال نہ آھي (خازن). ف٢٠٣ يعني اھو قول انھن تي ثابت ٿي ويو، جيڪو لوح محفوظ ۾ لکيو ويو آھي ۽ جنھن جي ملائڪن خبر ڏني آھي تہ اھي ماڻھو ڪفر تي مرندا، اھي. ف٢٠٤ ۽ ان وقت جو ايمان نفعي وارو نہ آھي. ف٢٠٥ انھن ڳوٺن مان جن کي اسان ھلاڪ ڪيو. ف٢٠٦ ۽ خلوص سان توبہ ڪري ھا، عذاب نازل ٿيڻ کان اڳ ۾ (مدارڪ). ف٢٠٧ قوم يونس جو واقعو آھي تہ نينوىٰ علائقہ موصل ۾ اھي ماڻھو رھندا ھئا ۽ ڪفر ۽ شرڪ ۾ مبتلا ھئا. الله تعالىٰ حضرت يونس عليه السلام کي انھن جي طرف موڪليو. پاڻ بُت پرستي ڇڏڻ ۽ ايمان آڻڻ جو انھن کي حڪم ڏنائين، انھن ماڻھن انڪار ڪيو. حضرت يونس عليه السلام جي تڪذيب ڪيئي. پاڻ انھن کي الله جي حڪم سان عذاب نازل ٿيڻ جي خبر ڏنائين. انھن ماڻھن پاڻ ۾ چيو تہ حضرت يونس عليه السلام ڪڏھن ڪا ڳالھ غلط نہ چيئي آھي. ڏسو جيڪڏھن اھو رات جو ھتي رھي تہ پوءِ ڪو انديشو نہ آھي ۽ جيڪڏھن ان رات ھتي نہ گذاري تہ پوءِ سمجھڻ گھرجي تہ عذاب ايندو. حضرت يونس عليه السلام رات جو اتان تشريف وٺي ويو، صبح جو عذاب جا آثار ظاھر ٿي ويا. آسمان تي ڪارو ھيبتناڪ ڪڪر آيو ۽ گھڻو دونھون گڏ ٿيو، ساري شھر تي ڇانجي ويو. اھو ڏسي انھن کي يقين ٿيو تہ عذاب اچڻ وارو آھي، تہ انھن حضرت يونس عليه السلام جي ڳولا ڪئي ۽ ڪيس نہ لڌائون ھاڻي تہ انھن کي اڃا وڌيڪ انديشو ٿيو. پوءِ اھي پنھنجن عورتن، ٻارن ۽ جانورن سان گڏ جھنگ ڏانھن نڪري ويا، تلھا ڪپڙا پاتائون ۽ توبہ ۽ اسلام جو اظھار ڪيائون. زال مڙس کان، ٻار ماءُ کان جدا ٿي ويا ۽ سڀني بارگاهِ الاھي ۾ عاجزي ۽ زاري شروع ڪئي ۽ چيائون تہ جيڪو يونس عليه السلام آندو ان تي اسان ايمان آندو ۽ سچي توبہ ڪئي سي، جيڪي ظلم انھن کان ٿيا ھئا انھن کي دفع ڪيائون. پرايا مال واپس ڪيائون، ايستائين جو جيڪڏھن ھڪ پٿر بہ جو ڪنھن جي بنياد ۾ لڳي ويو تہ بنياد ڪوٽي اھو پٿر ڪڍي ڇڏيائون ۽ واپس ڏنائون ۽ الله تعالىٰ کان خلوص سان بخشش جون دعائون گھريائون. پروردگارعالم انھن تي رحم ڪيو، دعا قبول فرمايائين، عذاب ختم ڪيو ويو. ھتي ھي سوال ٿئي ٿو تہ جڏھن عذاب جي نزول کان پوءِ فرعون جو ايمان ۽ ان جي توبہ قبول نہ ٿي پوءِ قوم يونس جي توبہ قبول فرمائڻ ۽ عذاب ختم ڪرڻ ۾ ڪھڙي حڪمت آھي. عالمن ان جا گھڻا جواب ڏنا آھن. ھڪ تہ ھي خاص ڪرم ھو حضرت يونس جي قوم سان. ٻيو جواب ھي آھي تہ فرعون عذاب ۾ مبتلا ٿيڻ کان پوءِ ايمان آندو، جڏھن زندگيءَ جي اميد باقي نہ رھي ۽ قوم يونس کي جڏھن عذاب ويجھو ٿيو تہ انھن ان ۾ مبتلا ٿيڻ کان اڳ ايمان آڻي ورتو ۽ الله تعالىٰ دلين جو ڄاڻندڙ آھي مخلصن جي صدق ۽ خلوص جو ان کي علم آھي. ف٢٠٨ يعني ايمان آڻڻ ازلي نيڪ بختي تي موقوف آھي. ايمان اھي ئي آڻيندا جن جي لاءِ توفيقِ الاھي مساعد ٿئي. ھن ۾ محبوب سروارِعالم صلى الله عليه وسلم جن جي تسلي آھي، پاڻ گھرندا ھئا تہ سڀئي ايمان آڻين ۽ سڌي واٽ اختيار ڪن، پوءِ جيڪي ايمان کان محروم رھجي ويا ٿي، تن جو ڪين غم نہ ٿئي تو. ان جو ڪين غم نہ ٿيڻ گھرجي ڇو تہ ازل کان جيڪو بدبخت آھي سو ايمان نہ آڻيندو. ف٢٠٩ ۽ ايمان ۾ زبردستي نہ ٿي سگھي، ڇو تہ ايمان ٿئي ٿو تصديق ۽ اقرار سان ۽ ظلم ۽ مجبور ڪرڻ سان دلي تصديق نہ ٿي ٿئي. ف٢١٠ ان جي مشيت سان. ف٢١١ دل جي اکين سان ۽ غور ڪريو تہ. ف٢١٢ جيڪو الله تعالىٰ جي توحيد تي دلالت ڪري ٿو.

تُغْنِي الْاٰيٰتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٠١﴾ فَهَلْ يَنْتَظِرُوْنَ

انھن کي ڪوبہ فائدو نہ ڏيندا جن جي نصيب ۾ ايمان نہ آھي. پوءِ انھن کي ڇا جو

اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ ؕ قُلْ فَانْتَظِرُوْٓا اِنِّيْ

انتظار آھي، مگر انھن کان اڳ گذريل ماڻھن جي ڏينھن وانگر وقت جو ٢١٣ تون فرماءِ

مَعَكُمْ مِّنَ الْمُنْتَظِرِيْنَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّيْ رُسُلَنَا وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

پوءِ انتظار ڪيو مان بہ توھان سان گڏ انتظار ۾ آھيان ٢١٤ پوءِ اسان پنھنجي رسولن ۽

ع ١٠ ١١ ١٥ كَذٰلِكَ ۚ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٠٣﴾ قُلْ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اِنْ

ايمان وارن کي ڇوٽڪارو ڏيندا آھيون، اھڙيءَ طرح اسان جي ذمي حق آھي مسلمانن کي ڇوٽڪارو ڏيڻ. تون فرماءِ اي

كُنْتُمْ فِيْ شَكٍّ مِّنْ دِيْنِيْ فَلَآ اَعْبُدُ الَّذِيْنَ تَعْبُدُوْنَ مِنْ

انسانو! جيڪڏھن توھان کي منھنجي دين ۾ ڪو شڪ ھجي تہ بہ مان انھن جي پوڄا نہ ڪندس جن جي توھان

دُوْنِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذِيْ يَتَوَفّٰىكُمْ ۖۚ وَاُمِرْتُ

الله کان سواءِ پوڄا ڪندا آھيو ٢١٥ ھائو مان ان الله جي عبادت ڪندو آھيان جيڪو توھان کي موت ڏيندو ٢١٦

اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّيْنِ

۽ مون کي حڪم آھي تہ مان ايمان وارن مان ھجان ۽ ھي تہ پنھنجو منھن دين جي واسطي سڌو

حَنِيْفًا ۚ وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ

رک سڀني کان جدا ٿي ڪري ٢١٧ ۽ ھرگز شرڪ وارن مان نہ ٿيءُ. ۽ الله کان سواءِ اُن

مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ ۚ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِّنَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٠٦﴾

جي بندگي نہ ڪر جيڪو نہ تنھنجو ڀلو ڪري سگھي نہ نقصان پوءِ جيڪڏھن ائين ڪندين تہ ان وقت تون ظالمن مان

وَاِنْ يَّمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهٗٓ اِلَّا هُوَ ۚ وَاِنْ يُّرِدْكَ

ٿيندين. ۽ جيڪڏھن توکي الله ڪا تڪليف پھچائي تہ ان جو ڪوبہ ٽارڻ وارو نہ آھي ان کان سواءِ ۽ جيڪڏھن

بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهٖ ؕ يُصِيْبُ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ ؕ وَهُوَ

تنھنجي ڀلائي چاھي تہ ان جي فضل کي ڪو رد ڪرڻ وارو نہ آھي ٢١٨ فضل پھچائيندو آھي پنھنجي ٻانھن مان جنھن کي وڻيس

الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ

۽ اھوئي بخشيندڙ مھربان آھي. تون فرماءِ اي انسانو! توھان وٽ توھان رب جي طرف کان حق

٢١٣ مثل نوح، عاد، ثمود وغيره جي.

٢١٤ توھان جي ھلاڪت ۽ عذاب جو، ربيع بن انس چيو تہ عذاب جو خوف ڏيارڻ کان پوءِ ايندڙ آيت ۾ ھي بيان فرمايائين تہ جڏھن عذاب واقع ٿيندو آھي، تڏھن الله تعاليٰ، رسولن کي ۽ ساڻن ايمان وارن کي ڇوٽڪارو عطا فرمائيندو آھي.

٢١٥ جو تہ اھي مخلوق آھن، عبادت جي لائق نہ آھن.

٢١٦ جو تہ اھو قادر مختار معبود برحق، عبادت جي لائق آھي.

٢١٧ يعني مخلص مؤمن رھو.

٢١٨ اھوئي نفعي ۽ نقصان جو مالڪ آھي. ساري ڪائنات ان جي محتاج آھي، اھوئي ھر شيءِ تي قادر ۽ سخاءِ ڪرم وارو آھي. ٻانھن کي ان جي طرف رغبت ۽ ان جو خوف ۽ انھيءَ تي ڀروسو ۽ انھيءَ تي اعتماد ڪرڻ گھرجي ۽ نفعو ۽ نقصان، جيڪو ڪجھ بہ آھي، اھوئي.

رَّبِّكُمْ ۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِيْ لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ ضَلَّ

آيو ف٢١٩ پوءِ جيڪو سڌي وات هليو تہ پنهنجي ڀلائيءَ جي واسطي سڌي وات هليو ف٢٢٠ ۽ جيڪو گمراهہ ٿيو

فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَمَآ اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيْلٍ ؁١٠٨ وَاتَّبِعْ مَا يُوْحٰٓى

سو پنهنجي نقصان جي واسطي گمراهہ ٿيو ف٢٢١ ۽ مان توهان جو وڪيل نہ آهيان ف٢٢٢ . ۽ ان تي هل جيڪو تنهنجي

اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحٰكِمِيْنَ ؁١٠٩

طرف وحي ٿئي ٿو ۽ صبر ڪر ف٢٢٣ ايستائين جو الله حڪم فرمائي ف٢٢٤ ۽ اهو سمورن کان بهتر حڪم فرمائيندڙ آهي ف٢٢٥

سُوْرَةُ هُوْدٍ ١١ مَكِّيَّةٌ ٥٢ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ — اٰيَاتُهَا ١٢٣ رُكُوْعَاتُهَا ١٠

سورة هود مڪي آهي هن ۾ : الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان شروع ف١ ١٢٣ آيتون ۽ ١٠ رڪوع آهن

الٓرٰ ۟ كِتٰبٌ اُحْكِمَتْ اٰيٰتُهٗ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَّدُنْ حَكِيْمٍ خَبِيْرٍ ۙ؁١

هي هڪ ڪتاب آهي جنهن جون آيتون حڪمت سان پريون آهن ف٢ پوءِ انهن کي تفصيل سان بيان ڪيو ويو ف٣ حڪمت واري خبردار جي طرفان.

اَلَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّا اللّٰهَ ۭ اِنَّنِيْ لَكُمْ مِّنْهُ نَذِيْرٌ وَّبَشِيْرٌ ۙ؁٢ وَّاَنِ

تہ بندگي نہ ڪريو مگر الله جي، بيشڪ مان توهان جي واسطي ان جي طرف کان خوف ۽ خوشي بڌائيندڙ آهيان. ۽ هي تہ

اسْتَغْفِرُوْا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوْبُوْٓا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَّتَاعًا حَسَنًا

پنهنجي رب کان معافي گهرو پوءِ ان وٽ توبهہ ڪريو، توهان کي نهايت ئي سٺو نفعو ڏيندو ف٤

اِلٰٓى اَجَلٍ مُّسَمًّى وَّيُؤْتِ كُلَّ ذِيْ فَضْلٍ فَضْلَهٗ ۭ وَاِنْ

هڪ مقرر مدت تائين ۽ هر فضيلت واري کي ف٥ (ان جي حصي جي) فضيلت پهچائيندو ف٦ ۽ جيڪڏهن

تَوَلَّوْا فَاِنِّىْٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيْرٍ ؁٣ اِلَى اللّٰهِ

توهان منهن ڦيريو تہ مون کي خوف آهي توهان جي مٿان وڏي ڏينهن ف٧ جي عذاب جو. الله جي طرف توهان کي

مَرْجِعُكُمْ ۚ وَهُوَ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ؁٤ اَلَآ اِنَّهُمْ يَثْنُوْنَ

موٽڻو آهي ف٨ ۽ اهو هر شيءِ تي قادر آهي. ف٩ ٻڌو اهي پنهنجا سينا ٻيڻا ٿا ڪن تہ

صُدُوْرَهُمْ لِيَسْتَخْفُوْا مِنْهُ ۭ اَلَا حِيْنَ يَسْتَغْشُوْنَ ثِيَابَهُمْ ۙ

الله کان پاڻ لڪائين ف١٠ ٻڌو جنهن وقت اهي پنهنجي ڪپڙن سان سمورو جسم ڍڪي ڇڏيندا آهن، ان وقت

يَعْلَمُ مَا يُسِرُّوْنَ وَمَا يُعْلِنُوْنَ ۚ اِنَّهٗ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ؁٥

بہ الله انهن جو لڪل ۽ ظاهر سڀ ڪجهہ ڄاڻي ٿو، بيشڪ اهو دلين جي ڳالهہ ڄاڻندڙ آهي

ف٢١٩ حق مان هتي قرآن پاڪ مراد آهي يا اسلام يا محبوب سيد عالم محمد مصطفیٰ صلی الله عليه وسلم جن. ف٢٢٠ ڇو تہ ان جو نفعو انهيءَ کي ئي پهچندو. ف٢٢١ ڇو تہ ان جو وبال انهيءَ تي ئي آهي. ف٢٢٢ جو مان توهان تي ڏاڍ ۽ ظلم ڪريان. ف٢٢٣ ڪافرن جي تڪذيب ۽ انهن جي ايذاءَ تي. ف٢٢٤ مشرڪن سان قتال ڪرڻ (وڙهڻ) ۽ ڪتابين کان

١١ ع ٦ ١٦

جزيہ وٺڻ جو. ف٢٢٥ تہ ان جي حڪم ۾ خطا ۽ غلط جو احتمال نہ آهي ۽ اهو ٻانهن جي راز ۽ ڳجهين حالتن سڀني جو ڄاڻڻ وارو آهي. سندس فيصلو دليل ۽ شاهد جو محتاج نہ آهي.

ف١ سورة هود مڪيہ آهي. حسن ۽ عڪرمہ وغيرهم مفسرن فرمايو تہ آيت وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ کان سواءِ باقي پوري سورة مڪيہ آهي. مقاتل چيو تہ آيت فَلَعَلَّكَ تَارِكٌۢ ۽ اُولٰۤىِٕكَ يُؤْمِنُوْنَ بِهٖ ۽ اِنَّ الْحَسَنٰتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّاٰتِ کان سواءِ پوري سورة مڪيہ آهي. هن ۾ ڏهہ رڪوع، هڪ هزار ڇهہ سو ڪلمان ۽ نو هزار پنج سو ستهٺ حرف آهن. حديث شريف ۾ آهي، صحابہ ڪرام عرض ڪيو يا رسول الله! صلی الله عليه وسلم! حضور جن تي پيريءَ جا آثار ظاهر ٿي ويا. فرمايائون تہ مون کي سورة هود، سورة واقعہ، سورة عم يتساءلون ۽ سورة اذا الشمس ڪوّرت پوڙهو ڪري ڇڏيو (ترمذي). غالباً هن سبب کان فرمايائون تہ انهن سورتن ۾ قيامت، جيئرو ٿي اٿڻ، حساب، جنت ۽ دوزخ جو ذڪر آهي.

ف٢ جيئن ٻيءَ آيت ۾ ارشاد ٿيو تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيْمِ. ڪن مفسرن فرمايو تہ اُحْكِمَتْ جي معنيٰ هيءَ آهي تہ ان جو نظم محڪم ۽ استوار ڪيو ويو. ان صورت ۾ معنيٰ هيءَ ٿيندي تہ هن ۾ نقص ۽ خلل وارو حاصل نہ ٿو ڪري سگهي، اهو محڪم جي بناءِ آهي. حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو ان جو ڪو ڪتاب ناسخ نہ آهي جيئن هي ٻين ڪتابن ۽ شريعتن جو ناسخ آهي. ف٣ ۽ سورة سورة ۽ آيت آيت جدا جدا ذڪر ڪيون ويون يا الڳ الڳ نازل ٿيون يا عقيدا، احڪام، نصيحتون، قصا ۽ غيبي خبرون هن ۾ تفصيل سان بيان فرمايون ويون. ف٤ ڊگهي عمر، ڪشادو عيش ۽ گهڻو رزق. فائدو:- هن مان ثابت ٿيو تہ اخلاص سان توبهہ ۽ استغفار ڪرڻ ڊگهي عمر ۽ رزق جي ڪشادگي جي لاءِ بهتر عمل آهي. ف٥ جنهن دنيا ۾ چڱا عمل ڪيا هجن ۽ ان جون عبادتون ۽ چڱايون گهڻيون هجن. ف٦ ان کي جنت ۾ عملن جيترا درجا عطا فرمائيندو. ڪن مفسرن فرمايو تہ آيت

جي معنيٰ هيءَ آهي تہ جنهن الله جي لاءِ عمل ڪيو، الله تعاليٰ آئنده جي لاءِ ان کي چڱي عمل ۽ طاعت جي توفيق ڏئي ٿو. ف٧ يعني قيامت جي ڏينهن. ف٨ آخرت ۾ اتي نيڪين ۽ برائين جي جزاءِ سزا ملندي. ف٩ دنيا ۾ روزي ڏيڻ تي بہ، موت ڏيڻ تي بہ، موت کان پوءِ زنده ڪرڻ تي بہ ۽ ثواب وعذاب تي بہ. ف١٠ شان نزول:- حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو تہ هيءَ آيت اخنس بن شريق جي حق ۾ نازل ٿي. هي تمام مٺڙي گفتار وارو شخص هو. محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي سامهون ايندو هو تہ خوشامد جون گهڻيون ڳالهيون ڪندو هو ۽ دل ۾ بغض ۽ دشمني لڪائي رکندو هو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. معنيٰ هيءَ آهي تہ اهي پنهنجن سينن ۾ دشمني لڪائي رکندا آهن، جيئن ڪپڙي جي هيٺان ڪا شيءِ لڪائي ويندي آهي. هڪ قول هيءَ آهي تہ ڪن منافقن جي عادت هئي تہ جڏهن محبوب رسول عظيم صلی الله عليه وسلم جن جي آڏو ٿيندا هئا تہ سينو ۽ پٺي جهڪائيندا ۽ مٿو هيٺ ڪندا هئا، منهن لڪائي ڇڏيندا هئا تہ جيئن انهن کي محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن ڏسي نہ وٺن. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. بخاريءَ افراد ۾ هڪ روايت (حديث) ڪئي تہ مسلمان ضروري حاجتن ۽ مجامعت جي وقت پنهنجي بدن کولڻ کان شرمائيندا هئا، تن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي تہ ٻانهي جو ڪو حال الله تعاليٰ کان لڪل ئي نہ آهي، تنهن ڪري ٻانهي کي گهرجي تہ شريعت جي اجازتن موجب عمل ڪندو رهي.